

ИЗДАНИЈА НА АРХЕОЛОШКИОТ МУЗЕЈ — СКОПЈЕ
PUBLICATIONS DU MUSEE ARCHEOLOGIQUE — SKOPJE

КНИГА IV—V TOME

ЗБОРНИК

(1961 — 1966)

RECUEIL DES TRAVAUX

СКОПЈЕ — 1966 — SKOPJE

РЕДАКЦИОНЕН ОДБОР
Д-р БЛАГА АЛЕКСОВА
АПОСТОЛ КЕРАМИТЧИЕВ
Д-р ИВАН МИКУЛЧИК
ВИКТОРИЈА СОКОЛОВСКА
ЗАГОРКА РАСОЛКОСКА-НИКОЛОВСКА

*

Главен и одговорен уредник
Д-р БЛАГА АЛЕКСОВА

*

Секретар на редакцијата
АПОСТОЛ КЕРАМИТЧИЕВ

*

Јазичен и технички уредник
ЕВТИМ МАНЕВ

СОДРЖИНА

Благоја Китаноски	Фибули од V—III век од старата ера во Народниот музеј во Прилеп — —	1
Blagoja Kitanoski	Fibules du Ve au IIIe siècle de l'ancienne ère dans le musée national de Prilep	12
Велика Даутовска	Еден медалјон од Бучин — — — —	19
Velika Dautovska	Le médaillon de Bučin — — — —	21
Викторија Соколовска	Од нумизматичката збирка на Археолошкиот музеј во Скопје — —	23
Viktorija Sokolovska	De la collection numismatique du Musée archéologique à Skopje — — —	32
Апостол Керамитчиев	Римската монетарница во Стоби — —	39
Apostol Keramitčiev	L'atelier de monnaies romain à Stobi —	53
Apostol Keramitčiev	New greek inscriptions from East Macedonia — — — — — — — —	59
Апостол Керамитчиев	Неколку необјавени епиграфски споменици од Скопје и од неговата околина — — — — — — —	61
Apostol Keramitčiev	Some new epigraphical monuments from Skopje and its vicinity — — —	65
Радмила Пашиќ — Винчиќ	Археолошки испитувања на „Полихармосовата палата — резиденција на црковните великодостојници, во Стоби — — — — — — —	67
Radmila Pašić — Vinčić	Les recherches archéologiques de l'an 1963 sur le „Palais de Poliharmos“ — résidence des dignités sacerdotales à Stobi — — — — — — —	75
Загорка Расолкоска — Николовска	Историјатот на манастирот Зрзе низ натписите и записите од XIV до XIX век — — — — — — —	77
Zagorka Rasolkoska — Nikolovska	L'histoire du monastère de Zrze à travers les inscriptions et les notes du XIVe au XIXe siècle — — — —	86
Вера Битракова	Римски гроб од Зајас — — — —	95
Vera Bitrakova	Une tombe romaine de Zajas — — —	97
Викторија Соколовска	Археолошки испитувања во кумановскиот базен — — — — — — —	99
Viktorija Sokolovska	Recherches archéologiques dans le bassin de Kumanovo — — — — — —	105
Борка Јосифовска — Драгоевиќ	Извештај за археолошкото рекогносцирање по долината на Среден Вардар — — — — — — —	107
Апостол Керамитчиев	Археолошки наоѓалишта во Кратовско	115
Радмила Пашиќ — Винчиќ	Три примери на преисториска пластика од Археолошкиот музеј во Скопје — — — — — — —	123

ФИБУЛИ ОД V—III ВЕК ОД СТАРАТА ЕРА ВО НАРОДНИОТ МУЗЕЈ ВО ПРИЛЕП

Народниот музеј во Прилеп во пра- историската збирка, покрај другите предмети, има и поголем број бронзени и сребрени фибули. Во овој труд ќе се зборува за 29 примероци на такви фибули. Тие се набавени од разни лица преку откуп. Фибулите потекнуваат од разни наоѓалишта, но најмногу се од Заград. Тоа место се наоѓа во непосредна близина на Прилеп, во подножјето на Марковите Кули, од нивната северо-западна страна. Тука на една поголема површина, особено по дожд, наоѓани се поголем број такви фибули.

Примероците за кои ќе зборуваме се следниве:

1. Инв. бр. 130 — Лак од фибула на шарнир од сребро, со зачувана глава и нога. На краиштата од лакот се наоѓа по едно прстенесто задебелување, околу кое, од обете страни, има уште по две помали и потенки плочести зајакнувања (Т. I. сл. 1). Средниот дел на лакот е подебел од краиштата. На главата, што е со полукружен облик, се наоѓаат орнаменти од линии и точкици изведени со врежување. Ногата ѝ е истенчена во плочка со елипсоиден облик, а на неа има две брадавичести испапчувања, кои се поврзани од долната страна со тенка ламарина. На неа, од надворешната страна, има три пластични ребра, поставени паралелно по должината на ламарината. Долниот крај на ногата, каде што било лежиштето за иглата, е оштетено. Иглата е изгубена. Должината на лакот е 4,2, а висината 2,7 см. Наоѓалиште: Заград.

2. Инв. бр. 129 — Лак од фибула на шарнир од бронза, сличен со претходниот. На главата, што е со овален облик,

јасно се гледаат траги од орнаменти (веројатно палмета), изведени со врежување. Ногата ѝ е слична со ногата на фибулата со инв. бр. 130, со таа разлика што брадавичестите испапчувања не се поврзани од долната страна, а пак на горната, меѓу нив, точно во средината, се наоѓа една мала плочка извлечена во иста висина со нив. На лакот има само две прстенести задебелувања поставени симетрично на неговите краишта (Т. I. сл. 2). Должината на лакот е 3,2, а висината 2,2 см. Наоѓалиште: Заград.

3. Инв. бр. 32 — Лак од фибула на шарнир од бронза, наполоно сличен со лакот со инв. бр. 129 (Т. I. сл. 3). Главата му е оштетена. На неа се гледаат траги од орнаменти изведени со врежување. На деформираната нога се зачувани две брадавичести испапчувања. Должината на лакот е 3,3, а висината 2,0 см. Наоѓалиште непознато.

4. Инв. бр. 2. 770 — Лак од фибула на шарнир од бронза, наполоно сличен на лакот со инв. бр. 129 (Т. I. сл. 4). Прстенестите задебелувања на двата краја на лакот, од обете страни, имаат по едно помало и потенко зајакнување. Главата му е оштетена. На ногата, покрај двете испапчувања, од горната страна се наоѓа тенка плочка, како и кај фибулата со инв. бр. 129, со таа разлика што овдека ги надвишува брадавичестите испапчувања. Должината на лакот е 3,1, а висината 2,0 см. Најден е во Стар Дојран.

5. Инв. бр. 2. 765 — Лак од фибула на шарнир од бронза сличен на лакот со инв. бр. 129 (Т. I. сл. 5). Главата и ногата му се оштетени. На последнава се

зачувани само две брадавичести испапчувања. Должината на лакот е 3,2, а висината 2,0 см. Наоѓалиште: Заград.

6. Инв. бр. 133 — Фрагментиран лак од фибула на шарнир од бронза (Т. I. сл. 6). Главата, како и прстенестото задебелување на местото каде што таа се спојувала со лакот, се изгубени. Задебелувањето на другиот крај на лакот, како и неговиот зачуван дел, е слично со она под инв. бр. 130. На ногата, што е исто така оштетена, зачувани се само две брадавичести испапчувања. Зачуваната должина на лакот е 3,2 см. Наоѓалиште: Заград.

7. Инв. бр. 138 — Лак од фибула на шарнир од бронза без никакви зајакнувања на него (Т. I. сл. 7). Главата му е оштетена. На неа има врежани орнаменти, слични со оние на главата од фибулата со инв. бр. 129. На ногата, што е малку деформирана, зачувани се две брадавичести испапчувања. Должината на лакот е 2,9, а висината 1,8 см. Наоѓалиште: Заград.

8. Инв. бр. 136 — Лак од фибула на шарнир од бронза, сличен со претходниот (Т. I. сл. 8). Главата и ногата му се оштетени. На ногата, покрај двете брадавичести испапчувања, зачувана е и една мала плочка, како и кај фибулата со инв. бр. 129. Должината на лакот е 2,8, а висината 2,6 см. Наоѓалиште: Заград.

9. Инв. бр. 33 — Фрагментиран лак од фибула на шарнир од бронза (Т. I. сл. 9). Средниот дел на лакот е подебел од краиштата, така што е сличен со лаките на фибулите со инв. бр. 130, 32, 129, 133 и 2.770. Зачуваната должина на лакот е 2,4 см. Наоѓалиште непознато.

10. Инв. бр. 127 — Лак од фибула на шарнир од бронза со зачувана глава и нога (Т. I. сл. 10). На лакот се наоѓаат три прстенести задебелувања ставени на симетрични растојанија (едно во средината и по едно на краиштата). Од секоја страна на овие три задебелувања има уште по две помали и потенки плочести зајакнувања. Главата му е многу аглеста, а ногата со крстест облик. На последнава се зачувани две брадавичести испапчувања. Должината на лакот е 3,9, а висината 2,3 см. Наоѓалиште: Заград.

11. Инв. бр. 140 — Фрагментиран лак од фибула на шарнир од бронза со зачувана нога (Т. I. сл. 11). На местото каде што се спојувал со ногата лакот е зајакнат со едно прстенесто задебелување, околу кое од обете страни има уште по едно помало и потенко плочесто зајакнување. Исто такво задебелување се наоѓа и во средината на лакот, што значи дека тој бил украсен со три прстенести задебелувања. На ногата, која е со крстест облик, има две брадавичести испапчувања. Зачуваната должина на лакот е 2,9 см. Наоѓалиште: Заград.

12. Инв. бр. 8 — Лак од фибула на шарнир од бронза, со делумно зачувана нога и цела глава (Т. I. сл. 12). На лакот се наоѓаат три задебелувања, ставени по едно на краиштата и едно во неговиот среден дел. Секое од овие три задебелувања се состои од по пет плочести зајакнувања. Главата му е со четвртест облик. На оштетената нога, која имала приближно елипсоиден облик, зачувани се два врежани круга, поставени едно до друго во хоризонтална линија. Должината на лакот е 2,8, а висината 1,8 см. Наоѓалиште: Заград.

13. Инв. бр. 134 — Лак од фибула на шарнир од бронза, со зачуван премин во главата и цела нога (Т. I. сл. 13). На лакот се наоѓаат четири задебелувања, кои се кружни и скалесто профилирани, освен средното, кое е ѕвездесто изрежено. Задебелувањата се поставени по едно на обата краја на лакот, а другите две — на симетрични растојанија од нив. Ногата е со крстест облик, а на долниот крај преминува во спојна плочка. Таа е зајакната со две мали петличести задебелувања. Должината на лакот е 3,1, а висината 2,2 см. Наоѓалиште: Заград.

14. Инв. бр. 139 — Лак од фибула на шарнир од бронза (Т. I. сл. 14). На него има четири прстенести задебелувања, ставени исто како и на лакот со инв. бр. 134. Од секоја страна на тие задебелувања има уште по едно помало и потенко плочесто зајакнување. Главата и ногата не се зачувани. Должината на лакот е 3,0, а висината 1,7 см. Наоѓалиште: Заград.

15. Инв. бр. 142 — Лак од фибула на шарнир од бронза со зачувани почетоци на главата и ногата (Т. I. сл. 15). На лакот се наоѓаат пет ѕвездести задебелу-

вања, околу кои од секоја страна има уште по едно помало плочесто зајакнување. Секое од тие ѕвездести задебелувања има по шест краци. Должината на лакот е 4,1, а висината 2,0 см. Наоѓалиште: Заград.

16. Инв. бр. 146 — Лак од фибула на шарнир наполно сличен на лакот од фибулата со инв. бр. 142, со зачуван почеток на главата и цела нога (Т. II. сл. 16). Направен е од сребро. Должината на лакот е 4,5, а висината 2,1 см. Наоѓалиште: Заград.

17. Инв. бр. 137 — Лак од фибула на шарнир од бронза со зачуван почеток на ногата и цела глава (Т. II. сл. 17). На лакот има пет ѕвездести задебелувања симетрично распоредени по неговата должина. Секое од нив има по пет краци, значително покуси од оние на лакот со инв. бр. 142 и 146. Инаку, тој е сличен со нив. Главата му е многуаглеста. Должината на лакот е 3,9, а висината 2,2 см. Наоѓалиште: Заград.

18. Инв. бр. 135 — Лак од фибула на шарнир од бронза, со цела нога и оштетена глава (Т. II. сл. 18). На лакот се наоѓаат пет ѕвездести задебелувања, а секое од нив има по шест краци. На главата се зачувани траги од орнаменти (веројатно палмета), изведени со врежување. Ногата ѝ е слична со нозете кај фибулите со инв. бр. 129, 136 и 2.270. Должината на лакот е 3,2, а висината 2,1 см. Наоѓалиште: Заград.

19. Инв. бр. 131 — Лак од фибула на шарнир од бронза, наполно сличен на лакот од фибулата со инв. бр. 135 (Т. II. сл. 19). Ногата и главата му се оштетени. На главата се зачувани траги од орнаменти изведени со врежување. На главата има едно брадавичесто испапчување, над кое, од десната страна, има една мала плочка во иста висина со него. Должината на лакот е 3,1, а висината 1,8 см. Наоѓалиште: Заград.

20. Инв. бр. 132 — Лак од фибула на шарнир од бронза, сличен со лакот од фибулата со инв. бр. 135, со зачуван почеток на главата и фрагментирана нога (Т. II. сл. 20). На последнава е зачувано едно брадавичесто испапчување. Должината на лакот е 2,4, а висината 1,5 см. Наоѓалиште: Заград.

21. Инв. бр. 2.769 — Лак од фибула на шарнир од бронза со зачувана глава

(Т. II. сл. 21). Тој е сличен на лакот од фибулата со инв. бр. 135. На него се зачувани само четири ѕвездести задебелувања со по шест краци. Главата му е многуаглеста. Зачуваната должина на лакот е 3,1 см. Наоѓалиште: Заград.

22. Инв. бр. 2.767 — Лак од фибула на шарнир од бронза, сличен на лакот од фибулата со инв. бр. 135, со зачуван почеток на главата и фрагментирана нога (Т. II. сл. 22). На последнава е зачувано едно брадавичесто испапчување. Должината на лакот е 2,9, а висината 1,8 см. Наоѓалиште: Заград.

23. Инв. бр. 2.768 — Лак од фибула на шарнир од бронза, прилично оштетен, со зачуван почеток на главата и фрагментирана нога (Т. II. сл. 23). Тој е сличен на лакот од фибулата со инв. бр. 135. На ногата е зачувано едно брадавичесто испапчување. Зачуваната должина на лакот е 2,8 см. Наоѓалиште: Заград.

24. Инв. бр. 141 — Фрагментиран лак од фибула на шарнир од бронза (Т. II. сл. 24). На него се зачувани две ѕвездести задебелувања од по шест краци. По сè изгледа, лакот бил украсен со пет такви задебелувања. Зачуваната должина на лакот е 1,9 см. Наоѓалиште: Заград.

25. Инв. бр. 128 — Лак од фибула на шарнир од бронза со зачувана глава и фрагментирана нога (Т. II. сл. 25). Тој е сличен на лакот од фибулата со инв. бр. 135. На главата, што е многуаглеста, зачувани се траги од врежани орнаменти. На ногата стои само едно брадавичесто испапчување. Должината на лакот е 3,7, а висината 2,2 см. Наоѓалиште: Заград.

26. Инв. бр. 2.766 — Лак од фибула на шарнир од бронза, сличен на лакот од фибулата со инв. бр. 135 (Т. II. сл. 26). Главата и ногата му се фрагментирани. Должината на лакот е 3,5, а висината 2,0 см. Наоѓалиште: Заград.

27. Инв. бр. 5 — Фрагментиран лак од фибула на шарнир од бронза (Т. II. сл. 27). Тој е сличен со примерокот под инв. бр. 141. Зачуваната должина на лакот е 1,5 см. Наоѓалиште: Заград.

28. Инв. бр. 3.048 — Фрагментиран лак од фибула на шарнир од бронза (Т. II. сл. 28). Тој е сличен на лакот од фибулата со инв. бр. 2.770. Краиштата му

се украсени со по едно прстенесто задебелување, а средниот дел му е малку подебел. Ногата е со крстест облик. Зачуваната должина на лакот е 2,6 см. Наоѓалиште: „Долишта“ — с. Волково, кај Прилеп.

29. Инв. бр. 3.055 — Лак од фибула на шарнир од бронза, со многу оштетена глава и нога (Т. II. сл. 29). Лакот е со иста дебелина по целата негова должина, така што потсеќа на оној со инв. бр. 136 и 138. Зачуваната должина на лакот е 3,3 см. Наоѓалиште: „Безистен“ — с. Прилепец, кај Прилеп.

Како што се гледа од досегашниот опис, фибулите се скоро сите сродни. Сепак, гледајќи ги во детали, можно е да се одвојат во неколку групи. Поделувањето што следува го извршивме базирајќи се врз самиот лак на фибулата. Така е направено заради тоа што главите и нозете на фибулите главно се сродни, што е ист случај и со лаковите. Но украсувањето на последниве не е исто на сите примероци. Затоа фибулите од Заград, Стар Дојран, Долишта и Безистен ги поделивме во пет групи:

I група

Во оваа група се ставени фибулите чии лакови се со еднаков пресек по целата должина и немаат никакви зајакнувања (редни броеви 7, 8 и 29, Т. I. сл. 7, 8 и Т. II. сл. 29). На главите имаат врежани орнаменти, а на нозете по две брадавичести испапчувања, над кои, точно во средината, се наоѓа една мала плочка на иста висина со нив. Направени се од бронза.

II група

Во оваа група разликуваме три подгрупи.

А. Овде спаѓаат фибулите на чии лакови се наоѓаат по две прстенести задебелувања, и тоа по едно на краиштата на лакот. Средниот дел на лакот е подебел од краиштата. На главите, како и кај фибулите од I група, имаат врежани орнаменти, а и нозете им се слични со нив. Такви се фибулите со редни броеви: 2, 3, 5, 9 и 28 (Т. I. сл. 2, 3, 5, 9 и Т. II. сл. 28). Направени се од бронза.

Б. Фибулите чии лакови се украсени со по две прстенести задебелувања, околу кои, од обете страни, има уште по едно помало и потенко плочесто зајакнување, припаѓаат во оваа подгрупа. Средниот дел на лакот им е подебел од краиштата. Главите и нозете им се слични со таквите на фибулите од претходните групи. Претставник е фибулата со реден број 4 (Т. I. сл. 4). Направена е од бронза.

В. Во оваа подгрупа ги ставаме фибулите чии лакови имаат по две прстенести задебелувања, околу кои, од секоја страна, се наоѓаат уште по две помали и потенки плочести зајакнувања. И кај нив средниот дел на лакот е подебел од краевите. Такви се фибулите со редни броеви 1 и 6 (Т. I. сл. 1 и 6). На ногата и едната и другата фибула имаат по две брадавичести испапчувања, со таа разлика, што кај фибулата бр. 1, од долната страна, се поврзувани со една плочка. Кај последната фибула на главата се наоѓаат врежани орнаменти, а главата кај фибулата бр. 6 не е зачувана. Фибулата бр. 1 е сребрена, а бр. 6 бронзена.

III група

И овде разликуваме три подгрупи.

А. Во оваа подгрупа ги ставаме фибулите на чии лакови има по три прстенести задебелувања, ставени така што по едно е на краиштата од лакот, а третото во неговиот среден дел. Од секоја страна на овие три задебелувања се наоѓа уште по едно, помало и потенко плочесто зајакнување. Овдека ја вбројуваме фибулата со реден бр. 11 (Т. I. сл. 11). Главата не и е зачувана. На ногата, што е со крстест облик, има само две брадавичести испапчувања. Направена е од бронза.

Б. Фибулите на чии лакови се наоѓаат по три прстенести задебелувања, ставени како и кај претходната подгрупа, спаѓаат овде. Од секоја страна на трите задебелувања има уште по две помали и потенки плочести зајакнувања. Главите им се многуаглести, а нозете со крстест облик и имаат по две брадавичести испапчувања. Претставник е фибулата со реден бр. 10 (Т. I. сл. 10). Направена е од бронза.

В. Овде се фибулите чии лакови имаат по три задебелувања, ставени како и кај претходните две подгрупи. Секое задебелување се состои од по пет плочести зајакнувања. Претставник е фибулата со реден бр. 12 (Т. I. сл. 12). Главата ѝ е четвртеста, а ногата приближно елипсоидна и на неа има два врежани круга, еден покрај друг, во хоризонтална линија. Фибулата е од бронза.

IV група

Во оваа група разликуваме само две подгрупи.

А. Фибулите чии лакови се украсени со по четири прстенести задебелувања, околу кои од секоја страна има уште по едно помало и потенко плочесто зајакнување, спаѓаат во оваа подгрупа. Таква е фибулата со реден бр. 14 (Т. I. сл. 14). Главата и ногата не ѝ се зачувани. Направена е од бронза.

Б. Во оваа подгрупа спаѓаат фибулите чии лакови имаат по четири задебелувања. Секое од нив е составено од по едно поголемо и звезесто изрежено задебелување, околу кое од обете страни има уште по две помали и потенки плочести зајакнувања, скалесто поставени. Претставник е примерокот со реден бр. 13 (Т. I. сл. 13). Главата не ѝ е зачувана, а ногата е крстеста со две мали петличести зајакнувања на неа. Направена е од бронза.

V група

И овде разликуваме три подгрупи.

А. Во оваа подгрупа спаѓаат фибулите на чии лакови се наоѓаат по пет звезести задебелувања. Од секоја страна на тие задебелувања има уште по едно помало и потенко плочесто зајакнување. Звездестите задебелувања имаат по пет краци. Кај претставникот во оваа подгрупа (реден број 17, Т. II. сл. 17) главата е многуаглеста, а ногата не е зачувана. Фибулата е направена од бронза.

Б. Фибулите чии лакови се украсени со по пет звезести задебелувања од по шест краци, а околу нив од секоја страна уште со по едно помало и потенко плочесто зајакнување, спаѓаат во оваа подгрупа. Такви се примероците под ре-

ден број 15 и 16 (Т. I. сл. 15 и Т. II. сл. 16). Главите и нозете не им се зачувани. Направени се од бронза и сребро.

В. Во оваа подгрупа ги ставаме фибулите на чии лакови се наоѓаат по пет звезести задебелувања. Секое од нив има по шест краци. Главите им се многуаглести и украсени со врежани орнаменти. Нозете им се слични со оние на фибулите од I и II А, Б група, т.е. имаат по две брадавичести испаѓчувања, над кои, во средината, се наоѓа една мала плочка, ставена на иста висина со нив. Во оваа подгрупа имаме приличен број претставници: броеви од 18—27 (Т. II. сл. 18—27). Сите се направени од бронза.

Вакви фибули, како нашиве од Заград, Волково, Прилепец и Стар Дојран, најдени се на повеќе места, како кај нас во Југославија, така и надвор од неа.

За фибулите од I група аналогија имаме во Волково¹ кај Прилеп. Таму, покрај другото, најден е и еден пар фибули чии лакови немаат никакви задебелувања. Потоа, слична фибула е најдена и на локалитетот Момишки кај Титоград². Сличност покажува и сребрената фибула од Ефес³.

Втората група фибули аналогии има во неколкуте фибули од Момишки кај Титоград⁴, како и во една фибула од Даљ кај Осиек⁵.

За фибулите од III група аналогии имаме во Требениште кај Охрид. Така, во гробот бр. 25 е најдена фибула со три прстенести задебелувања на лакот, слична со нашата фибула од А подгрупа⁶. Во истиот гроб се најдени и фибули чии лакови се украсени со по три звезести задебелувања, кои, според В. Лахтов и Ј. Кастелиц припаѓаат кон III група бронзени фибули на Требениште⁷. Фибула со три задебелувања е најдена и на местото Црквиште кај село Беранци до Битола⁸. Од Бугарија ни е позната исто така една фибула, што потекнува од непознато наоѓалиште, а е слична со нашиве од оваа група⁹. Потоа, сличен е и лакот на една фибула од Ефес¹⁰. Од ова наоѓалиште познати се и фибули чии лакови имаат по три задебелувања, но значително пошироки од оние на фибулите од Заград¹¹.

Во гробот бр. 29 во некрополата кај Требениште се најдени фибули слични со нашата од III В група¹². Задебелува-

њата на нашата фибула се состојат од по пет плочести зајакнувања, а пак таквите на примерокот од Требениште имаат по четири. Споменатите фибули од Требениште припаѓаат во IV група на В. Лахтов и Ј. Кастелиц и, како што мислат тие, стојат во тесна врска со фибулите од нивната III група, т.е. со фибулите чии лакови имаат по три ѕвездести задебелувања¹³. За последниве авторите велат дека ги има само на македонско-трачкиот простор и дека се непознати северно од охридскиот базен. Исто така за фибулите од нивната IV група сметаат дека се познати само од Требениште. Секако нашиов наод од Заград го зголемува бројот на наоѓалиштата со такви фибули.

Сличност со нашата фибула од В група покажува и лакот на фибулата од Lindos¹⁴, кој има три задебелувања, а секое од нив, по повеќе плочести зајакнувања. Главата и ногата на фибулата од Lindos не одговара на оние на фибулата од Заград.

Фибула со четири прстенести задебелувања на лакот, каква што е нашата од IV А група, е најдена во гробот IX на Требениште¹⁵. Главите и нозете на обете фибули не им се зачувани. Оваа, од Требениште е сребрена.

За фибулата со четири ѕвездести задебелувања на лакот од IV Б група аналогија имаме во железната фибула од Гозиња Планина на Гласинац¹⁶. Последнава фибула, освен четирите задебелувања, други зајакнувања нема. Главата кај нашиот примерок не е зачувана, а ногата е слична со ногата на фибулата од Гозиња Планина. Потоа, слична фибула е најдена и кај Горица во Љубушка околија¹⁷. За разлика од нашата фибула, последнава е од сребро, а задебелувањата на лакот од секоја страна имаат уште по едно помало и потенко плочесто зајакнување (нашата има по две). Потоа, главата на фибулата од Горица има четвртест облик, а за главата на нашата фибула не знаеме. Нозете на обете фибули имаат приближно ист облик, а во детали се разликуваат. И покрај малите разлики, сметаме дека тие две фибули се сродни и дека му припаѓаат на ист тип фибули и се со иста старост. Слична фибула е најдена и на Глоговик кај Херцег Но-

ви¹⁸. Фибула со четири задебелувања на лакот ни е позната и од Даљ кај Осиек¹⁹. Слична фибула е најдена и кај Сусек во Хрватска²⁰. Од Бугарија ни се познати две фибули слични со нашата. Едната од нив е од непознато наоѓалиште, а другата е од Червенберг²¹.

Најпосле за фибулите од V група аналогија имаме како кај нас, така и надвор. Најблиското наоѓалиште со фибули слични со оние од Заград се наоѓа во с. Волково. Таму се најдени два пара бронзени фибули, чии лакови имаат по пет ѕвездести задебелувања²². На некрополата Висои II кај Битола, покрај другото, најдени се и две фибули од сребро, што се слични со нашите. Главите им се приближно кружни, а на нозете имаат по две брадавичести испакчувања²³. Пак во близината на Битола, кај село Беранци, на локалитетот Црквиште, неодамна е најдена една фибула со пет ѕвездести задебелувања²⁴. Еден пар сребрени фибули, од гробот бр. 8 на Требениште, исто така е сличен со нашите фибули од оваа група²⁵. И во гробот бр. 9 и 10 на истата некропола се најдени две фибули слични со нашите²⁶. Од оваа некропола од гробот бр. 24 ни се познати три фибули што се слични со нашите, а се направени од сребро²⁷. Со пет ѕвездести задебелувања на лакот е и фибулата од Радолиште кај Струга²⁸. И како последно наоѓалиште во Македонија со такви фибули е Демир Капија²⁹, каде што се најдени две фибули слични со нашите од V група. Според тоа, досега познати наоѓалиште во Македонија би биле: Требениште, Радолиште, Петилеп и Црквиште кај с. Беранци, Волково, Прилепец, Заград, Демир Капија и Стар Дојран (нашата фибула реден бр. 4).

Во Босна и Херцеговина вакви фибули се најдени на повеќе места. Во прв ред, да ги споменеме петте бронзени цели и фрагментирани примероци од тумулусот III од Рудина³⁰. Слична бронзена фибула е најдена и на Дебело Брдо кај Сараево³¹. Во Ружиќи (околија Љубушка) се најдени три сребрени фибули, на чии лакови има по пет ѕвездести задебелувања³². Секако, значајно наоѓалиште со вакви фибули е Штрпци³³, по кое и сите сродни фибули се вбројуваат во еден тип фибули, нарече-

ни според ова наоѓалиште. Фибулите од овој тип имаат на лаквите 5—7 звездести задебелувања, ставени на симетрични растојанија едnodруго³⁴. На самиот Гласинац сребрена фибула од овој тип е најдена во гробот бр. 1 на тумулусот LVIII во Русановиќи³⁵. Кон овие наоѓалишта да го додадеме и Боровско, исто така на Гласинац, каде што е најдена слична фибула³⁶. Во Херцеговина таква фибула ни е позната од Ракитно³⁷. Според тоа, досега познати наоѓалишта на територијата на Босна и Херцеговина (вкулчувајќи ги и порано споменатите) се: Гозиња Планина, Горица, Рудине Дебело Брдо, Ружиќи, Штрпци, Русановиќи, Боровско и Ракитно.

Територијата на Србија исто така ги познава фибулите од овој тип. Така да ги споменеме двете сребрени фибули од дворот на Лазо Спасиќ на Чукарица во Белград³⁸, на чии лакови има по пет звездести задебелувања, околу кои од обете страни се наоѓа уште по едно помало и потенко плочесто зајакнување. Во Костолац³⁹ се најдени две фибули чии лакови се слични со лаквите на нашите фибули од V група. Лакот од едната фибула од Костолац е скоро сосем прав, но е украсен со пет звездести задебелувања. Да ги споменеме примероците од Народниот музеј во Белград⁴⁰, кои потекнуваат од непознати наоѓалишта: бронзената фибула бр. 1.681; сребрената фибула бр. 7.083; сребрената фибула бр. 7.084; Фрагментираната сребрена фибула бр. 4.006. Сите овие фибули од Белград на лакот имаат по пет звездести задебелувања, освен примерокот со бр. 7.083, чиј лак е украсен со шест такви задебелувања. Потоа, фибула од овој тип ни е позната и од Неготин⁴¹. Значи, на територијата на потесна Србија ги имаме наоѓалиштава: Чукарица, Костолац, Неготин и неколку непознати.

Во еден гроб во Сремска Митровица, покрај другото, најдени се и три фибули од овој тип⁴². Двете од нив имаат по шест звездести задебелувања на лакот, а третата е со пет такви задебелувања, околу кои од секоја страна се наоѓа уште по едно плочесто зајакнување. И во Нови Бановци, кај Стара Пазова, најдени се две фибули од тој тип⁴³. Едната од нив е наполно слична со на-

шите фибули од Заград, а другата на лакот има исто така пет звездести задебелувања, но главата ѝ е скоро четвртеста и украсена со врежани орнаменти, што не е случај кај нашите примероци. Понатаму, фибула од овој тип е најдена и во Сусек⁴⁴. Фибула со пет звездести задебелувања има и во некрополата во Даљ⁴⁵, а една таква потекнува од Сремска Митровица⁴⁶. Слична фибула е најдена и во Сомбор⁴⁷. Да ги споменеме и трите сребрени примероци од непознато наоѓалиште во Славонија⁴⁸. И на островот Хвар се најдени слични фибули со нашиве⁴⁹.

И, како последно наоѓалиште со фибули по обликот слични со нашите и другите овде споменати примероци, — тоа е Чуруг⁵⁰. Таму се најдени четири сребрени фибули, чии лакови се украсени со по 24 шестокраки звездести задебелувања. За фибулите со пет звездести задебелувања на лакот, В. Лахтов и Ј. Кастелиц велат дека нивниот развојен пат се завршува токму на фибулите од Чуруг⁵¹. Примероците од Чуруг се слични со фибулите од Штрпци, „особено во поглед на обработката на ногата и главата“⁵². Според тоа, и ако имаат по 24 звездести задебелувања на лакот, фибулите од Чуруг припаѓаат кон типот фибули слични со нашите. Главно, во нашата земја досега се познати споменатите наоѓалишта, од каде што знаеме за фибули од тој тип. Сумирани, тие изгледаат вака: Волково кај Прилеп, Момишки кај Титоград, Црквиште — Беранци, кај Битола, Гозиња Планина на Гласинац, Горица кај Љубушки, Глоговик кај Херцег Нови, Даљ кај Осиек, Сусек во Хрватска, Петилеп кај Беранци, Радолиште кај Струга, Требениште кај Охрид, Демир Капија, Рудина, Дебело Брдо кај Сараево, Ружиќи кај Љубушка, Штрпци, Русановиќи и Боровско на Гласинац, Ракитно во Херцеговина, Чукарица во Белград, Костолац, Неготин, Сремска Митровица, Нови Бановци кај Стара Пазова, Сомбор, островот Хвар, Чуруг. Кон овие да ги додадеме и нашите, за кои пишуваме овде: Заград, Прилепец, Стар Дојран и неколку непознати наоѓалишта. Од сите овие споменати изгледа дека најбогато наоѓалиште со такви фибули е Заград, би-

дејќи таму се најдени 24 примероци од кои 23 се бронзени, а еден сребрен.

Надвор од Југославија вакви фибули се најдени скоро во сите соседни земји.

Од Бугарија потекнува една сребрена фибула слична со напред наведените, а е од непознат локалитет⁵³. Во с. Буковица кај Орехово се откриени исто така фибули од овој тип⁵⁴.

Во Романија фибули од тој тип се најдени во *Ostrovul Mare*⁵⁵.

Во музејот во Печуј во Унгарија се наоѓаат две сребрени фибули со ѕвездести задебелувања на лакот, а потекнуваат од наоѓалиштето Окораг⁵⁶. Овој податок е толку позначаен што дава можност границата на локалитетите со вакви фибули да ја поместиме понатаму на север — во Унгарија.

На некрополите во Дуванли во Тракија се најдени фибули што се слични со нашите од Заград⁵⁷.

Во Грција вакви фибули се констатирани на неколку наоѓалишта. Како прво да ја споменеме фибулата од Додона⁵⁸, чија крстеста нога има две брадавичести испапчувања, а главата ѝ е приближно четвртеста. Во Олимпија⁵⁹ исто така е најдена фибула од овој тип. Од Солун ни се познати две фибули од од споменатиот тип⁶⁰. Една таква фибула е најдена на Халкидик⁶¹. Овде би можело да се спомене и една фибула од *Lindos*⁶².

Најпосле, вакви фибули се најдени и во Албанија⁶³.

Секако, со ова набројување не е истрпена листата на наоѓалиштата со такви фибули.

Од досегашново излагање видовме дека фибулите, за кои пишуваме овде, се среќаваат на една поголема територија, и тоа главно на Балканскиот Полуостров. Според тоа, ги има во Македонија, Босна и Херцеговина, Србија, Хрватска, Бугарија, Албанија, Романија, Унгарија и Грција⁶⁴.

Што се однесува до потеклото на овие фибули, мислењата на археолозите главно се сведуваат на тоа дека потеклото треба да им се бара на територијата на Балканот. Така, некои сметаат дека е Грција земја во која најпрво почнале да се изработуваат такви фибули. В. Лахтов и Ј. Кастелиц мислат дека фибулите со пет ѕвездести задебелува-

ња на лакот потекнуваат од Грција, и тоа од Пелопонез⁶⁵. Тука ги вбројуваат сите сребрени фибули од Требениште од нивната I група, а пак за фибулите од нивната III група велат дека се наоѓаат само на македонско-трачкиот простор и ги означуваат како фибули од македонско-трачки тип⁶⁶. Љ. Поповиќ, како грчки импорт на некрополата во Требениште, покрај другото, ги смета и фибулите од сребро, а како работа на домашните мајстори фибулите од бронза⁶⁷. Дека Грција е земја каде што постанале ваквите фибули мисли и Ј. Бруншмид⁶⁸. Со ова се сложува и М. Грбиќ, додавајќи „дека Грција е извор на овој тип фибули, било како индустриски центар или како културна област, која на северните области им дала импулс за самостојна изработка“⁶⁹. Со тоа се сложува и Р. Попов⁷⁰. Во овој поглед донекаде е неодреден Н. Вулиќ, претпоставувајќи ја и едната и другата можност, т.е. за сребрените фибули од гробот бр. 8 на Требениште вели дека можат да бидат од домашно производство исто толку колку и импорт од Грција⁷¹. Грчко потекло во овие фибули гледа и В. Чурчиќ⁷². Р. Бижиќ делумно го прифаќа мислењето дека Грција дала импулс за изработка на вакви фибули во областите населени со Илири, но тие пак, од своја страна, ги пренесувале понатаму на исток и североисток, во краиштата со трачки племиња⁷³. Разгледувајќи го овој проблем, М. Паровиќ — Пешикан доаѓа до заклучок дека фибулите од овој тип воопшто се грчки импорт, а за таквите со погруба изработка смета дека се исто така правени во Грција, но наменети за извоз во областите населени со Илири⁷⁴.

Наспроти, овие и слични мислења за потеклото на фибулите од овој тип, А. Бенац и Б. Човиќ го застапуваат мислењето дека тие се балкански (илирско-трачки) тип фибули и дека се развивале под грчко влијание⁷⁵. Како прототип на фибулите со ѕвездести задебелувања на лакот, тие гледаат еден постар тип фибули со топчести задебелувања, кои постепено се претворале во ѕвездести, а наедно со тоа се примале и грчки декоративни и технички детали⁷⁶. Мислењето дека е Грција земја во чии работилници се изработувале фибулите, па по-

сле со трговија се пренесувале на север во илирските краишта, споменативе автори не го прихваќаат потврдувајќи го со тоа што бројот на најдените фибули во самата Грција, како и во нејзините најблиски области, е релативно мал. Со приближно исто мислење се и З. Вински и К. Вински — Гаспарини, не исклучувајќи ја можноста погрубите бронзени фибули најдени кај нас да се домашен, т.е. илирски производ⁷⁷.

Според тоа, како што се гледа од досега реченото, скоро сите автори се сложуваат дека е големо грчкото влијание на фибулите од овој тип. Можно е овие фибули најпрво да се појавиле на територијата на Грција, а особено сребрените. За тоа зборуваат скоро сите сребрени примероци најдени кај нас, кои во поголема мера, ако не и наполно, одговараат на грчките. Бронзените фибули од Заград, како и од другите наоѓалишта, се многу погуби во изработката од сребрените, па и од самите грчки фибули. Од друга страна, колку што ни е нам познато, на територијата на самата Грција не се најдени фибули кои наполно би одговарале на бронзените примероци откај нас. Заради сето тоа склони сме да веруваме дека сите бронзени фибули од Заград, како и примероците од Стар Дојран, Волково и Прилепец, се производи на домашни мајстори. За сребрената фибула бр. 1 (Т. I. сл. 1), која по начинот на изработката како и по низата детали на себе, се разликува од бронзените, сметаме дека е донесена отстрана. За точното одредување на областа во која ваквите фибули најпрво се појавиле, како што сметаат А. Бенац и Б. Човиќ, „сè уште нема доволно сигурни елементи“⁷⁸.

За одредувањето на староста на фибулите од Народниот музеј во Прилеп ќе се послужиме со датирањата направени за сличните фибули што ги наведовме како аналогии.

Така, фибулите од Волково, без никакви задебелувања на лакот, датирани се во VI век од с.е.⁷⁹. Ист е случајот и на фибулата со три ѕвездести задебелувања од гробот бр. 25 на Требениште⁸⁰. Таквата фибула од непознатото наоѓалиште во Бугарија е ставена во крајот на халштатскиот или почетокот на латенскиот период⁸¹. Фибулите на

чиме лакови има по три задебелувања од по четири плочки од гробот бр. 29 на Требениште припаѓаат кон VI век од с.е.⁸². За фибулите со по четири задебелувања на лакот од гробовите бр. 9 и 10 на истата некропола, Н. Вулиќ вели дека се од крајот на VI век од с.е.⁸³. Меѓутоа, Ј. Поповиќ претпоставува дека предметите од гробовите на некрополата кај Требениште припаѓаат во втората половина на V век од с.е.⁸⁴. Железната фибула од Госоња Планина на Гласинац е датирана во халштатскиот период⁸⁵. Ист е случајот и со сребрената фибула од Горица⁸⁶.

И фибулите со пет ѕвездести задебелувања на лакот од Волково кај Прилеп припаѓаат во VI век од с.е.⁸⁷. За исти такви фибули од гробот бр. 8 на Требениште Н. Вулиќ вели дека би можеле да бидат од халштатскиот период, но исто така се употребувале и подоцна во латенскиот период⁸⁸. Примероците од гробовите бр. 9 и 10 на истата некропола припаѓаат кон крајот на VI век од с.е.⁸⁹. Во исто време се ставени и сребрените фибули од гробот бр. 24 на таа некропола⁹⁰. Сличната фибула од некрополата во Радолиште е ставена во крајот од V век од с.е., со забелешка дека би можела да се употребува и подоцна⁹¹. Фибулите од овој тип на Гласинац се датирани во втората половина од IV век од с.е., односно припаѓаат во фазата V b на Гласинац⁹². Бронзената фибула од Дебело Брдо е ставена во халштатскиот период⁹³. За сребрените фибули од Ружики се смета дека се грчки, а тука се нашле во IV век од с.е.⁹⁴. Примерокот од Чукарица (Белград) е датиран во халштатскиот период D⁹⁵. Во исто време ставени се и фибулите од Народниот музеј во Белград⁹⁶, како и оние од Костолац. Ј. Бруншмид за фибулите од Сремска Митровица и Нови Бановци вели дека му припаѓаат на IV или на III век од с.е.⁹⁷. М. Грбиќ смета дека сите фибули што се сродни со оние од Чуруг се од времето на преминот од халштат во латен (V—III век, од с.е.⁹⁸). Со ова се сложува и Р. Бижиќ за фибулите од територијата на Босна и Херцеговина⁹⁹.

За фибулите од Ostrovul Mare во Романија D. Vergiu мисли дека се од V век од с.е., додавајќи дека тие на Бал-

канот се појавуваат најрано во крајот на VI век од с.е.¹⁰⁰.

Во најново време вакви фибули се датирани во V, односно IV век од с.е.¹⁰¹. Новонајдените примероци во „Црквиште“ кај село Беранци, според останатиот материјал, припаѓаат кон втората половина на IV век с.е.¹⁰². И примероците од Глоговик кај Херцег Нови се датирани во V—IV век од с.е.¹⁰³.

Како што се гледа, сите фибули слични со нашите се датирани најрано во VI, а најдоцна во III век од старата ера. Според тоа, сите овде наведени фибули се во употреба во тој период, без оглед на тоа, према нашата поделба, во која група припаѓаат. Бидејќи нашите примероци од Заград, Волково, Прилепец и Стар Дојран се површински, а не затворени наоди и бидејќи, освен нив или со нив, не се најдени други предмети, што би ни послужиле за поблиско одредување на нивната старост, — принудени сме и нив да ги ставиме во период, односно во времето од крајот на VI па сè до III век од с.е. Во границите на тој временски период, ни се чини дека е тешко да се одреди која од нашите групи и подгрупи каде припаѓа, со оглед на тоа што немаме сигурни податоци, ниту пак со нашата поделба имавме цел тоа да го сториме. Преку поделбата само донекаде покажавме каде и какви фибули се досега откриени.

Инаку, споменатиот временски период, според хронолошкиот систем на М. Гарашанин, би припаднал главно во неговата III фаза на железното време во Македонија, односно во периодот на зајакнувањето на импортоот на луксузни грчки предмети во нашиве области¹⁰⁴. Во средноевропската хронологија тоа би

било во халштат D¹⁰⁵, односно во периодот на преминот од халштат во латен. Како што веќе спомнавме, бидејќи повеќето примероци од фибулите од Народниот музеј во Прилеп, се најдени на локалитетот Заград, можно е тука да се работи за поголемо наоѓалиште, односно некропола.

Бидејќи овој труд беше приготвен за печат уште порано, а ќе излезе дури во годинава и бидејќи во тој период се појавија нови трудови и наоѓалишта, потребно е да додадеме уште неколку збора.

Најнапред еве неколку нови наоѓалишта со вакви фибули во Пелагонија и Македонија, воопшто: Живојно кај Битола, Караорман и Марков Камен кај Штип¹⁰⁶, потоа — Гимбабица и Бучиште кај Охрид¹⁰⁷. Интересно е да се напомене дека В. Лахтов ги споменува и нашите фибули „од непознато наоѓалиште кај Прилеп“¹⁰⁸, од кои има претставници во сите негови групи, освен во 5 и 7. За да не дојде до забуна, се работи за фибулите од Заград. Истиот автор за фибулите со пет пластични задебелувања на лакот („розети“), цитирајќи го Блинкенберг, вели дека се потекло од Мала Азија¹⁰⁹, додека пак фибулите со три задебелувања на лакот се карактеристични за требенишката култура¹¹⁰. И. Микулчиќ пак, за фибулите од Караорман и Марков Камен кај Штип смета дека припаѓаат во „малоазиски“ тип, додавајќи веднаш дека тие се среќаваат главно во Босна и Македонија¹¹¹.

Во трудове веќе зборувавме за мислената искажани во археолошката литература во врска со потеклото на овие фибули, така што не би имало ново што да се додаде.

ЗАБЕЛЕШКИ

1) Н. Вулић, Један нов гроб код Требеништа, Гласник Скопског научног друштва XI, Скопје 1932, стр. 40, сл. 67. Пртежите на наши фибули се од Војо Спиркоски.

2) Податоците ми ги даде колешката Оливера Велимировиќ, за кое многу ѝ благодарам. Фибулите и другиот материјал се наоѓаат во Титоград.

3) D. Hogarth, Excavations at Ephesus, The Archaic Artemisia, London 1908, Plate XI, 16.

4) Податоци од О. Велимировиќ.

5) Z. Vinski i K. Vinski — Gasparini, O utjecajima istočno-alpske halštatske kulture i balkanske ilirske kulture na slavonsko-srijemsko Podunavlje, Arheološki radovi i rasprave II, Zagreb 1962, str. 263—295, T. VII, sl. 83.

6) В. Лахтов — Ј. Кастелиц, Нови истражувања на некрополата „Требениште“ 1953—1954, Лихнид I, Охрид 1957, стр. 24, T. B. 2.

7) Ibid., str. 47.

8) Податоците ми ги даде Иван Микулчиќ, за кое му благодарам. Материјалот се чува во Народниот музеј во Битола.

- 9) Р. Попов, Материали за проучване на халштатската и ла-тенска култури в Българија и Македонија, Годишник на Народниот Музеј за 1921 год., Софија 1922, стр. 161, обр. 151.
- 10) D. Hogarth, Excavations at Ephesus, Plate XVII, 6.
- 11) Ibid., Plate XI, 22; XVII, 8—11.
- 12) В. Лахтов — Ј. Кастелиц, Лихнид I, стр. 40, Т. XVI, 1, 2.
- 13) Ibid., стр. 47—48.
- 14) Chr. Blinkenberg, Lindos fouilles de l'acropole 1902—1914, I, Berlin, 1931, Т. 8, 111.
- 15) Н. Вулић, Нови гробови код Требеништа, Споменик LXXVI, Београд 1933, стр. 3, 7, 14; Lj. Popović, Katalog nalaza iz nekropole kod Trebeništa, Antika I, Beograd MCMLVI, str. 41, Т. XI, 22.
- 16) F. Fiala, Die Ergebnisse der Untersuchung prähistorischer Grabhügel auf dem Glasinac im Jahre 1895, WHVN V, Sarajevo 1897, str. 19, f. 13; М. Хернес, Сребрни покладни налазак из Штрбаца у Босни, Гласник земаљског музеја XIII, Сарајево 1901, стр. 528—529, сл. 5.
- 17) С. Truhelka, Zwei prähistorische Funde aus Gorica, WMBN VIII, Sarajevo 1902, str. 25, fig. 40; М. Hernes, GZM XIII (1901), стр. 529—530, сл. 8.
- 18) И. Пушић, Глоговик, Кути, Херцег Нови — Илirsка гомила, Археолошки преглед 4, 1962, стр. 78, Т. XI, сл. 8.
- 19) Z. Vinski — K. Vinski — Gasparini, Arheološki radovi i rasprave II, str. 270 i natamu, T. VII, sl. 84.
- 20) Ibid., str. 263—295, T. IX, sl. 107.
- 21) R. Vulpe, L'age du fer dans les regions thraces de la peninsula Balcanique, Paris 1930, T. II, 6, 17.
- 22) Н. Вулић, ГСНД XI (1932), стр. 40, сл. 67.
- 23) П. Мачкић — Д. Симовска, Наод на локалитетот Висои кај Битола, Весник на Музејско-конзерваторското друштво на НРМ 3—4, Скопје, стр. 78, сл. 4.
- 24) Податоците се добиени од И. Микулчиќ.
- 25) Н. Вулић, ГСНД XI (1932), стр. 18, сл. 25.
- 26) Исти, Споменик LXXVI (1933), стр. 14, сл. 18.
- 27) В. Лахтов — Ј. Кастелиц, Лихнид I (1957), стр. 20—21, Т. II, сл. 1—3.
- 28) Љ. Поповић, Радолиште, Зборник радова Народного музеја I, Београд MCMLVII, стр. 76—89, Т. VII.
- 29) Нив ги има Археолошкиот музеј во Скопје.
- 30) А. Benac — В. Čović, Glasinac 2, Sarajevo 1957, str. 24, T. XXXIX, 6—10.
- 31) М. Хернес, ГЗМ XIII (1901), 529, сл. 6.
- 32) V. Čurčić, Nekoliko prehistoričkih predmeta iz Bosne i Hercegovine, Glasnik Zemaljskog muzeja XIX/2, Sarajevo 1907, str. 211, T. II, sl. 13.
- 33) М. Хернес, ГЗМ XIII (1901), стр. 527—536.
- 34) А. Benac — В. Čović, Glasinac 2, str. 52.
- 35) Ibid., str. 52.
- 36) R. Bižić, Tipovi preistoričkih fibula u Bosni i Hercegovini, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu VI, 1951, napomena 65.
- 37) Ibid., napomena 65.
- 38) Д. Гарашанин, Археолошки споменици у Београду и околини, Годишњак Музеја града Београда, Књига I, 1954, стр. 55, сл. 27.
- 39) Иста, Каталог метала, (Народни музеј), Београд MCMLIV, стр. 76, Т. XLVIII, сл. 6, 7.
- 40) Ibid., стр. 76—77, Т. XLVIII, сл. 3, 4, 8.
- 41) Z. Vinski — K. Vinski — Gasparini, Arheološki radovi i rasprave II, str. 282.
- 42) J. Brunšmid, Prehistoriski predmeti iz Srijemske županije, Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva VI, Zagreb 1902, str. 78—80, sl. 38, 3.
- 43) Ibid., стр. 82, сл. 40, 1, 2.
- 44) Z. Vinski — K. Vinski — Gasparini, Arheološki radovi i rasprave II, str. 282, напомена 100.
- 45) Ibid., стр. 270 и натаму, Т. VII, сл. 85.
- 46) Ibid., стр. 282, Т. IX, сл. 105.
- 47) Ibid., стр. 282, забелешка 106.
- 48) Ibid., стр. 282, забелешка 98.
- 49) V. Čurčić, GZM XIX/2 (1907), стр. 211.
- 50) М. Грбић, Из преисторије Војводине, Гласник историског друштва у Новом Саду I, Сремски Карловци 1928, стр. 10—22.
- 51) В. Лахтов — Ј. Кастелиц, Лихнид I (1957), стр. 47.
- Археол. музеј 1999, 17-3-66 — Војо и Герман
- 52) R. Bižić, GZM VI (1951), str. 290.
- 53) Р. Попов, С. В. А. Н. VI, стр. 154, обр. 12.
- 54) М. Грбић, Гласник ист. друштва у Н. Саду I, (1928), стр. 22.
- 55) D. Berciu, Arheologia prehistorica a Olteniei, Craiova 1939, sl. 223, br. 1, 4, 5, 6, 7, 8, 11.
- 56) Податокот ми го даде колегата Воислав Трбуховиќ, за кое и по овој пат му благодарам.
- 57) Љ. Поповић, Зборник радова Нар. музеја I (1958), стр. 79.
- 58) М. Хернес, ГЗМ XIII (1901), стр. 527—528, сл. 2.
- 59) Olimpia IV (1938), fig. 373—377; M. Hornes, Tresor d'objets d'argent trouve à Strbci en Bosnie, Paris 1900, p. 3, fig. 1.
- 60) P. Amandry, Collection Helene Stathatos, Les bijoux antiques, Stassbourg 1953, p. 53, fig. 30.
- 61) Ibid., p. 53, fig. 29, 5.
- 62) Chr. Blinkenberg, Lindos I (1931), fig. 122.
- 63) J. Brunšmid, Vjesnik Hrv. arheol. društva VI (1902), стр. 81; Р. Попов, Годишник на Нар. музей Софија (1922), стр. 161.
- 64) За ова види: J. Brunšmid, Vjesnik Hrv. arheol. društva (1902), стр. 81; Р. Попов, Годишник на Нар. музей Софија (1922), стр. 161; М. Грбић, Гласник ист. друштва у Н. Саду I (1928), стр. 22; R. Bižić, GZM VI (1951), str. 289; V. Čurčić, GZM XIX/2 (1907), стр. 211; Љ. Поповић, Зборник радова Нар. музеја I (1958), стр. 78 и др.
- 65) В. Лахтов — Ј. Кастелиц, Лихнид I (1957), стр. 46—47.
- 66) Ibid., стр. 47.
- 67) Lj. Popović, Katalog nalaza iz nekropole kod Trebeništa, str. 22—23.
- 68) J. Brunšmid, Vjesnik Hrv. arheol. društva VI (1902), str. 81.
- 69) М. Грбић, Гласник ист. друштва у Н. Саду I (1928), стр. 22.
- 70) Р. Попов, Годишник на Нар. музей Софија (1922), стр. 162.
- 71) Н. Вулић, ГСНД XI (1932), стр. 37.
- 72) V. Čurčić, GZM XIX/2 (1907), str. 211.
- 73) R. Bižić, GZM VI (1951), str. 290.

- 74) М. Паровић—Пешикан, О карактеру грчког материјала на Гласинцу и путевима његовог продирања, *Старинар XI*, Београд 1961, стр. 30—31.
- 75) А. Benac — В. Čović, *Glasinac 2* (1957), стр. 52—53.
- 76) *Ibid.*, стр. 52.
- 77) Z. Vinski — K. Vinski — Gasparini, *Arheološki radovi i rasprave II*, стр. 282.
- 78) А. Benac — В. Čović, *Glasinac 2* (1957), стр. 53.
- 79) Н. Вулић, *ГСНД XI* (1932), стр. 41.
- 80) В. Лахтов — Ј. Кастелиц, *Лихнид I* (1957), стр. 51—52.
- 81) Р. Попов, *Годишник на Нар. музей Софија* (1922), стр. 162.
- 82) В. Лахтов — Ј. Кастелиц, *Лихнид I* (1957), стр. 51—52.
- 83) Н. Вулић, *Споменик LXXVI* (1933), стр. 27.
- 84) Lj. Popović, *Katalog nalaza iz nekropole kod Trebeništa*, стр. 25.
- 85) F. Fiala, *GZM VII* (1895), стр. 554.
- 86) С. Трухелка, *GZM XI* (1899), стр. 366.
- 87) Н. Вулић, *ГСНД XI* (1932), стр. 41.
- 88) *Ibid.*, стр. 32.
- 89) *Истиот, Споменик LXXVI* (1933), стр. 27.
- 90) В. Лахтов — Ј. Кастелиц, *Лихнид I* (1957), стр. 51—52.
- 91) Љ. Поповић, *Зборник радова Нар. музеја* (1958), стр. 84.
- 92) А. Benac — В. Čović, *Glasinac 2* (1957), стр. 52.
- 93) F. Fiala, *GZM VI* (1894), стр. 757—760.
- 94) V. Čurčić, *GZM XIX/2* (1907), стр. 211.
- 95) Д. Гарашанин, *Каталог метала* (1954), стр. 75—76.
- 96) *Ibid.*, стр. 77.
- 97) J. Brunšmid, *Vjesnik Hrv. arheol. društva VI* (1902), стр. 84.
- 98) М. Грбић, *Гласник ист. друштва у Н. Саду I* (1928), стр. 22.
- 99) R. Bižić, *GZM VI* (1951), стр. 289.
- 100) D. Berciu, *Arheologia prehistorica a Olteniei* (1939), стр. 180.
- 101) Z. Vinski — K. Vinski — Gasparini, *Arheološki radovi i rasprave II*, стр. 282; М. Паровић—Пешикан, *Старинар XI*, стр. 31.
- 102) Соопштено од колегата И. Микулчиќ.
- 103) И. Пушић, *Археолошки преглед 4*, стр. 79.
- 104) M. Garašanin, *Još nekoliko reči o hronologiji gvozdenog doba Makedonije, Praistoriska sekcija I, Ohrid 1960*, стр. 149 i natamu.
- 105) P. Reinecke, *Tanulmányok a Magyarországi bronzkor chronologiajарol, Archaeologiai ertesitő XIX*, 1899, стр. 332—335.
- 106) И. Микулчић, *Илирско архајски гробови из околине Штипа, Старинар XIII—XIV*, Београд 1965, стр. 204, сл. 15.
- 107) V. Lahtov, *Problemi trebeniške kulture, Ohrid 1965*, стр. 51.
- 108) *Ibid.*, стр. 50—52.
- 109) *Ibid.*, стр. 51.
- 110) *Ibidem*.
- 111) И. Микулчиќ, *Старинар XIII—XIV*, стр. 204.

RÉSUMÉ

FIBULES DU Ve au IIIe SIÈCLE DE L'ANCIENNE ÈRE DANS LE MUSÉE NATIONAL DE PRILEP

La collection préhistorique du musée National de Prilep, entre autres objets, dispose aussi de 29 fibules du type dit de „L'Asie Mineure“.

La fibule du nombre ordinal 4 (T. I, 4) est de Star Dojran, celle dun. o. 28 (T. II, 28) de Volkovo, près de Prilep, celle du n. o. 29 (T. II, 29) est de „Besisten“, du village de Prilepec, près de Prilep, celle du n. o. 3 (T. I, 3) est d'un gisement inconnu, et les autres sont de Zagreb, qui se trouve à nord-ouest immédiatement près de Prilep. Tous les exemplaires sont en bronze sauf la fibule du n. o. 1 (T. I, 1) qui est en argent. Les dimensions des fibules sont: la longueur, de 2,4 à 4,5 cm. et la hauteur, de 1,5 à 2,7 cm. Tous les exemplaires appartiennent, sans doute, à un seul type de fibules, mais examinant leurs arcs et leurs ornements, nous les avons divisés en cinq groupes, prétentions de faire une délimitation chronologique.

I.

Dans ce groupe se trouvent les fibules dont les arcs sont de la même coupe dans toute leur longueur sans aucune parure (T. I, 7, 8. T. II, 29). La tête de ces fibules est ornée de gravures, et sur le pied elles ont deux saillies en forme de verrue sur lesquelles, au milieu, se trouve une petite plaque.

II.

A.) Ici sont classées les fibules dont les arcs ont deux saillies annulaires aux bouts, et dont la partie médiane de l'arc est renflée (T. I, 2, 3, 5, 9; T. II, 28). La tête et le pied en sont pareils aux fibules du groupe I.

B.) Ici se trouvent les fibules dont les arcs sont ornés par deux renflements annulaires, autour desquels, des deux côtés, il y a encore un renfort, moins grand, en

forme de plaque. La partie médiane de l'arc est plus épaisse que les bouts (T. I, 4). La tête et le pied en sont pareils aux fibules des groupes précédents.

C) Les fibules de ce groupe ont des arcs à deux renflements annulaires, autour desquels, de chaque côté, il y a encore deux renforts, moins grands, en forme de plaque. La partie médiane de l'arc est plus épaisse que les bouts (T. I, 1, 6). La tête et le pied de ces fibules sont pareils à ceux des groupes précédents.

III.

A) Les fibules de ce groupe ont des arcs à trois renflements annulaires, autour desquels, des deux côtés, il y a encore un renfort en forme de plaque (T. I, 11).

B) Les arcs des fibules appartenant à ce groupe ont trois renflements, autour desquels, des deux côtés, il y a encore deux renforts moins grands, en forme de plaque. La tête de ces fibules est polygone, le pied en est en forme de croix avec deux saillies en forme de verrue. (T. I, 10).

C) Les arcs de ces fibules ont trois renflements, dont chacun est composé de cinq renforts en forme de plaque (T. I, 12). La tête en est carrée et le pied approximativement ellipsoïdal, avec deux cercles gravés.

IV.

A) Les arcs de ces fibules ont quatre renflements annulaires, autour desquels, de chaque côté, il y a un renfort, moins grand, en forme de plaque (T. I, 14).

B) Les arcs des fibules appartenant à ce groupe ont quatre renflements, dont chacun est composé d'un plus grand renflement, ciselé en forme d'étoile, autour duquel, des deux côtés, il y a encore deux renforts, moins grands, en formes de plaque, qui sont posés granduellement (T. I, 13). Le pied de ces fibules est cruciforme avec deux renforts en forme de bouton.

V.

A) Ce groupe réunit les fibules dont les arcs ont cinq renflements en forme d'étoile. De chaque côté de ces renflements se trouve encore un renfort, moins grand, en forme de plaque. Les renflements en forme d'étoile ont cinq bras. (T. II, 17). La tête en est polygone.

B) Dans ce groupe sont classées les fibules dont les arcs ont cinq renflements en forme d'étoile à six bras, et de chaque côté elles ont encore un renfort, moins grand, en forme de plaque (T. I, 15; T. II, 16).

C) Les fibules de ce groupe ont cinq renflements en forme d'étoile à six bras (T. II, 18—27). Le pied de ces fibules est pareil à celui des fibules appartenant aux groupes: I et II A, B, et la tête en est polygone, ornée de gravures.

Des fibules du type „d'Asie Mineure“ sont trouvées jusqu'ici en Yougoslavie dans les endroits suivants: VOLKOVO, PRILEPEC, ZAGRAD, STAR DOJRAN, MOMIŠIĆI près de TITOGRAĐ, CRKVIŠTE, — BERANCI — village près de BITOLA, GOSINJA PLANINA, ŠTRPCI, ROUSANOVIĆI et BOROVSKO à GLASINAC, GORICA i RUŽIČIĆI près de LJUBLJANA, GLOGOVİK près de HERCEG NOVI, DALJ près de OSIJEK, SUSEK en CROITIE, PETILEP — BERANCI, RADOLIŠTE près de STRUGA, TREBENIŠTE près de OHRID, DEMIR KAPIJA, RUDIŃA, DEBELO BRDO près de SARAJEVO, RAKITNO en HERZÉGOVINE, ČUKARIĆA à BELGRAD, KOSTOLAC, NEGOTIN, en SERBIE; SREMSKA MITROVICA, NOVI BANOVCИ, SOMBOR, ČURUG et L'ILE de HVAR.

Hors de la Yougoslavie, de pareilles fibules se trouvent encore en GRÈCE, BULGARIE, ROUMANIE, HONGRIE et ALBANIE.

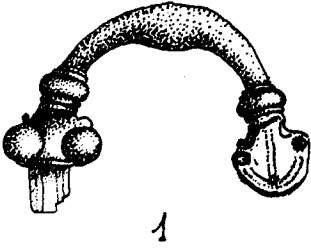
Eu ce qui concerne l'origine de ces fibules, plusieurs auteurs considèrent qu'il faut la chercher sur le presqu'île des Balkans, plus exactement, en Grèce. Ceci est valable surtout pour les fibules en argent dont les ornements sont beaucoup plus riches que ceux des fibules en bronze. Les fibules trouvées sur le territoire de Yougoslavie montrent une ressemblance absolue avec celles trouvées sur le territoire de la Grèce-même. D'autre part, les fibules en bronze sont d'une lourde facture et très pauvres en ornements. Il nous semble inacceptable l'opinion que les fibules en bronze sont produites en Grèce mais destinées aux pays „barbares“, car, autant que nos connaissances actuelles nous permettent de savoir, des explaires de fibules en bronze ne sont pas trouvés sur le territoire de la Grèce-même. Nous considérons donc, que l'influence de la Grèce est gran-

de, mais que toutes les fibules en bronze sont produites hors de la Grèce, c'est-à-dire dans les pays „barbares“ — mêmes, tandis que la fibule en argent de Zagreb est d'importation.

Etant donné que les fibules de Zagrad sont des trouvilles de superficie et qu'elles se présentent en grand nombre, nous considérons qu'il s'agit d'une nécropole qu'on doit rechercher un peu plus systématiquement. Quant à l'âge de ces fibules de Zagrad, vu que d'autres objets ne sont pas trouvés avec elles, nous sommes obligés de

nous servir des datations de telles fibules trouvées dans les autres lieux de trouvaille. Ces fibules sont datées dans l'époque du Ve au IIIe siècle de l'ancienne ère. Les fibules du musée National de Prilep sont, certainement, de la même époque. Pour le moment il est difficile de déterminer l'âge de nos groupes. Cependant, nous considérons que les fibules dont les arcs n'ont aucun ornement sont plus anciennes que celles dont les arcs ont 2, 3, 4, ou 5 renflements en forme de plaque ou étoile.

Blagoja Kitanoski

1

2

3

4

5

6

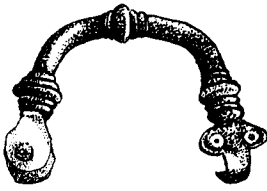
7

8

9

10

11

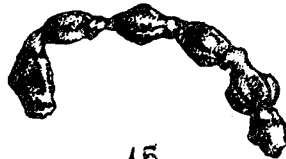
12

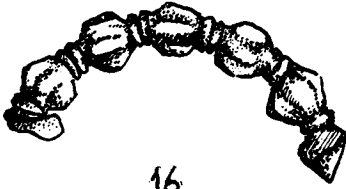
13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

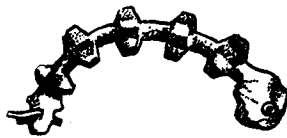
23

24

25

26

27

28

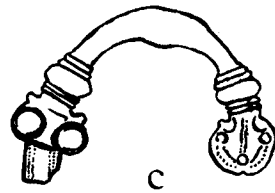
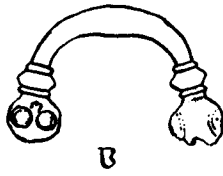
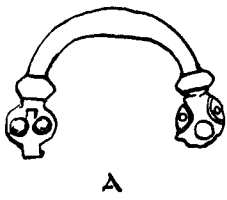

29

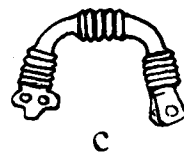
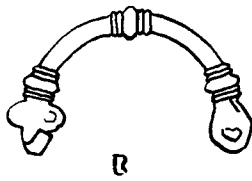
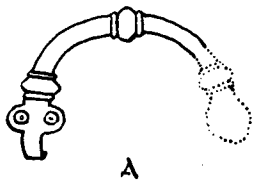
GRUPA I

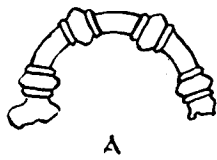
GRUPA II

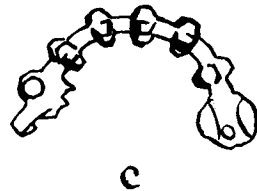
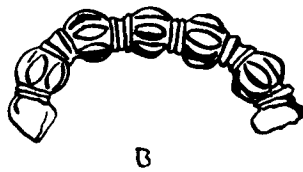
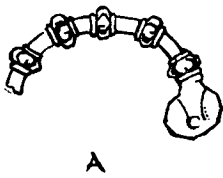
GRUPA III

GRUPA IV

GRUPA V

ЕДЕН МЕДАЛЈОН ОД БУЧИН

Во 1963 година во село Бучин, Битолско, откриен е еден интересен наод — сребрен медалјон со претстава на Артемида. Ова извонредно уметничко остварување, за жал, не е целосно сочувано — една третина му е откриена уште на наоѓалиштето.¹

Сребрениот медалјон од Бучин

Медалјонот е изработен од тенка сребрена плочка, исчукан во длабок релјеф, а деталите од предната страна се уметнички моделирани. Претставата на

Артемида не е дадена во строг фронталитет, туку со главата малку скршната налево, една од најкарактеристичните интерпретации на хеленистичката иконографија.

Облечена е во раскошно набран пелос, прифатен на рамењата со копчи во вид на розета; над десното рамо е видлив дел од тулот за стрели со капак, а до него долг отпуштен лак. Косата и е врзана на темето во широк јазел, другите парчиња од косата таласасто и паѓаат на рамењата. Деталите на лицето се благо моделирани, од употреба дури и малку излижани. Бистата е окружена со зрнест круг, кој пластично ја одделува периферната лента на медалјонот. Оваа бордура е украсена со вржана цик-цак линија која на медалјонот му дава изглед на сончев диск. Тој ефект е потенциран со визеулно издвојување на надворешните триаголници во неа, исполнети со убоди.

Начинот на избегнување на фронталитетот на ликот и многу високиот релјеф, кој прераснува скоро во полна пластика, го определуваат, уште, со прв поглед, овој медалјон како хеленистичка уметничка изработка². Многу блиски, скоро идентични медалјони, работени во злато (исто со претстава на Артемида), откриени се во Тесалија (Карпениси), а по стилските особености се врзуваат со истиот произведен круг, каде што припаѓа и бучинскиот наод; тоа е еден од занаетичско-уметничките центри на халкидичко-пангејското златарство и тореутика, можеби Амфиполис.³ Ана-

²) G. M. A. Richter, *The sculpture and Sculptors of the Greeks*, New Haven 1950, 174; — M. Bieber, *The sculpture of the Hellenistic age*, New York 1955, Fig. 341.

³) P. Amandry, *Collection Hellène Stathatos I, Les bijoux antiques Strasbourg 1953*, Pl. XXXVIII, 234, XXXIX, 235 (Carpenisi).

¹) Заведена под вл. кн. број 3975 во Археолошкиот музеј — Скопје; пречникот на медалјонот изнесува 66 см.

логно на овие тесалски наоди, нашиов медалјон е изработен некаде во првата половина на III век пред н. е.

Според кажувањето на наоѓачот, медалјонот е најден на ридот Бучинско Кале, во еден голем земјен сад — питос; не е исклучено да се работи за гроб.

Уште Н. Вулиќ на ова место констатирал постоење на една поголема античка предримска населба⁴. Со дополнителни теренски проверувања, проследени со низа нови антички наоди од тоа место, податоците за ова наоѓалиште сигурно се потврдени и проширени. На врвот на Калето видливи се остатоците од стариот и тешко пристапен акрополис утврден со бедеми; на понискиот рид до него продолжува подградието. Маркантни остатоци од оваа населба — темели, тули, керамика и многубројни ситни наоди зборуваат за нејзината големина и значење. Според карактерот на наодите, пред се монетите (на Филип II, Касандар, Деметриј II, Персеј, Автономна Македонија, Атина, Тесалоника, Ботиеја, Амфиполис, Пела, император Тиберије, Констанције II, Грацијан, Анастасие), ова населба е користена повеќе векови од претхеленистичкиот период до раното римско царство и повторно како рефугиум во доцната антика. Ваква утврдена положба на населби, сместени на пониски ридови на периферијата на рамница, редовна е појава на населбите од предримскиот период како во Пелагонија, така и на соседните илирски и пенонски подрачја.

Траги од живот во текот на ранонарцарската епоха на Бучинско Кале не се констатирани, но во неговото подножје и во околната рамница најдени се многубројни наоди. Имено, од територијата на Бучин потекнуваат повеќе антички мермерни стели, релјефни натписи и друго; познато е дека повеќе вакви наоди од околните рамничарски села потекнуваат оттука (Б. Црква, Боротино, Воѓани, Кривогаштани, Руфци, Трновец)⁵.

Овие споменици го исполнуваат временскиот интервал од I—III век н. е., а со своето постоење и бројност зборуваат

ваат за една поголема населба. Таа е идентифицирана преку епиграфскиот материјал.

Античка Алкомена бил еден од трите големи градови во пелагонската област Деуриоп, која го зафаќала северозападниот дел од Пелагонија и дел од денешниот Демир Хисар⁶).

Алкомена, како и другите два деуриопски градови, Стибера и Бријанион, лежела на реката Еригон (денешна Црна Река); археолошките податоци тоа го потврдуваат исто така.

Најстариот литературен податок што се однесува до овој град потекнува од IV век пред н. е. — еден од офицерите на Александар Македонски, Питон, син на Кратеуа и родум од Алкомена, по се изгледа бил од овој град⁷).

Да се осврнеме на самиот мотив претставен на медалјонот. Артемида, изворното големо божество на природата, е едно од најпочитуваните женски божества во грчко-римскиот пантеон, а посебно прифатена во старата Пелагонија и соседната Пеонија. Спомениците од ова подрачје посветени на Артемида (релјефи, ари, статуи, натписи) се триесетина на број⁸). Посебно е изразита концентрацијата на овие споменици на територијата на античка Пелагонија со Линкестида — денешен битолско-прилепски крај (Бач, Битола, Вашарејца, Дуње, Живојно, Кокре, Мојно, Паралово, Прилеп, Путуро, Суводол, Трескавец, Штавица).

На овие споменици е претставена како хтонско божество — Артемида Хеката, како богиња на плодноста — Артемида Ефеска⁹) или пак во стариот изворен облик, како божество на природата и животот, иконографски претставена како Артемида-ловец. Времето на

⁶) Ф. Папазоглу, Македонски градови у римско доба, Скопје 1957 стр. 212.

⁷) Ibid., 212.

⁸) Н. Вулиќ, Споменик СКА LXXI, бр. 104, 183, 350, 462, 509, 637; LXXV 10, 19, 20, 40, 70; LXXVII, 58, 354, 437; — П. Мачкиќ — И. Микулчиќ, Каталог на наоди, Хераклеја I, Битола 1961, бр. 9, 10.

E. Will, Le relief culturel gréco-romain, Paris 1955, 89, fig. 9b.

Кон овој број треба да се додадат уште осум необјавени нови споменици, кои се наоѓаат во музејот во Битола и во Археолошкиот музеј во Скопје.

⁹) П. Лисичар, Артемида Ефеска и диоскури на votivnoj стели у Битољском музеју, Ж. Антика, Скопје 1958/2.

⁴) Н. Вулиќ, Споменик СКА LXXI, 1931 стр. 144—145.

⁵) Н. Вулиќ, Споменик СКА LXXI, 1931 бр. 339—344, 354, 356, 368—369, 402—403, 468—473, 492.

кое му припаѓаат спомениците е главно II и III век од н. е. Со право се поставува прашање од каде толку големо почитување на ова хеленско божество на македонското подрачје. Ист е случајот и со соседната Тракија, каде што Артемида е најпочитуваната богиња; за таа територија би можело да се објасни со тоа што хеленската Артемида ја заменила старата Бендида¹⁰). Ист случај сретнуваме и на широкото илирско подрачје на денешна Босна и Херцеговина и Далмација: големо илирско женско божество — заштитник на природата остана неидентификувано сè до римската епоха со прифаќањето на високата римска уметност, кога првпат иконографски е претставено тоа божество, според Интерпретацио Романа, тоа е идентифицирано со римска Дијана (Артемида)¹¹). Слично објаснение би требало да се очекува и за пеонско-македонската територија; уште Херодот споменува дека пеонските и трачките же-

ни многу почитувале едно женско божество кое тој во Интерпретацио Грека ја идентификува со Артемида Бендис, едно од најважните нивни божества¹²).

Со целосно вклучување на овие области во хеленската културна сфера, старите автохтони божества добиваат нова, хеленска иконографска интерпретација и име, макар што им останува иста старата изворна смисла.

Кога се вклопувале овие краишта во хеленската културна сфера, ликот на Артемида го среќаваме често и на старите монети од оваа територија (Дамасион, Амфиполис, Енеа, Ортагорија, Пидна, Тероне, Тесалоники, I и II македонска област)¹³).

Бучинска Артемида претставува нов доказ за рано, автохтоно почитување на ова големо заедничко илиро-трачко и грчко божество, кое, за жал, иконографски е претставено веќе со атрибути на хеленска Артемида.

¹⁰) Л. Огенова, Някои аспекти на Бендида врху паметници от Тракия Известия на ВАН XXII, София 1959, 90.

¹¹) Дује Рендић—Миочевић, Илирске претставе Силвана на културним сликама са подручја Далмата, ГЗМ, Сарајево 1955 свеска 10.

¹²) Херодот, IV, 33 според W. Thomaschek, Die alten Thraken II, str. 47.

¹³) В. Head, Historia nummorum, Oxford 1911, p. 318.

Н. Мушмов, Античните монети на Балканскиот полуостров, София, 1911, бр. 5866-5869, 5977-6010, 6427-6429, 6496, 6590, 6600.

RÉSUMÉ

Le médaillon de Buçin

En 1963, un médaillon hellénistique est trouvé à Buçin, village dans la région entre Prilep et Bitola¹). Il est moulé et modelé après coup d'une plaque mince d'argent. Il représente la buste d'Artémis, le voile autour du corps et l'arc sur l'épaule droite. La périphérie est ornée après coup d'un motif de dents de loup entourées de petites tâches pour faire le contraste. Le relief élevé, qui s'approche à la plastique ronde, la position de la tête et le style artistique situent le médaillon à la première moitié de l'époque hellénistique²). On est impressionné des ressemblances frappants entre le médaillon et son pendant en or de Thessalie (Karpenisi) qu'on relie au même cercle artistique et d'artisanat à cause de ses qualités stylistiques; il s'agit sans doute de la région de Chalcidique et de Pangée, peut-être d'Amphipolis³). A part

celle-ci, d'autres trouvailles antérieures sont découvertes au-dessus du village de Buçin, sur Buçinsko Kale⁴).

De nombreuses restes de matériaux, de la céramique et d'autres trouvailles découvrent qu'il s'agit d'une habitation importante de l'époque classique-hellénistique qu'affirment encore les nombreuses monnaies grecques, macédoniennes et de l'époque des premiers romains.

Il s'agit sans doute des restes de l'ancienne ville déuropéenne Alcomène qui se situait, comme Vrianion et Stubera, sur les rives d'Erigon⁵).

De nombreuses restes épigraphiques, parsemées après coup partout dans la région de cette localité, ont poussé les investigateurs à croire qu'Alcomène s'était trouvée près du village de Bela Crkva (cca 2,5 km à l'Est de Buçinsko Kale). Pour-

tant, l'inexistence de tout matériel de l'époque avant-romaine dans ce village, situé dans une plaine, et nos connaissances concernant le type des agglomérations de l'époque classique — hellénistique de toute cette région nous obligent de corriger l'emplacement d'Alcomène.

Le culte d'Artémis était très répandu dans ces régions (il y avait à l'époque antique environ 30 monuments votifs sur le territoire de l'ancienne Pénie et de Pelagonia)⁸.

On la reconnaît sous la forme d'Artémis Hécata, d'Artémis d'Ephèse ou sous la forme originale d'Artémis-chasseur. Bien que ces monuments appartiennent plutôt au II—IIIe siècle après J. CH., nous avons raison de croire que ce culte sur ce territoire date de beaucoup plus tôt. On envisage l'existence d'une divinité autochtone parente à Artémis hellénistique à laquelle elle se substituait, pareillement au cas de Thrace ou en grande partie d'Iliris.

Velika Dautovska

ОД НУМИЗМАТИЧКАТА ЗБИРКА НА АРХЕОЛОШКИОТ МУЗЕЈ ВО СКОПЈЕ

Нумизматичката збирка на Археолошкиот музеј содржи мал број монети што му припаѓаат на грчко-македонскиот период, а кои потекнуваат, главно, од непознати локалитети на територијата на Македонија.¹⁾ Макар што преку овие монети не ќе може да се добие една хронолошка целина поврзана за одредена област или епоха, сепак, застапените примероци се мошне интересни како по содржината, така и по својата уметничка вредност. Тука се застапени монети од Македонија, Пеонија, Тракија, Илирикум, Еубеја и Атика. Најмногубројни се монетите од Македонија, кои содржат неколку примероци автономни изданија, монети од Македонија, како римска област, и императорски монети. Од градовите се застапени Амфиполис, Менде, Пела и Тесалоника, а од владетелите Аминтас III, Филип II, Александар III, Филип III Аридеј, Касандар, Антигон Гонат, Деметрије II и Филип V.

Автономните македонски монети, без име на владетели, кои имаат на реверсот по правило легенда *ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ*, се од 185—168 година пред н. е. и му припаѓаат на времето на Филип V и Персеј.²⁾

Периодот од 158—149 година пред н. е. е застапен со монети, сребрени те-

традрахми од Првата македонска област, ковани во Амфиполис,³⁾ кои на аверсот имаат македонски штит со биста на Артемида, а на реверсот боздоган и легенда *ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΠΡΩΤΗΣ* во дабов венец и разни монограми. На овој период му припаѓа и една бронзена монета на Четвртата македонска област со легенда на реверсот *ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΤΕΤΑΡΤΗΣ*. Двете бронзени монети на Квесторот Гаиус Публилиус, веројатно ковани во Амфиполис, му припаѓаат на времето од 148—146 година.⁴⁾

Монетите од императорското време ги опфаќаат владетелите: Клаудие (41—54), Нерон (54—68), Веспасијан (69—79) и Антоние Пие (138—161). Тие на аверсот секогаш носат глава на императорот, а на реверсот македонски штит и легенда *ΣΕΒΑΣΤΟΣ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ* или *ΚΟΙΝΟΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ*.

Бронзените монети на Амфиполис, кои потекнуваат од времето по 148 година, имаат на реверсот легенда *ΑΜΦΙΠΟΛΙΤΩΝ*. Од нив кај нас се застапени само два типа. Постар тип, со глава на Артемида на аверсот и две кози на реверсот, и подоцнежен тип, со претстава на Посејдон на аверсот и коњ на реверсот.

Од градот Менде, во збирката на музејот, постои само една монета, сребрена тетрадрахма, која му припаѓа на времето од 450—424 година пред н. е. со претстава на Дионис на магаре на аверсот и гроздови на реверсот, покрај легендата *ΜΕΝΔΑΙΩΝ*.

Пела, втората престолнина на македонските кралеви и нивна главна ковница, застапена е со повеќе типови мо-

¹⁾ Местото на наоѓање е познато за следниве монети: бр. 3, к. в. 3504 потекнува од Скопје; бр. 5, к. в. 1230 од Прилеп; бр. 6, к. в. 1523 од Тетово; бр. 14, к. в. 1510 од Чепигово; бр. 31, к. в. 1508 од Чепигово; бр. 41, к. в. 2177 од Прилепец; бр. 42, к. в. 1226 од Прилепец; бр. 51, к. в. 1388 од Кратовско; бр. 56, к. в. 1278 од Прилепец; бр. 49, к. в. 1297 од с. Таор; бр. 84, к. в. 1659 од Кратовско; бр. 85, к. в. 2049 од Скупи; бр. 101, к. в. 1519 од Витолишта и бр. 106, к. в. 1387 од Кавадарци.

²⁾ Head, *Historia nummorum*, Oxford, 1911, с. р. 234.

³⁾ Head, *op. cit.* стр. 216.

⁴⁾ Head, *op. cit.* стр. 240.

нети кај кои на реверсот се наоѓа легендата *ΠΕΛΛΗΣ* и кои му припаѓаат на времето од 187—31 година пред н. е.

Тесалоника, чии монети се од истиот период како претходните, застапена е со неколку типови кои исто така на реверсот носат легенда *ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ*.

Монетите на Аминтас III (389—383; 381—369), од кои збирката на музејот има само еден примерок, сребрена тетрадрахма, на аверсот веќе го носи подоцна така распространетиот тип на Херкул со лавовска кожа. Нашиот примерок, кој на реверсот има легенда *ΑΜΥΝΤΑ* и коњ во линеарен квадрат, потекнува од неговото прво владеење.

Монетите на Филип II (359—336), особено бронзените, се одликуваат со агонистички типови, кои на реверсот секогаш го носат неговото име *ΦΙΛΙΠΠΟΥ*. Од нашите примероци, двете тетрадрахми со глава на Зевс и коњаник му припаѓаат на ист тип. Бронзените монети на аверсот имаат глава на младинец, а на реверсот — коњаник.

Во збирката најмногубројни се монетите на Александар III (336—323), покрај веќе познатиот наод од Прилепец.⁵⁾ Златниците на Александар III, со претстава на Атина со шлем на аверсот и крилата Нике на реверсот, биле ковани од 336—323 година во Македонија, Одесос, Синопе, Олбија, Пропонтида, Кипар, Саламина, Милет, Сидон, Аке, Вавилон, Суза, Египет, Амфиполис и др. Познатите сребрени тетрадрахми и драхми се од установениот тип со Херкул во лавовска кожа на аверсот и Зевс орлоносец на реверсот покрај легендата *ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ*. Тетрадрахмите биле ковани во различни градови, додека драхмите им припаѓале на неизвесни ковници од IV—III век. Бронзените монети, меѓу кои се застапени повеќе типови, биле ковани во Амфиполис кон крајот на IV век пред н. е.

Филип III Аридеј (323—316) е застапен со еден златник, идентичен со Александровиот, со разлика во монограмот, и со една тетрадрахма, варварска имитација од типот на Александровите тетрадрахми.

⁵⁾ Душанка Вучковиќ—Годоровиќ, Остава грчког новца из с. Прилепец код Прилепа, ГЛАСНИК на Музејско-конзерваторското друштво, вол. I, св. 12, Скопје 1958.

Монетите на Касандар (316—297), од кои се кај нас застапени главно два типа со Херкул и Аполон на аверсот и лав со триножец на реверсот покрај легендата *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΑΣΣΑΝΔΡΟΥ* или само *ΚΑΣΣΑΝΔΡΟΥ*. Антигон Гонат (277—239) е застапен со две монети од истиот тип, а Деметрие II (239—229) со една бронзена монета, која на аверсот има македонски штит, а на реверсот македонски шлем. Монетите на Филип V (220—179) се од неколку типа и редовно носат легенда *ΒΑ. ΦΙ.* или *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥ*.

Пеонија е застапена само со двајца владетели: Ликеј (359—340), со една сребрена тетрадрахма на која е претставен Аполон на аверсот, и Херкул, кој удушва лав на реверсот покрај неговото име *ΛΙΚΚΕΙΟΥ*, и Аудолеонт (315—286), со една тетрадрахма и една драхма од истиот тип со Атина на аверсот и коњ на реверсот, покрај натписот *ΑΥΔΩΛΕΟΝΤΟΣ*.

Од Тракија се дадени монети на градот Маронеја со претстава на Дионис на аверсот и реверсот и натпис *ΔΙΟΝΙΣΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΜΑΡΟΝΙΤΩΝ*, која датира по 146 година, потоа — Хефестија на Лемнос, чија монета датира од околу 300 година, со глава на Атина на аверсот и був на реверсот, и три идентични монети од Тасос со претстава на Дионис на аверсот и Херкул со натпис *ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΘΑΣΙΩΝ* на реверсот. Лизимах (323—281) е единствениот тракиски владетел застапен во оваа збирка со вообичаениот тип на сребрените тетрадрахми со глава на Александар на аверсот и Атина на престол со натпис *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ* на реверсот.

Од Илирикум постојат монети од Аполонија и Драч, по тип скоро идентични, со крава што дои теле на аверсот и име на магистратот во номинатив, а на реверсот *ΑΠΟΛ* или *ΔΥΡ* и име на епонимосот во генитив, покрај двоен квадрат со флорален орнамент. Овие монети му припаѓаат на времето од 200—30 година пред н. е.

Од Еубејскиот град Хистија во збирката на музејот постојат две монети,

⁶⁾ Sylloge nummorum graecorum, Copenhagen 1943.

⁷⁾ Никола Мушмовъ, Античните монети на Балкански полуостровъ, София 1912.

тетраболи од исти тип, со глава на Менада на аверсот и нимфата Хистија на брод со натпис *ΙΣΤΙΑΙΕΩΝ*. Му припаѓаат на времето по 146 година.

Атинските монети, од кои бронзената потекнува од III век, а другите сребрени тетрадрахми од времето од 186—86 година (нов стил), имаат на аверсот претстава на Атена со шлем, а на реверсот був на амфора, монограми, симболи и име на магистратот, со уставовениот натпис *ΑΘΕ*.

Оваа релативно оскудна збирка на грчки и македонски монети, која го опфаќа временскиот период од крајот на

V век до 30 година пред н. е., макар што содржи мал број монети, сепак во значителна мера фрла светлина врз економската положба на населението кое живеело на територијата на денешна Македонија и врз неговите трговски врски со одделни градови одржувани во овој период. Ова до толку повеќе што меѓу археолошките наоди монетите претставуваат еден од најсигурните докази.

Но, бидејќи на поголем дел од овие монети не им е познато наоѓалиштето, оваа констатација треба да ја сфатиме со извесна резерва.

МАКЕДОНИЈА

Автономни монети без име на владетели

с. 185 — 168 год. пред н.е.

1. Ae. 9 гр. A. Глава на Зевс со лавров венец на десно.
R. *ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ*. Крилата секавица, долу мон. (1). *Sylloge*, Macedonia p. III Pl. 33⁶ 1307; Мушмовъ, 5826⁷; книга на влегување. 3548; T. I.
2. Ae. 9,7 гр. A. Глава на Зевс со лавров венец на д.
R. Натпис исти. Крилата секавица, долу мон. (1). *Sylloge*, Mac. p. III Pl. 33, 1307; Мушмовъ, 5826; к. в. 3530; T. I.
3. Ae. 10,7 гр. A. Глава на Зевс на д.
R. Натпис исти. Боздоган, во полето горе мон. (2), долу (3), сè во дабов венец. Мушмовъ, 5838; к. в. 3504; T. I.
4. Ae. 8,7 гр. A. Глава на Деметра со класови на д.
R. Натпис исти. Трконожец, во полето лево мон. (4,5), десно (6). Слична на *Sylloge*, Mac. p. III Pl. 33 1304; Мушмовъ, 5842; к. в. 1299; T. I.
5. Ae. 10,3 гр. A. Глава на Аполон со лавров венец на д.
R. Натпис исти. Лира и лак, во полето лево нечитлив монограм, десно (7). *Sylloge*, Mac. p. III Pl. 33, 1301; Мушмовъ, 5846; к. в. 1230; T. I.

Македонија под Римјаните

158 — 149 пред н.е.

6. Ar. 16,2 гр. A. Македонски штит со биста на Артемида, зад неа лак и тоболец.

R. *ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΠΡΩΤΗΣ*. Боздоган, во полето горе мон. (8), сè во дабов венец, лево секавица, *Sylloge*, Mac. p. III Pl. 34, 1310, Head, стр. 238; Мушмовъ, 5866; к. в. 1523; T. I. Тетрадрахма.

7. Ar. 16,8 гр. A. Македонски штит со биста на Артемида, зад неа лак и тоболец.
R. Натпис исти. Боздоган, во полето горе мон. (9), долу (10), сè во дабов венец, лево секавица, *Sylloge*, Mac. p. III Pl. 34, 1315; Мушмовъ, 5866; к. в. 1151; T. I. Тетрадрахма.
8. Ar. 14,7 гр. A. Македонски штит со биста на Артемида, зад неа лак и тоболец.
R. Натпис исти. Боздоган, во полето горе мон. (11), сè во дабов венец, лево секавица. Head, стр. 238; Мушмовъ, 5866; к. в. 3513; T. I. Тетрадрахма.
9. Ar. 16,2 гр. A. Македонски штит со биста на Артемида, зад неа лак и тоболец.
R. Натпис исти. Боздоган, во полето горе мон. (9), долу (10), сè во дабов венец, лево секавица. *Sylloge*, Mac. p. III Pl. 34, 1315; Head, стр. 238 Мушмовъ, 5866; к. в. 1364; T. I. Тетрадрахма.
10. Ae. 9,2 гр. A. Глава на Зевс на д.
R. *ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΤΕΤΑΡΤΗΣ*, Боздоган, во полето горе мон. (12), долу (13), сè во дабов венец. Head, стр. 238; Мушмовъ, 5872; к. в. 1152; T. I.

11. Ae. 8,7 гр. А Глава на Атена Партенос.
R. ΓΑΙΟΥ ΤΑΜΙΟΥ ΠΟΠΛΙΔΙΟΥ. Вол пасе. Head, стр. 240; Мушмовъ, 5857; к. в. 3932; Т. I.
12. Ae. 8,6 гр. А. Глава на Атена Партенос.
R. Натпис исти. Вол пасе. Head, стр. 240; Мушмовъ, 5857; к. в. 1280; Т. I.

Императорски монети**Клаудие 41—54**

13. Ae. 8 гр. А. ΠΙ. ΚΛΑΥΔΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡ. Неговата глава на д.
R. ΣΕΒΑΣΤΟΣ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ. Македонски штит. Sylloge, Мас. р. III Pl. 34, 1334; Мушмовъ, 5874; к. в. 2178; Т. I.

Нерон 54—68

14. Ae. 6,8 гр. А. ΝΕΡΩΝ ΚΑΙΣΑΡ. Неговата глава на л.
R. Натпис исти. Македонски штит. Sylloge, Мас. р. III Pl. 34, 1335; Мушмовъ, 5875; к. в. 1510; Т. I.

Веспасијан 69—79

15. Ae. 9,8 гр. А. ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡ ΚΑΙΣΑΡ ΒΕΣΠΑΣΙΑΝΟΣ. Неговата глава на л.
R. Натпис исти. Македонски штит. Sylloge, Мас. р. III Pl. 34, 1336; к. в. 3916; Т. I.

Антоние Пие 138—161

16. Ae. 6,2 гр. А. ΚΑΙΣΑΡ ΑΝΤΩΝΕΙΝΟΣ. Неговата глава на д.
R. ΚΟΙΝΟΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ. Македонски штит. Мушмовъ, 5887; к. в. 3917; Т. I.

Амфиполис

17. Ae. 8 гр. А. Глава на Артемида на д.
R. ΑΜΦΙΠΟΛΙΤΩΝ. Две кози стојат на задните носе и се бијат. Sylloge, Мас. р. I Pl. 2, 62; Head, стр. 216; Мушмовъ, 5977; к. в. 3550; Т. I.
18. Ae. 4,5 гр. А. Глава на Посејдон на д.
R. Натпис исти. Коњ, под него ⊙. Sylloge, Мас. р. I, Pl. 2, 64; Head стр. 216 Мушмовъ, 5973; к. в. 3882; Т. I.
19. Ae. 4,8 гр. А. Глава на Посејдон на д.
R. Натпис исти. Коњ, во полето десно мон. (14). Sylloge, Мас. р. I Pl. 2, 65; к. в. 3883; Т. I.

Менде 450—424

20. Ar. 16,5 гр. А. Дионис лежи на магаре, во десната рака држи кантарос; десно гавран на гранка.
R. ΜΕΝΔΑΙΩΝ. Околу линеарен квадрат и лоза со пет грозда. Тетрадрахма. Sylloge Мас. р. I Pl. 6, 209; Head, стр. 211; Мушмовъ 6362; к. в. 1153; Т. I.

Цела 187—31

21. Ae. 9,5 гр. А. Глава на Атена на д.
R. ΠΕΛΛΗΣ. Крава пасе. Head, стр. 244; Мушмовъ, 6436; к. в. 3889; Т. I.
22. Ae. 8 гр. А. Глава на Атена на д.
R. Натпис исти. Крава пасе. Head, стр. 244; Мушмовъ, 6436; к. в. 3927; Т. II.
23. Ae. 6,3 гр. А. Глава на Атена на д.
R. Натпис исти. Крава пасе, долу буквата Σ. Sylloge, Мас. р. I Pl. 7,275; Head, стр. 244; Мушмовъ, 6436; к. в. 3886; Т. II.
24. Ae. 6,3 гр. А. Глава на Атена на д.
R. Натпис исти. Крава пасе, долу буквата Σ. Sylloge, Мас. р. I Pl. 7,275; Head, стр. 244; Мушмовъ, 6436; к. в. 3886; Т. II.
25. Ae. 8,1 гр. А. Глава на Деметра en face.
R. Натпис исти. Крава пасе, во полето долу мон. (15), десно (16). Sylloge, Мас. р. I Pl. 7,275; к. в. 3549; Т. II.
26. Ae. 9,2 гр. А. Глава на Посејдон на д.
R. Натпис исти. Вол стои, во полето десно мон. (17), под волот (18). Head, стр. 244; Мушмовъ, 6440; к. в. 3884; Т. II.
27. Ae. 3,8 гр. А. Глава на Аполон на д.
R. Натпис исти. Лира, десно во полето буквите ΦΚΦ. Sylloge, Мас. р. I Pl. 7,262; Head, стр. 244; Мушмовъ, 6447; к. в. 3885; Т. II.

Тесалоника 187—31

28. Ae. 10,7 гр. А. Глава на Јанус.
R. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ. Два кентаура во галоп свртени со грб, држат гранка. Sulloge, Мас. р. I Pl. 9,369; Head, стр. 245; Мушмовъ, 6633; к. в. 3890; Т. II.
29. Ae. 11,8 гр. А. Глава на Јанус.
R. Натпис исти. Два кентаура во галоп свртени со грб, држат гранка. Sylloge, Мас. р. I Pl. 9,369; Head,

- стр. 245; Мушмовъ, 6633; к. в. 3891; Т. II.
30. Ae. 9,5 гр. А. Глава на Јанус.
Р. Натпис исти. Диоскури на коњ свртени со грб. Sylloge, Мас. р. I Pl. 9,368; Head, стр. 245; Мушмовъ, 6634; к. в. 3889; Т. II.
31. Ae. 8,4 гр. А. Глава на Атена со шлем на д.
Р. Натпис исти. Коњ во галоп, под него боздоган, горе мон. (19 и 20). Sylloge, Мас. р. I Pl. 9,349; Head, стр. 245; Мушмовъ, 6638; к. в. 1508; Т. II.
32. Ae. 6 гр. А. Глава на Дионис со лавров венец на д.
Р. Натпис исти. Коза стои. Sylloge, Мас. р. I Pl. 9,365; Мушмовъ, 6643; к. в. 3888; Т. II.
33. Ae. 7,8 гр. А. Глава на Дионис со лавров венец на д.
Р. Натпис исти. Коза стои, горе непознат монограм *ΕΑΚΝ* (?). Head, стр. 245; к. в. 3893; Т. II.
34. Ae. 5,2 гр. А. Глава на Дионис со лавров венец на д.
Р. Натпис исти. Коза стои. Sylloge, Мас. р. I Pl. 9,365; Head, стр. 245; Мушмовъ, 6643; к. в. 3536; Т. III.
35. Ae. 7,5 гр. А. Глава на Дионис со лавров венец на д.
Р. Натпис исти. Коза стои. Мушмовъ, 6643; к. в. 1515; Т. II.
36. Ae. 8,5 гр. А. Глава на Дионис (?)
Р. Натпис исти. Коза стои. Head, стр. 245; к. в. 3894; Т. II.
37. Ae. 25,3 гр. А. *ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΩΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ*. Глава на Октавијан на д.
Р. *Μ. ΑΝΤ. ΑΥΓ. Γ. ΚΑΙ. ΑΥΓ.* Викторија во ход на д. Држи венец и палма. Sylloge, Мас. р. I Pl. 9,373; Head, стр. 245; Мушмовъ, 6665; к. в. 3892; Т. II.

Македонски владетели

Аминта III 389—383; 381—369

38. Ag. 7,5 гр. А. Глава на Херакле со лавовска кожа на д.
Р. А *Μυντα*. Коњ во линеарен квадрат; дидрахма: му припаѓа на првото владеење. Sylloge, Мас. р. II Pl. 12,512; Head, стр. 222; Мушмовъ, 7083; к. в. 3506; Т. II.

Филип II 359—336

Пела

39. Ag. 14 гр. А. Глава на Зевс со лавров венец на д.
Р. *ΦΙΛΙΠΠΟΥ*. Млад коњаник, под коњот секавица, во отсечката буквата *Ν*. Тетрадрахма; Sylloge, Мас. р. II Pl. 13, 549; Head, стр. 223 Мушмовъ 7112; к. в. 1213; Т. II.
40. Ag. 19,9 гр. А. Глава на Зевс со лавров венец на д.
Р. Натпис исти. Млад коњаник, под коњот секавица, во отсечката буквата *Ν*. Тетрадрахма. Sylloge, Мас. р. II Pl. 13, 549; Head, стр. 223; Мушмовъ, 7112; к. в. 3518; Т. II.

Неизвесни ковници

41. Ae. 5,9 гр. А. Глава на младинец со тенија на д.
Р. *ΦΙΛΙΠΠΟΥ*. Коњаник во галоп, под коњот буквата *Γ*; Sylloge, Мас. р. II Pl. 14,582 Мушмовъ, 7120ж к. в. 2177; Т. II.
42. Ae. 6,7 гр. А. Глава на младинец со тенија на д.
Р. Натпис исти. Гол коњаник, долу буквата *Ε*, свртена. Sylloge, Мас. р. II Pl. 14, 586; к. в. 1226; Т. III.
43. Ae. 5,5 гр. А. Глава на младинец со тенија на д.
Р. Натпис исти. Гол коњаник во галоп на д., зад него мон. (18), под коњот лак. Sylloge, Мас. р. II Pl. 14, 596; Мушмовъ, 7120; к. в. 3895; Т. III.
44. Ae. 7,8 гр. А. Глава на младинец со тенија на д.
Р. Натпис исти. Коњаник во галоп, долу букранион. Sylloge, Мас. р. II Pl. 14, 604; Мушмовъ, 7120; к. в. 732; Т. III.

Александар III 336—323

45. Au. А. Глава на Атена со шлем на д.
Р. *ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ*. Крилата Нике стои, во десната рака држи венец, во левата јарбол, во полето лево мон. (6). Статер. Head, стр. 226; Мушмовъ, 7122; к. в. 1393; Т. III.
46. Ag. 15,8 гр. А. Глава на Херакле со лавовска кожа на д.
Р. Натпис исти. Зевс седи на престој, држи орел и скиптар; во полето лево трonoжец, долу буквата

- B.* Тетрадрахма. Sylloge, Мас. р. II Pl. 19, 758; кована во Книд III—II век. к. в. 3558; Т. III.
47. Аг. 17 гр. А. Глава на Херакле со лавовска кожа на д.
Р. Натпис исти. Зевс седи на престол, држи орел и скиптар; во полето лево котва, под престолот буквата *K*; Тетрадрахма; Head, стр. 226; к. в. 730; Т. III.
48. Аг. 17 гр. А. Глава на Херакле со лавовска кожа на д.
Р. Натпис исти. Зевс седи на престол, држи орел и скиптар, во полето лево трозабец, под престолот буквата *A*. Тетрадрахма. Head, стр. 226; к. в. 3559; Т. III.
49. Аг. 16,8 гр. А. Глава на Херакле со лавовска кожа на д.
Р. Натпис исти. Зевс седи на престол, држи орел и скиптар; во полето лево феничански букви. Тетрадрахма. Sylloge, Мас. р. II Pl. 21, 810; к. в. 1297; Т. III.
50. Аг. 17 гр. А. Глава на Херакле со лавовска кожа на д.
Р. Натпис исти. Зевс седи на престол, држи орел и скиптар; во полето лево киликс, под престолот мон. (21) Тетрадрахма. Silloge, Мас. р. II Pl. 21, 815; кована во Вавилон околу 329—326; к. в. 1240; Т. III.
51. Аг. 4,1 гр. А. Глава на Херакле со лавовска кожа на д.
Р. Натпис исти. Зевс седи на престол, држи орел и скиптар; во полето лево звезда, десно врв од копие. Драхма; Sylloge, Мас. р. II Pl. 25, 950 неизвесни ковници IV—II век; к. в. 1388; Т. III.
52. Аг. 4 гр. А. Глава на Херакле со лавовска кожа на д.
Р. Натпис исти. Зевс седи на престол, држи орел и скиптар; под престолот буквата *A*. Драхма. Sylloge, Мон. (21) Тетрадрахма. Silloge, Мас. р. II Pl. 25, 966 неизвесни ковници од IV—III век. к. в. 3560; Т. III.
53. Аг. 4,1 гр. А. Глава на Херакле со лавовска кожа на д.
Р. Натпис исти. Зевс седи на престол, држи орел и скиптар; во полето лево симбол (22), под престолот буквите *KN*. Драхма, Head, стр. 226; Мушмовъ, 7140; к. в. 3557; Т. III.
54. Аг. 3,8 гр. А. Глава на Херакле со лавовска кожа на д.
Р. Натпис исти. Зевс седи на престол, држи орел и скиптар; во полето лево амфора, под престолот мон (12). Драхма. Sylloge, Мас. р. II Pl. 26, 979 неизвесни ковници III век; к. в. 1389; Т. III.
55. Аг. 4 гр. А. Глава на Херакле со лавовска кожа на д.
Р. Натпис исти. Зевс седи на престол, држи орел и скиптар; во полето лево буквите *N* и *E*, под престолот симбол (5). Драхма. Sylloge, Мас. р. II Pl. 26, 999 неизвесни ковници III век; к. в. 3561; Т. III.
56. Аг. 4,2 гр. А. Глава на Херакле со лавовска кожа на д.
Р. Натпис исти. Зевс седи на престол, држи орел и скиптар; под престолот мон (23). Драхма; Head, стр. 226; Мушмовъ, 7140; к. в. 1278; Т. III.
- Амфиполис IV век пред н. е.**
57. Ае. 3,8 гр. А. Глава на Херакле со лавовска кожа на д.
Р. *ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ*. Орел, горе буквата *A*. Sylloge, Мас. р. II Pl. 27, 1026 околу 325 год.; к. в. 3896; Т. III.
58. Ае. 5,5 гр. А. Глава на Херакле со лавовска кожа на д.
Р. В. А. Лак во корица и тоболец, боздоган, долу лист (?). Sylloge, Мас. р. II Pl. 27, 1028 околу 320 год.; к. в. 3897; Т. III.
59. Ае. 5,7 гр. А. Глава на Херакле со лавовска кожа на д.
Р. В. А. Лак и тоболец, долу боздоган, под него лист (?). Sylloge, Мас. р. II Pl. 27, 1028 околу 320 год.; к. в. 3898; Т. III.
60. Ае. 3,8 гр. А. Глава на младинец со тенија на д.
Р. *ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ*. Коњ, долу делфин (?). Sylloge, Мас. р. II Pl. 27, 1029 околу 310—300; к. в. 3899; Т. III.
61. Ае. 5 гр. А. Глава на младинец со тенија на д.
Р. Натпис исти. Коњ во галоп на д., под него мон. (24). Sylloge, Мас. р. II Pl. 27, 1031 околу 310—300; к. в. 3900; Т. III.
62. Ае. 5 гр. А. Глава на младинец со тенија на д.
Р. Натпис исти. Коњ во галоп, под

него факел. Head, стр. 226; к. в. 3901; Т. III.

63. Ae. 5,7 гр. А. Глава на Херакле со лавовска кожа на д.
R. Натпис исти. Сопа и стрела во корици, долу буквата Π. Sylloge, Мас. р. II Pl. 27, 1042 околу 328 и подоцна. к. в. 3902; Т. IV.
64. Ae. 3,9 гр. А. Македонски штит.
R. В. А. Шлем. Sylloge, Мас. р. II. Pl. 29, 1119 анонимна бронза по 311 год.; к. в. 3903; Т. IV.

Монети на Александар III ковани од Елагабал, Александар Север, Гордијан III и Филип-татко

65. Ae. 12,5 гр. А. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Глава на Херакле со лавовска кожа на д.
R. KOINON ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΝΕΩ. Александар на коњ. Мушмов, 7192; к. в. 1298; Т. IV.
66. Ae. 12,3 гр. А. Натпис исти. Глава на Херакле со лавовска кожа на д.
R. KOINON ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ Β. ΝΕ. Александар на коњ. Мушмов, 7192; к. в. 3935; Т. IV.

Филип III Аридеј 323—316

67. Au. А. Глава на Атина со коринтски шлем на д.
R. ΦΙΛΙΠΠΟΥ. Крилата Нике стои, во десната рака држи венец, во левата трозабец; во полето лево мон. (25). Статер. Мушмов, 7246; к. в. 1639; Т. IV.
68. Ag. 17,7 гр. А. Глава на Херакле со лавовска кожа на д.
R. ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥ. Зевс седи на престол, држи орел и скиптар; во полето лево мон. (26) под престолот (27). Тетрадрахма. Кована во Вавилон 323 и подоцна; варварска имитација; Sylloge, Мас. р. II Pl. 28, 1086; к. в. 3519; Т. IV.

Касандар 316—297

69. Ae. 3,7 гр. А. Глава на Херакле со лавовска кожа на д.
R. ΚΑΣΣΑΝΔΡΟΥ. Лав лежи. Sylloge, Мас. р. III Pl. 29, 1141; Мушмов, 7267; к. в. 3904; Т. IV.
70. Ae. 3,5 гр. А. Глава на Херакле со лавовска кожа на д.
R. ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΑΣΣΑΝΔΡΟΥ. Лав во од. Head, стр. 228; Мушмов, 7268; к. в. 3905; Т. IV.

71. Ae. 4 гр. А. Глава на Аполон со лавров венец на д.
R. Натпис исти. Тронежец. Sylloge, Мас. р. III Pl. 30, 1160 околу 306—297 год. Head, стр. 228; Мушмов, 7275; к. в. 3906; Т. IV.

72. Ae. 6 гр. А. Глава на Аполон со лавров венец на д.
R. Натпис исти. Тронежец, во полето лево буквата Α. Head, стр. 228; к. в. 3907; Т. IV.

73. Ae. 6,2 гр. А. Глава на Аполон со лавров венец на д.
R. Натпис исти. Тронежец, во полето десно нејасен монограм. Head, стр. 228; к. в. 2228; Т. IV.

74. Ae. 4,2 гр. А. Глава на Аполон со лавров венец на д.
R. Натпис исти. Тронежец, во полето лево мон (28). Sylloge, Мас. р. III Pl. 30, 1162; Head, стр. 228; к. в. 1279; Т. IV.

Антигон Гонат 277—239

75. Ae. 2,3 гр. А. Глава на Атина со коринтски шлем на д.
R. Пан става венец на трофеј; лево буквата Κ, долу мон (29). Sylloge, Мас. р. III Pl. 31, 1208; Мушмов, 7308; к. в. 3909; Т. IV.
76. Ae. 5,3 гр. А. Глава на Атина со шлем на д.
R. В. А. Пан става венец на трофеј, во полето лево букранион, долу мон. (29). Sylloge, Мас. р. III Pl. 31, 1210; Мушмов, 7308; к. в. 3908; Т. IV.

Деметрие II 239—229

77. Ae. 4,2 гр. А. Македонски штит, во средината мон. (30).
R. В. А. ΦΙ. Македонски шлем, лево двојна секира. Sylloge, Мас. р. III Pl. 31, 1227; Мушмов, 7280; к. в. 3910; Т. IV.

Филип V 220—179

78. Ag. 16,7 гр. А. Глава на Филип на д.
R. ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥ. Атина во движење лево; во левата рака држи штит, со десната фрла секавица; во полето лево буквите ΣΡ, десно ΕΡ. Тетрадрахма. Head, стр. 232; Мушмов, 7332; к. в. 1236; Т. IV.

79. Ae. 8 гр. А. Глава на Персеј со шлем украсен со крила.

- Р. Ва. ΦΙ. Орел со раширени крила; во полето долу мон (31). Head, стр. 233; Мушмовъ, 7339; к. в. 3912; Т. IV.
80. Ae 7,3 гр. А. Глава на Херакле со лавовска кожа на д.
Р. Натпис исти. Две кози лежат, во полето десно мон. (12), долу (4) и глава од трозабец. Sylloge, Mac. p. III Pl. 32, 1248; Мушмовъ, 7341; к. в. 3911; Т. IV.
81. Ae 5,1 гр. А. Глава на Персеј со шлем украсен со крила.
Р. Натпис исти. Орел со раширени крила. Sylloge, Mac. p. III Pl. 32, 1256; к. в. 3913; Т. IV.
82. Ae. 7,7 гр. А. Глава на Херакле со лавовска кожа на д.
Р. ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥ. Харфа; горе мон. (32), сè во дабов венец. Sylloge, Mac. III Pl. 32, 1262; Мушмовъ, 7351; к. в. 3529; Т. IV.

ПЕОНИЈА

Пеонски владетели

Ликеј 359—340

83. Ag. 10,8 гр. А. Глава на Аполон со лавров венец на д.; наоколу зрнест круг.
Р. ΔΥΚΚΕΙΟΥ. Херакле гол, со левата рака удушвува лав, со десната замавнува, до него боздоган. Тетрадрахма. Sylloge, Mac. p. III Pl. 36, 1382; Head, стр. 236; Мушмовъ, 7388; к. в. 1154; Т. IV.

Аудолеонт 315 — 286

84. Ag. 12,1 гр. Глава на Атена en face.
Р. ΑΥΔΩΛΕΟΝΤΟΣ. Коњ во од на десно; долу мон. (33). Тетрадрахма. Sylloge, Mac. p. III Pl. 36, 1400 пред 306 год. Head, стр. 237; Мушмовъ, 7398; к. в. 1659; Т. V.
85. Ag. 2,9 гр. А. Глава на Атена со шлем en face.
Р. Натпис исти. Коњ во од на десно; долу мон. (33). Sylloge, Mac. p. III Pl. 36, 1403 пред 306 год. драхма Naed, стр. 237; Мушмовъ, 7403; к. в. 2049; Т. V.

ТРАКИЈА

Маронеа

по 146 год.

86. Ae. 15,3 гр. А. Глава на младиот Дионис со бршланов венец на д.
Р. ΔΙΟΝΥΣΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΜΑΡΩΝΙΤΩΝ. Дионис стои, држи грозд и две копја; во полето лево мон. (33). Sylloge, Thrace p. I. Pl. 12,643; Head, стр. 251; к. в. 3918; Т. V.

Хефестија

с. 300 год.

87. Ag. 4,4 гр. А. Глава на Атена со шлем на д.
Р. ΗΦΑ. Був во венец. Sylloge, Thrace p. II Pl. 19,975; Head, стр. 262; Мушмовъ, 5678; к. в. 3919; Т. V.

Тасос

по 146 год.

88. Ag. 16,1 гр. А. Глава на младиот Дионис со бршланов венец на д.
Р. ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΘΑΣ-

ΙΩΝ. Херакле стои, во десната рака држи боздоган, преку левата префрлена лавовска кожа; лево буквата М. Тетрадрахма. Sylloge, Thrace, p. II Pl. 20, 1039; Head, стр. 265; Мушмовъ, 5651; к. в. 3563; Т. V.

89. 16 гр. Иста. к. в. 3564; Т. V.

90. 15,8 гр. к. в. 2202; Т. V.

Тракиски владетели

Лизимах 323 — 281

91. Ag. 16,3 гр. А. Глава на Александар со рог на Зевс Амон.
Р. ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ. Атена со шлем, седи на престол потпрена на штит; во десната рака држи Нике, во левата копје; во полето, десно и долу, нејасни монограми. Тетрадрахма. Head, стр. 284; Мушмовъ, 5744; к. в. 1155; Т. V.

ИЛИРИКУМ

Аполонија

200 — 80 год.

92. Аг. 2,9 гр. А. *ΑΡΑΣ* Крава дои теле.
 Р. *ΑΠΟΔ. ΕΠΙΚΑΛΟΥ*. Двоен квадрат со флорален орнамент. *Sylloge*, *Illyricum*, Pl. 8, 383; к.в. 3923; Т. V.

Драч

200 — 30 год.

93. Аг. 3,3 гр. А. *ΕΕΝΩΝ*. Крава дои теле; десно клас, во отсечката грозд.
 Р. *ΔΥΡ. ΔΑΜΕΝΟΣ*. Двоен квадрат со флорален орнамент. *Sylloge*, *Illyricum*, Pl. 9,467; к.в. 2924; Т. V.

94. Аг. 2,9 гр. Иста. К. в. 3922; Т. V.

95. Аг. 2,3 гр. А. *MENI (ΣΚΟΣ)*. Крава дои теле.

Р. *ΔΥΡ. ΔΙΟΝΥΣΟΥ*. Двоен квадрат со флорален орнамент. *Sylloge*, *Illyricum*, Pl. 9,467; к. в. 3924; Т. V.

96. Аг. 3 гр. Иста К. в. 3925; Т. V.

97. Аг. 3 гр. А. *MENISΚΟΣ*. Крава дои теле; десно женска фигура.

Р. *(ΔΥΡ) ΔΥΚΙΣΚΟΥ*. Двоен квадрат со флорален орнамент. *Sylloge*, *Illyricum*, Pl. 10,, 478; к.в. 3926; Т. V.

ЕУБЕЈА

Хистија

пред 146 год.

98. Аг. 2 гр. А. Глава на Менада со венец од винова лоза.

Р. *ΙΣΤΙΑΙΕΩΝ*. Нимфра Хистија седи на клун од брод и држи стилис. Тетрабол; Head, стр. 364; к.в. 3515; Т. V.

99. Аг. 2 гр. Иста. к. в. 3920; Т. V.

АТИКА

III век Атина

100. Аг. 6,6 гр. А. Глава на Атина со шлем на д.

Р. *ΑΘΕ*. Був со раширени крила; десно амфора. *Sylloge*, *Attica*, Pl. 2,88; к.в. 3914; Т. V.

186 — 86 год.

101. Аг. 16,4 гр. А. Глава на Атина со шлем на д.

Р. *ΑΘΕ. ΑΝΔΡΕΑΣ ΧΑΡΙΝΑΥΤΗΣ ΚΡΙΤ*. Сова на амфора во маслинов венец; Деметра со два факли стои крај фигура што седи и држи скиптар. Тетрадрахма. *Sylloge*, *Attica*, Pl. 5, 177; к. в. 1519; Т. V.

102. Аг. 15,2 гр. А. Глава на Атина со шлем на д.

Р. *ΑΘΕ. ΝΙΚΟΓΕΝΗΣ ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΣ*. Був на амформа, на која е буквата А; десно Хермес, долу буквите Δ и Η; се во маслинов венец. Тетрадрахма. Head, стр. 385; Мушмовъ, 7442; к. в. 3562; Т. V.

103. Аг. 16,2 гр. А. Глава на Атина со шлем на д.

Р. *ΑΘΕ. ΚΑΛΙΚΡΑ. ΕΠΙΓΕΝΗΣ ΣΩΣΑΝΔΡΟΣ*. Був на амфора во маслинов венец; лево орел, долу буквите ΜΕ. Тетрадрахма. *Sylloge*, *Attica*, Pl. 7,226; к.в. 2174 Т. V.

104. Аг. 16,4 гр. А. Глава на Атина со шлем на д.

Р. *ΑΘΕ. ΜΟΣΧΙ ΕΠΙΓΕΝΗΣ ΣΩΣΑΝΔΡΟΣ*. Був на амфора во маслинов венец; лево орел, на амфората буквата Β, долу. ΣΦ. Тетрадрахма. *Sylloge*, *Attica*, Pl. 7,227; к. в. 1235; Т. V.

105. Аг. 16,3 гр. А Глава на Атина со шлем на д.

Р. *ΑΘΕ. ΜΙΚΙΩΝ ΕΥΡΥΚΛΕ(Ι) ΑΡΕΣΤΟΣ*. Був на амформа во маслинов венец; десно Диоскури, долу буквите. ΣΦ. Тетрадрахма. Мушмовъ, 7443; к. в. 3490; Т. V.

106. Аг. 13,3 гр. А. Глава на Атина со шлем на д.

Р. *ΑΘΕ. ΜΙΚΙΩΝ ΕΥΡΥΚΛΕ(Ι) ΠΑΡΑ*. Був на амфора, десно Диоскури, се во маслинов венец. Тетрадрахма. *Sylloge*, *Attica*, Pl. 8,271; к.в. 1387; Т. V.

RÉSUMÉ

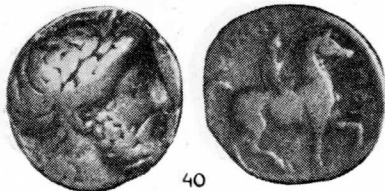
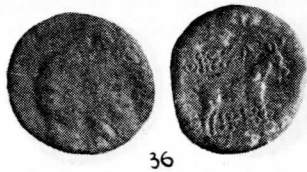
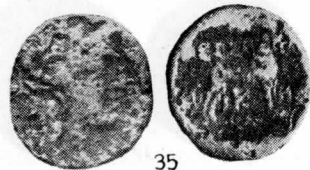
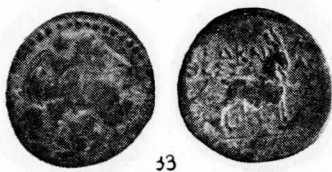
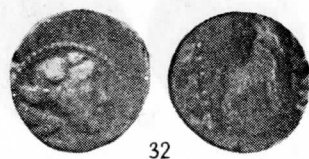
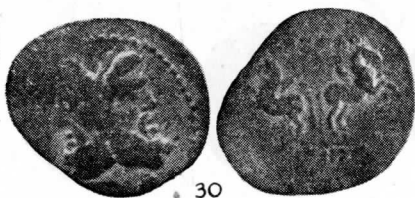
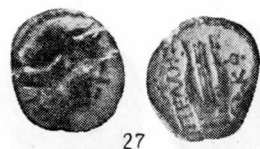
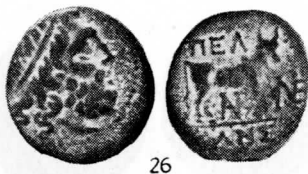
De la collection numismatique du Musée
archéologique à Skopje

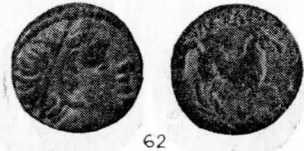
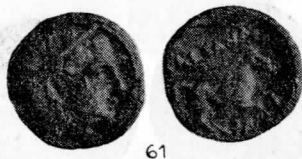
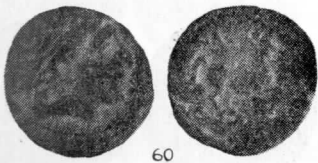
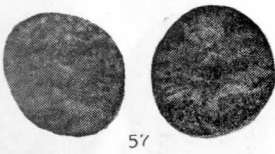
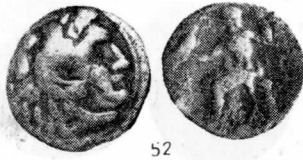
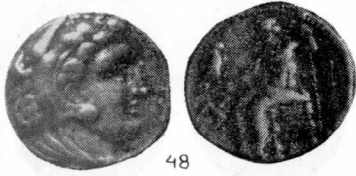
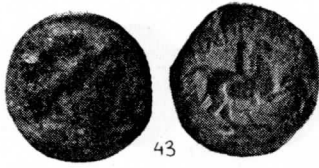
La collection numismatique du Musée archéologique à Skopje comprend un petit nombre de monnaies qui proviennent de l'époque greco-macédonienne. On y trouve des monnaies de Macédoine, de Péonie, Thrace, Illyrie, Eubée et d'Attique. Parmi

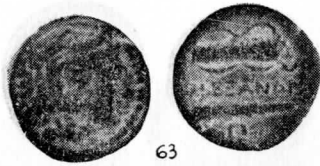
les monnaies de villes, il y en a d'Amphipolis, Mende, Pella, Thessalonique, Maronée, Thasos, Héphestie sur Lemnos, Apollonie, Dyrrachium, Histie sur Eubée et d'Athènes. Ces monnaies proviennent de la fin du Ve à l'an 30 avant J. Ch.

Viktorija Sokolovska

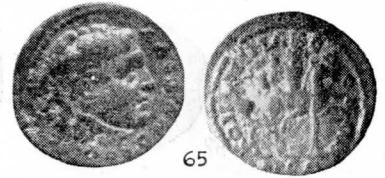

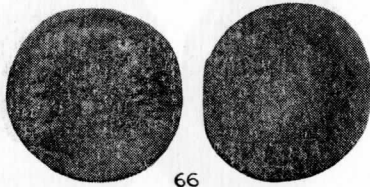
63

64

65

66

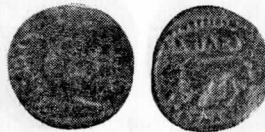
67

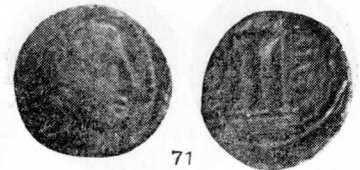
68

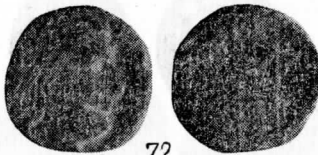
69

70

71

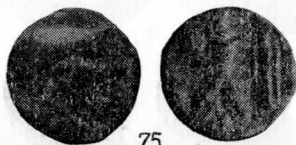
72

73

74

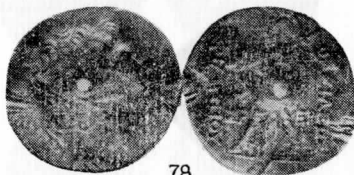
75

76

77

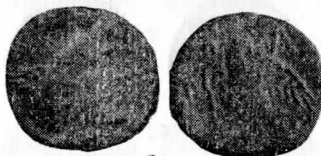
78

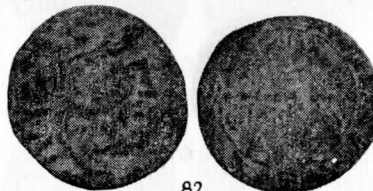
79

80

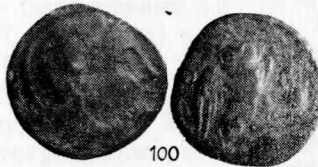
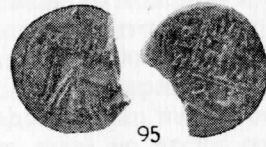
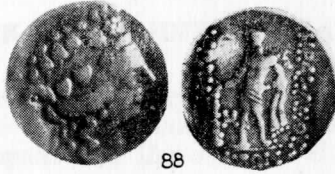
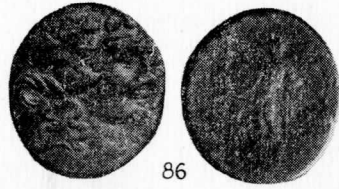
81

82

83

РИМСКАТА МОНЕТАРНИЦА ВО СТОБИ

Ковањето на монети од македонските владетели завршило во 168 година пред н. ера, кога по поразот на Персеј при Пидна, Македонија попаднала под власта на Римјаните и ја изгубила својата самостојност и слобода. Тогаш нејзината територија била разделена на 4 административни области, напoлно самостојни. Римскиот сенат, малку подоцна, им дозволил на некои градови да го продолжат ковањето на сребрени монети¹. Но тоа траело само неколку години — до 149 година пред н. ера², кога и последниот претендент на македонскиот престо, Филип Андриск³, бил разбиен од Римјаните.

По формирањето на провинција Македонија и по обединувањето на сите области (148), Римјаните го забраниле ковањето на сребрени монети во цела Македонија. Бронзени монети, меѓутоа, биле ковани и употребувани за кратко време во локалниот промет на Македонија (од 148—141)⁴. Тие биле ковани од римските управители Л. Фулциниј и Г. Публилиј, квестори (148—146) и од преторите Метел (148—146) и од Д. Силан (142—141), како и од други. Кога ќе ги исклучиме сребрените тетрадрахми, што биле ковани во периодот од 93—88 година⁵, излегува дека во текот на едно

столетие (141—44) не биле ковани други монети во Македонија.

Ковањето на бронзени монети во поголеми количества, наменети за локалниот промет на Македонија, било дозволено одвај во 44 година пред н. ера, за време на Јулије Цезар. Првата монетарница на Македонија била отворена во градот Тесалонике (Солун), кој бил главен град на провинцијата. Исто така, право на монетоковање добиле и други градови на Македонија, особено оние што прераснале во колонии или станале важни административни, стопански и културни центри. Освен тоа, вакво право било давано одвреме-навреме и на помали градови, како на Бероеа, Ботиеа и други, но само во врска со поважни настани⁶. Во Бероеа, која била метропола на Македонија во императорско време, биле ковани монети со натписи *KOINON MAKEDONON* или *KOINON MAKEDONON. OΛYMPIA EN BEROIA* и др.^{6a})

Римските монети што се ковани во Македонија по поразот на Персеј до почетокот на императорскиот период може да се поделат на два периода. Првиот период ги опфаќа сите монети што се ковани од 167—148 година, а кон вториот период спаѓаат оние монети што се ковани од 148 па сè до 44 година пред н. ера⁷.

За развитокот на монетоковањето во Македонија во античко и особено во предримско време голема улога играла и нејзината геофизичка структура. Така, во предримско време во Македонија биле ковани монети од преку 46

¹) V. Head, *Historia numorum*, Oxford 1911, p. 238.

²) Познати се монетите од I, II и IV македонска област. Од III област досега не се најдени и по секоја веројатност во неа не биле ковани вакви монети.

³) Во текот на 149—148 година се ковани сребрени монети од Филип Андриск (види: Н. Мушмовъ, *Античнитѣ монети на Балканския Полуостровъ*, София 1912, стр. 473).

⁴) V. Head, *ibidem*, стр. 239.

⁵) V. Head, *ibidem*, стр. 241.

⁶) V. Head, *ibidem*, стр. 243.

^{6a}) V. Head, *ibidem*, стр. 242—243.

⁷) V. Head, *Catalogue of Greek coins, Macedonia*, London 1879, p., II (увод).

автономни градови и некои племиња. Во императорскиот период право на ковање добиле само осум градови. На тој начин, Македонија имала најголем број монетарници од другите римски провинции.

Од македонските градови што ковале монети во императорскиот период, Амфипол, Едеса, Филипи, Пела и Тесалонике ковале монети и во предримско време, додека другите три градови — Дион, Касандра и Стоби — прв пат отвориле монетарници во текот на I век од н. ера. Градот Стоби почнал да кове монети во 72^{7а} година за време на императорот Веспасијан и ја затворил својата монетарница во 222 година, за време на Елагабала.

Пред да поминеме кон опис и обработка на стопанските монети, потребно е во кратки потези да ја изложиме историјата на Стоби. Историските настани што се одигрувале во овој град и во неговата околина секако влијаеле врз работата на монетарницата и оставиле свој отпечаток врз стобските монети.

Пеонскиот град Стоби е прикажан од старите автори како значаен економски и културен центар во Вардарската долина. Постојат непобитни податоци од кои може да се заклучи дека и пред доаѓањето на Римјаните во Македонија постоела една градска населба на местото каде што реката Еригон (Црна) се влево Аксиос (Вардар), на околу 4 км јужно од Градско. Освен тоа, за време на ископувањата во Стоби се пронајдени археолошки предмети од предримско време⁸.

Со проширувањето на македонската држава на север, Стоби бил заземен од Филип II, во 350 година пред н. ера. Но, конечно, тој бил приклучен кон Македонија во III век од Антигон Гонатас. Во текот на III—II век Стоби често се споменува од античките автори во врска со борбите што се водени меѓу Македонија и Дарданија, а потоа меѓу Македонија и Рим. Во 181 година пред н. ера овој град му служел како воена база на Филип V, во борбата против тракиското племе Меди⁹. Малку подоцна, по поразот на

Персеј, Стоби, како и цела Македонија, попаднал под римска власт, која траела околу 7 века.

Но највеќе Стоби ни е познат во императорскиот период, кога тој прераснал во муниципиј (OPPIDVM CIVIVM ROMANORVM)¹⁰. Тогаш неговите граѓани добиле римско право, без разлика на нивното народно потекло. Воени и економски причини наложиле овој град да стане постојано логориште на римски легии, како и важен комуникационен, стопански и административен центар во Повардарјето. Во него се крстосувале две римски магистрала. Едната од нив водела по долината на Вардар, од Солун за Скупи и Ниш, а другата, почнувајќи од Хераклеа Линкестис, водела на исток кон Сердика.

Поради тоа, околу воениот логор на Стоби се доселувале разни занаетчи и трговци, како и ветерани и војници од разни легии. Секако тие служеле како јатка за романизирањето на разноликото по народносна припадност стопанско население. По сè изгледа дека фортификацијата на градот се извршила во текот на III век. Дали пеонскиот Стоби бил утврден — не се знае, но имајќи ја предвид неговата местоположба како и бурните настани што се разигравале во Вардарската долина во хеленистичко време, склони сме да веруваме дека градот бил фортифициран и играл голема улога во овие судрувања. Секако, одговор на ова прашање ќе ни дадат идните испитувања на бедемот, од кој се зачувани многу остатоци.

Во 120 година Стоби бил посетен од Хадријан, за кое сведочи епиграфскиот споменик, најден близу до с. Сирково¹¹. Од ова време па сè до средината на III век не среќаваме некаков позначаен настан во неговата историја што го привлекува нашето внимание. За време на Тр. Дециј (248—251), Стоби, како и цела Македонија, страдал од честите напади на Готите¹². Во 386 година, кога Македонија била поделена на две мали провинции, Стоби станал главен град на едната од нив, на Македонија Салутарис. Од 379 година зачестиле навлегу-

^{7а}) Според Мушмов во 71 г.

⁸) Вл. Петковиќ, *Старинар*, кн. XII, Београд стр. 12.

⁹) Livius XL, 21.

¹⁰) Plinius N. h. IV, 177.

¹¹) В. Радовановиќ, *Јужни преглед* стр. 403—405.

¹²) Н. А. Машкин, *Историја старог Рима* (превод), Београд 1951, стр. 477.

вањата на други варварски племиња од север и исток во римските провинции на Балканскиот Полуостров, од кои Македонија многу страдала. Во 479 година Стоби бил повторно нападнат од Готите и уништен до основи, но потоа одново изграден и обновен. А малку подоцна, во 518 година мошне пострадал од катастрофалниот земјотрес. Подоцна, при царувањето на Теодосие III, тој бил пак изграден и обновен.

Во текот на V и VI век Стоби, како и цела Македонија бил изложен на чести напади од Аварите и од другите варварски племиња. Стоби ни е познат и како важен центар на трговијата со сол и како град со многубројно еврејско население. Од епиграфските споменици, пронајдени при ископувањата, се гледа дека граѓаните на овој град биле вклучени во трибата Емилија¹³. За последен пат Стоби се споменува во 1014 година, во врска со борбите што се водени меѓу Василије II и Самуило. По сè изгледа дека градот бил уништен за време на овие борби, бидејќи подоцна не се споменува од авторите.

Денес во античкиот град Стоби, кој на населението од околните села му е познат под името Пусто Градско, се зачувани остатоци од многу објекти што му припаѓале, главно на рановизантискиот Стоби. За време на систематските ископувања, кои се изведуваат со поголеми прекини, беа откриени и делумно конзервирани неколку палати, базилики, терми, епископската црква, форумот, римскиот театар и др. Во Стоби било и седиштето на епископија и една од базиликите служела за епископска црква.

Најголем развиток Стоби достигнал во императорско време. Почнувајќи од I век па сè до пропаѓањето на Римската Империја, овој град се развил во голем и напреден провинциски центар. Тој станал и важен стопански и културен центар, најзначаен во Вардарската Долина. Се верува дека тој прераснал во муниципиј за време на Октавијан Август¹⁴. Покрај другото, Стоби добил

право да кове монети во I век при царувањето на Веспасијан. Бидејќи ова прашање стои во центарот на нашата студија, ќе се задржиме повеќе на него. Кои причини го наложиле отворањето на монетарница во Стоби?

Другите 7 римски монетарници на Македонија се наоѓале во приморските градови на Егејско Море (Амфипол, Тесалоники, Касандра, Дион) или близу до него (Пела, Едеса, Филипи), додека во северните области на Македонија не постоеле монетарници. Нема сомневање дека во муниципијот Стоби, во Стубера, Астиб и во цела Северна Македонија се чувствувала оскудица на ситни монети, особено по стопанското и културно издигање на градските центри во горниот крај. Потребата од ситни монети станала уште поголема по присоединувањето кон римската држава на Дарданија и на другите илирски и тракиски области во текот на I век. Северно од Македонија Римјаните создале нова провинција — Горна Мезија. Со неа Македонија поставила живи трговски врски, кои продолжиле до крајот на римското владеење во Македонија, па и подоцна¹⁵.

Но во Горна Мезија, која се наоѓала во центарот на Балканскиот Полуостров, каде се крстосувале важни воени и трговски патишта, Римјаните не отвориле монетарници сè до III век. Соседниот на Стоби град Скупи, кој прераснал во римска колонија и кој по население бил поголем од Стоби, исто не добил право на монетоковање. Се разбира, за тоа постоеле причини.

Како во северниот дел на Македонија, така и во Горна Мезија, особено во градовите Скупи, Улпијана, Наисус и други се чувствувала голема потреба од ситни монети. Од друга страна, монетарниците на Јужна Македонија се наоѓале многу далеку од градовите на Горна Мезија¹⁶. Исто така, многу биле оддалечени монетарниците на Тракија и Долна Мезија. Ето зошто отворањето

¹³) Plinius IV, стр. 34; спореди Ф. Папазоглу, Македонски градови у римско доба, Скопје 1957, стр. 235.

¹⁴) Најверојатно е дека првиот вид монети, што се познати како автономни стопански монети, се ковани во Октавијаново време, кога Стоби прераснал во муниципиј.

¹⁵) Во Македонија се пронајдени многу монети, што биле ковани во колонијата Виминациј (с. Костолац Србија) и во Сисција (Сисак).

¹⁶) За локален промет од I-III век, во Горна Мезија биле употребувани ситни монети, ковани во Италија и во другите монетарници на Балканскиот Полуостров.

на монетарница во Стоби било неопходно од многу причини и се очекувало пуштените во промет ситни бронзени монети од стобската монетарница да ги задоволат потребите на пазарот на стопански развиените области во Северна Македонија, како и во соседните провинции, кадешто не работеле монетарници. Одговор на горната претпоставка ни дава и фактот дека по укрепувањето на римската власт во Горна Мезија и по отворањето на монетарница во Вимиациј (с. Костолац, Србија) стопската монетарница ја прекинала својата работа. Поточно, монетарницата на Стоби ја одиграла својата улога и, најверојатно, нејзиниот подготвен персонал бил преместен во новооткриените монетарници.

Но, на крајот, правото да се коват монети им се давало од римските императори на оние градови во окупираниите области што ја придобивале благосклоноста на императорот или на управникот на провинцијата¹⁷. Исто така, правото на ковање монети зависело и од други фактори, како: од подготвени мајстори — монетари, постоење на рудници, работилници и др.

Ковањето на монети во Стоби, како и во другите градови на Македонија, треба да го поврземе и со историските настани што се одигрувале на Исток во текот на I век, кадешто завојувачката римска политика била во полн израз. Под влијание на овие настани, секако, пораснало значението на Македонија како римска главна база. Таа ситуација продолжила и во текот на II и III век, особено за време на Трајан.

Како што се знае, во Стоби и во цела Јужна Македонија грчката култура имала здрави корени во текот на римското владеење. Пенетрацијата на грчката култура и јазик почнала уште во V век пред н. ера. Оваа ситуација им создавала голема грижа на Римјаните. Секако, тие се плашеле од грчкото влијание и се стремеле со сите средства да постигнат рамнотежа спрема надмоќноста на грчката култура и да го оспорат нејзиното влијание^{17а}. Но, таму, пак, кадешто се наложувало, Римјаните прибег-

нувале и до употребата на грчкиот јазик, дури и при ковањето на монети¹⁸.

Не се знае на кое место во Стоби се наоѓала монетарницата. Поголемиот дел од досега откриените објекти, какошто споменавме погоре, му припаѓаат на рановизантискиот Стоби. Од друга страна, на неговиот локалитет, како и во цела Македонија, досега не се откриени големи количини од стобски монети, како се очекувало¹⁹. Според податоците, што располагаме стобски монети се најдени и во другите области на нашата земја, особено во Србија, како и во Бугарија.

На мислење сме дека во Стоби биле ковани голем број монети, бидејќи неговата монетарница работела подолго време, иако во нејзината работа имало прекин од помал или подолг период. Во неа се ковани само бронзени монети од 12 римски императори²⁰ и со прекини работела од 72—222 година, кога била конечно затворена и нејзиниот персонал се приклучил кон друга монетарница. Ето зошто би се очекувало да се откријат поединечни или колективни наоди на стопски монети не само со Македонија, туку и во другите републики на нашата земја, како и во соседните земји.

При обработката што ја правиме на стопските монети, ги зедевме предвид сите историски настани што се одиграле во Македонија и кои се тесно поврзани со историјата и развитокот на Стоби. Не ги пропуштаме и приликите и околностите при кои се наоѓал и се развивал овој град во текот на императорскиот период до III век. Историјата и развитокот на монетоковањето во Македонија и во соседните области се тесно поврзани со стобската монетарница. Нема сомневање дека сите овие околности и настани влијаеле врз стопанскиот и културниот развиток на овој град и го оставиле својот отпечаток и на монетите што се ковани во него.

18) Монетарниците на Амфиол, Едеса, и Тесалоники ковале монети само со грчки натписи, а другите 5 со латински натписи.

19) Една колективна остава со стопски монети била најдена во околината на Титов Велес (Ј. Петровиќ, Нумизматичар бр. I, Београд, 1940, стр. 21—29).

20) Н. Cohen, во својот капитален труд: Description historique des monnaies frappées sous l'empire Romaine (8 тома), опишува 69 вида стопски монети, а Н. Мушмав ги сведува

17) М. Васик Новци колоније Вилинацију-ма, ГЛАС СКА LII, Београд 1896, стр. 146.

17а М. Васик, *ibidem* стр. 143.

Подолу правиме краток преглед на работата на стопската монетарница, како и анализа на најкарактерните претстави и легенди што се јавуваат на нејзините монети. Какошто се знае, оваа монетарница е најстарата римска монетарница во нашата земја и работела за време на нејзиното постоење со една официјана.

Според податоците што ни ги даваат некои веспасијанови монети, дознаваме дека стопската монетарница почнала да работи меѓу 1 јануари и 1 јули 72 година, кога Веспасијан бил избран по четврти пат консул²¹. Како што се гледа и од други извори²², Веспасијан секоја година бил избираан за консул. Со заземањето на највисоката магистратура, тој целел да ја истакне својата власт и улога и да го зајакне својот авторитет среде сенаторските кругови. Познати се 7 видови монети на Веспасијан, според каталозите на Н. Cohen²³. На аверсот на овие монети е претставена главата на императорот со лаворов венец или пак неговата биста. Реверсот на неговите монети е поразнообразен. На него се појавуваат претставите на разни божанства, на Бонус Евентус, Викторија, Рома како и претставата на еден храм. Единствениот натпис што се среќава на реверсот е: *MVNICIPIVM STOBENSIVM*, кој, во повеќето случаи, е предаден во скратена форма.

Монетарницата ја продолжила својата работа и за време на наследниците на Веспасијан, Тит и Доминицијан (79—96). Овие императори ковале монети само од еден вид. На нивниот реверс е претставен еден храм со четири колони. Познат е и еден вид монети на кои стои претставата на двајцата веспасијанови синови, како и еден друг вид, што е кован во чест на Домиција, жена на Домицијан.

По двегодишно прекинување на работата, за време на Нерва, таа одново почнала да кове монети за време на Трајан (98—117). Неговите монети се од два вида (според каталозите на Cohen — само еден). На едниот од нив е претста-

вен храм со четири колони и со идол во средината. На другиот вид монети е претставена градската божица. Таа стои простум и држи во десната рака мала Викторија, која ѝ поставува венец на божицата, додека во левата рака држи скиптон. Долу, покрај нозете на божицата, лежат двете речни божества. Аксиос и Еригон, со кои се персонифицират реките Вардар и Црна²⁴. Овој вид монети секако претставуваат најзначајниот примерок од стопската монетарница.

Од 118—161 година, за време на Хадријан и Антонин Пиј, оваа монетарница не работела. Не се знаат причините што го наложиле прекилот на нејзината работа за време од 44 години. Може би овој прекин е во врска со отворањето нова монетарница во Пауталија од Хадријан. Какошто се знае од еден епиграфски споменик²⁵, граѓаните на Стоби му подигнале споменик за време на посетата што ја направил тој на градот и со тоа ја искажувале својата почит и приврзаност спрема Хадријан.

Одново во Стоби проработила монетарницата за време на М. Аврелиј (161—180). Тој ковал монети и со името на својата жена Фаустина Млада. Како монетите на Веспасијан, така и неговите се карактеризираат со голема разновидност на релјефи. На реверсот од овие монети е претставена градската божица, потоа Викторија, Јупитер и Фортуна²⁶.

По еден прекин од 12 години, за време на Комод, стопската монетарница ја обновила својата работа за време на Септ. Север (193—211). Како што се знае од историските настани, што се разиграле во Македонија за време на граѓанската војна во 192—193 година, римските легии во Македонија се објавиле на страната на Септ. Север. По победата над своите противници, Септ. Север опустошил неколку градови во источните провинции, кои го потпомагале неговиот соперник П. Нигер. Моне-

²⁴) Во животот на античките народи, особено кај Римјаните, персонификацијата била широко распространета.

²⁵) В. Radovanović, *ibidem* стр. 405: „Imp. caes. divi Traiano Parthici filio divi Nervae nepoti Traiano Adriano aug. pont. max. trib. pot. III cos. III municip. Stoben“.

²⁶) Н. Мушмовъ, *ibidem*, бр. 6535—6540.

на 50 вида.

²¹) Bernhart, *Handbuch zur Münzkunde der Römischen Kaiserzeit*, Halle 1926, стр. 279.

²²) Н. А. Машкин, *ibidem*, стр. 380.

²³) Во нашиот каталог се сведени на 6 различни видови.

токовањето во Стоби за време на Септ. Север добило голем размах. На неговите монети, кои, според Cohen се од 7 вида, стојат релјефите на Викторија и подземниот бог Плутон. Познати се и осум вида монети, што се ковани во чест на неговата жена, Јулија Домна. На нејзините монети доминира претставата на Викторија²⁷.

Стопската монетарница работела без прекин и за време на наследниците на Септ. Север, Каракала и Гета, како и за време на Елагабала, сè до 222 година, кога таа била затворена и ја прекинала својата работа засекогаш. Причините што го наложиле укинувањето на оваа монетарница секако се во врска со реформата и реорганизаторската политика на Александар Север. Преземениите од него мерки, во тој однос и намалувањето на бројот на монетарниците во провинциите на Балканскиот Полуостров, имале цел да ги намалат разходите во државниот апарат, и да ја зајакнат државната финансиска дисциплина. Така, за време на Ал. Север, не работела и монетарницата во Филипи, како и некои други монетарници во Тракија.

И на монетите што се ковани од Каракала, Гета и Елагабала најкарактерно е дека доминира претставата на Викторија, божицата на победата. Таа е претставена простум, со венец и факел и со други атрибути.

Освен тоа, ни се познати еден друг вид монети од Стоби, познати како автономни монети. На нивниот аверс е претставена Викторија застаната на глобус, држејќи во десната рака венец, а во левата трофеј. На реверсот е претставен вол надесно. Секако овие монети се многу ретки и многу интересни примероци на стопската монетарница. По секоја веројатност, тие се ковани пред Веспасијан, за време на Август Октавијан, кога Стоби прераснал во муниципиј. Добивањето на римски статус за Стоби и неговите граѓани претставува еден многу значаен настан, кој требаше да биде одбележан и овековечен со ковање монети. Во тој случај почетокот на монетоковањето во Стоби треба да се по-

стави порано од Веспасијан, односно во октавијаново време. Според мислењето на Мушмов и други²⁸ автономните монети се најстари и затоа се опишуваат во разни каталози како први и најзначајни примероци од оваа монетарница.

Што се однесува до честите прекини во работата на стопската монетарница, на мислење сме дека за тоа влијаеле не само причини од локален карактер, туку и политичките настани и интересите на Римската Империја, походите на римските војски кон север и исток, како и нивните победи и порази.

Стопските монети претставуваат големо богатство за археолошката наука не само во нашата земја, туку и надвор од неа. Овие монети го привлекуваат вниманието како на археолозите, така и на сите љубители на античката култура. Навистина, овие монети во уметнички поглед не можат да се споредуваат со монетите на македонските владетели што се ковани во предримско време на територијата на Македонија. Но тие не отстапуваат пред монетите што се ковани во другите римски монетарници на Балканскиот Полуостров.

Стопските монети ни служат како важни извори за археолошки проучувања, бидејќи Πάν αρχαιον νόμισμα είναι πηγή πολύτιμος και άψευδής πλήθους σπουδαίων αρχαιολογικών ειδήσεων. Тие ни даваат важни и безпогрешни податоци на проучувањето на стопанскиот и културниот живот на Стоби, многу податоци за религијата и митологијата на населението му, како воопшто за целата историја на овој град. Кога се знае дека религијата била најважна појава во античкиот живот, особено кај Римјаните, јасно е дека таа наишла на најширок одраз во овие монети.

Големото историско значење на стопските монети се заклучува и во тоа што, со своите разновидни легенди тие ни даваат важни и безпогрешни податоци за култовите, за јавните згради, за персонификациите, потоа за географската околина на Стоби, за стопанскиот и културниот развиток на градот и др. Преку овие монети ние можеме да го проследиме и проучиме развитокот на уметноста во текот на I—III век и во главни линии да дознаеме за некои грчки и римски творби на пластиката,

²⁷) Во монетарницата на Пела биле ковани монети само со името на неговата жена, Јулија Домна.

за кои не секогаш наоѓаме податоци кај старите автори. Стопските монети се интересни и поради тоа што кај нив се среќаваат разновидни претстави на божества, од кои некои не се наоѓаат на монетите од другите македонски монетарници.

Стопските монети, слично на монетите од другите монетарници, имаат на аверсот претстава на односниот император (глава или биста), а пак на реверсот се јавуваат разновидни претстави на машки и женски божества, разни нивни атрибути, претстави на јавни згради, персонификации. Натписот MVNICIPIVM STOBENSIVM, во целост или во скратена форма, се среќава на реверсот на сите стопски монети. Латински натписи се употребуваат во поголемиот број монетарници на провинција Македонија.

Кај голем број монети, кои се ковани од Веспасијан до Трајан, е претставен предниот дел од еден храм со четири колони. Оваа претстава не се повторува кај монетите од другите императори. На некои монети, во средината на храмот, има статуа или идол. По сè изгледа дека во Стоби бил изграден храм уште пред Веспасијан, кој бил посветен на некое машко божество, најпочитувано во Стоби. Во чест на кој бог и на кое место во Стоби се наоѓал овој храм — не може со сигурност да се одговори. Какошто е истакнато и погоре, рановизантискиот град, што е откриен и делумно зачуван, лежел над римскиот и пеонскиот Стоби. Најверојатно овој храм се наоѓал во близина на театарот и форумот, можеби на местото каде лежи епископската црква. Веруваме дека идните испитувања во Стоби би дале одговор на нашата претпоставка. Не е исклучено овој храм да му бил посветен на Аполона, чиј култ бил многу распространет во Македонија во предримско време²⁸. Вл. Петковиќ има објавено една статуа на Аполона, најдена за време на ископувањата во палатата Партениос²⁹. Големите број статуи и натписи посветени на ова божество (што се најдени во

Македонија)³¹, зборуваат за големата популарност на ова божество сред тогашното население на Македонија.

На монетните емисии на М. Аврелиј, до Елагабала (без оние на Фаустина) доминира претставата на божицата на победата Викторија (Kikn). Прв пат нејзината претстава ја среќаваме на веспасијановите монети, на кои таа е претставена простум, држејќи палма во десната рака. На монетите на М. Аврелиј е претставена градската божица со огнена круна на главата држејќи во едната рака мала Викторија, која поставува венец на главата на божицата. Долу, покрај нозете на божицата, се претставени двете речни божества — Аксиос и Еригон. На другите монетни емисии Викторија е претставена во од, држејќи венец и палма. Потоа, на монетите на Јулија Домна, таа се јавува со венец и палма застаната на глобус и пишувајќи на еден штит, или пак држи рог на изобилноста, копје или факел, околу кој се обвива змија.

На монетите на Каракала Викторија е претставена со рог на изобилноста или со факел, околу кој се обвива змија и со Тритон покрај нејзините нозе, или пак со венец и факел. Со венец и факел таа е претставена и на монетите на Гета и Елагабала.

По се изгледа дека култот на Викторија бил многу популарен во Стоби во текот на I—III век. Нејзината претстава ја среќаваме на повеќе од 30 различни видови стопски монети. Претставата на ова божество се јавува и на некои монети од монетарниците на Едеса³² и Тесалонике³³.

Нема сомневање дека претставата на божицата на победата, која се јавува на повеќе од половината ковани стопски монетни емисии, треба да се прими како признање и обележје на славните борби што се водени од римските војски на сите страни, особено по извојуваните победи³⁴. Граѓаните на Стоби не можеле да бидат рамнодушни спрема на-

²⁸) Н. Вулић, Спомен LXXI бр. 489—491, 109, 637; Споменик XCVIII бр. 215, 437 и др.

²⁹) Н. Мушмовъ ibidem, бр. 6257, 6260, 6262 и др.

³⁰) Н. Мушмовъ, ibidem, 6661, бр. 6665, 6667, и др.

³¹) М. Васић, ibidem, стр. 164.

²⁸) Ј. Петровић Нузмиматичар, ibidem, стр. 21—29.

²⁹) Н. Вулић, Споменик LXXI бр. 152; Споменик XCVIII бр. 215, 437 и др.

³⁰) Вл. Петковић, ibidem, стр. 24.

станите што биле поврзани со судбината на Римската Империја.

Меѓу другите божества, чишто претстави се јавуваат на стопските монети, ќе ги споменеме и Јупитер и Плутон. Култот и на овие божества исто така бил популарен во Стоби. На монетите на М. Аврелиј, Јупитер е претставен седнат на престол држејќи в раце скиптрон и патера. А пак на монетите на Каракала и Елагабала тој се јавува пак седнат на престол, држејќи скиптрон и Викторија. Исто така, Плутон се среќава на монетите на Септ. Север, како и на оние на Јулија Домна, Каракала и Елагабала. Претставата на Јупитер се јавува на голем број монетни емисии од монетарниците на Дион³⁵ и Касандра³⁶, а пак онаа на Плутон не се јавува на монетите од другите македонски монетарници.

По сè изгледа дека култот на Јупитер бил многу популарен не само во Стоби, туку и во цела Македонија. Тоа се гледа од стопските монети, како и од големиот број епиграфски споменици и релјефи што се откриени досега во нашата република.

На стопските монети, исто така се претставени и други божества, како: Рома, Фортуна, Деметра. Но нивните претстави се среќаваат поретко.

Од животинските претстави на монетите од Стоби се среќаваат следниве:

вол, коњ, змија. Посебен вид монети се оние со змија, која е атрибут на Асклепиј, Викторија, Деметра и Минерва. Култот на змиите е карактеристичен за Балканскиот Полуостров во римско време.

Освен тоа, на стопските монети се претставени и атрибутите на разни божества, како: класови и рог на изобилноста, кои се атрибути на Бонус Евентус. Потоа — штит, палма, венец, атрибути на Викторија. Јупитер се јавува со атрибутивне; скиптрон, копје и патера, а пак Деметра со кормило. Квадригата со Персефона е атрибут на Плутон.

Од досега изложеното се гледа колку многу и разновидни релјефи на божества се среќаваат на стопските монети и колку важни податоци ни даваат тие за проучувањето на историјата на овој град во текот на I—III век.

Подолу правиме опис на стопските монети по хронолошки пат. При овој опис се придржуваме кон начинот на кој Н. Cohen ги опишува овие монети. Некаде внесуваме некои поправки, кои потекнуваат од податоците што ни ги дава Н. Мушмов во својот каталог³⁷. При обработката на стопските монети и при составувањето на нашиот каталог ги зедевме предвид и другите автори, што објавиле неполни каталози на стопските монети³⁸.

СТОПСКИ МОНЕТИ

- Автономни стопски монети
1. А. Викторија, права на десно, застапната на глобус, држи венец во десната рака и трофеј во левата. R. STOBENSIVM. Вол на десно. (Н. Мушмов бр. 6522) P. B.

FLAVIUS VESPASIANUS.
(69—79)

2. А. IMP. VESP. AVG. P. M. T. P. COS III CENS. Неговата глава со лавров венец на десно. R. MVNICIPI. STOBENSIVM. Викторија во од на лево, со палма во

³⁵ Н. Мушмов, *ibidem*, бр. 6177, 6178, 6180 и др.

³⁶ Н. Мушмов, *ibidem*, бр. 6298—6305, 6307 и др.

десната рака. (Н. Cohen I, 420/657; Н. Мушмов бр. 6524) M. B.

Забелешка: овој вид монети се кованани во 72 година, кога почнала по-

³⁷ Н. Мушмов, *ibidem*, бр. 6522—6571.

³⁸ J. Eckhel, *Catalogus musei caesarei Vin-dobonensis 1779*, pars I, стр. 86—87; В. Head, *Catalogue of Greek coins, Macedonia*, London 1879, стр. 103—106; Ј. Петровиќ, *Нумизматичар*, часопис за антички и стари Југословенски новац, Београд 1940, стр. 21—29; Dom. Sestini, *Descrizione delle medaglie antiche*, Firenze 1830, стр. 108—111.

* Некои од фотографиите на монетите, што ги објавуваме во таблите, се копирани од Спис. Нумизматичар бр. I, (Ј. Петровиќ). Од ова место особено му се заблагодаруваме на Т. Герасимов, шеф на Нумизматичкиот кабинет на Археолошкиот музеј во Софија, Бугарија, за репродукциите на стопските монети од збирката на музејот во Софија.

стојаната работа на стобската монетарница.

3. A. IMP. CAES. VESP. AVG. P. T. COS. III CENS. Неговата глава со лавров венец, на десно.

R. MVNICIPI. STOBENSIVM. Храм со четири колони и во средината статуа. (Н. Cohen I, 420/658; Н. Мушмовъ бр. 6527) М. В.

Заб. Оваа монета е кована во 72 година.

4. A. IMP. CAES. VESPASIANVS. Неговата глава увенчана со венец на десно.

R. MVNICIPI. STOBENS. Бонус Евентус полугол и простум на лево, држејќи класје и рог на изобилноста. (Н. Cohen I, 420/656; Н. Мушмовъ бр. 6523) М. В.

5. A. IMP. CAES. VESPASIANVS AVG. COS. VIII. Неговата глава со лавров венец на десно.

R. MVNICIPI. STOBENSIVM (или MVNICIP. STOBENS.). Гениј простум во куса облека, на лево, држејќи мала Викторија и рог на изобилноста. Доле, на едната страна, е претставен штит и оклоп, а на другата шлем. (Н. Cohen I, 420/654—655; Н. Мушмовъ бр. 6526) М. В.

Забелешка: оваа монета е кована во 77 година.

6. A. IMP. VESPASIANVS AVG. COS. VI CENS. Исто како и бр. 5.

R. MVNICIPIVM STOBENSIVM. Исто као и бр. 5 (Н. Cohen I, 420/659; Н. Мушмовъ бр. 6527) М. В.

Заб. оваа монета е кована во 75 година. Н. Мушмовъ ги опишува под ист бр. монетите бр. 5 и 6. Иако имаат исти легенди на реверсот сепак нивните натписи се разликуваат меѓусебно и најглавно е дека едниот вид е кован во 77 година а другиот во 75 година. Затоа сметаме дека треба да се опишат одделно, какошто прави и Н. Cohen.

7. A. Главата на Веспасијан со лавров венец, на десно.

R. MVNICIP. STOBENS. Жена простум, со венец на главата, држејќи мала Викторија и рог на изобилноста. (Н. Cohen I, 420/660; Н. Мушмовъ бр. 6525). Р. В.

TITUS FLAVIUS VESPASIANUS
(79—81)

8. A. T. IMPERATOR TR. P. COS (T. IMP. VESPASIANVS AVG. COS. VI.). Негова глава, на десно.

R. MVNICIPI. STOBENSIVM (MVNICIPI STOBENS.). Храм со четири колони и во средината идол (Н. Мушмовъ бр. 6528) М. В.

Заб. оваа монета е кована во 77 година, кога Тит бил избран уште при царувањето на својот татко Веспасијан, по VI пат консул.

TITUS ET DOMITIANUS

9. A. T. CAESAR IMP. DOMITIANVS CAES. Нивните бисти една спроти друга, или една до друга.

R. MVNICIPI. STOBENSIVM. Храм со четири колони и во средината идол. (Н. Cohen I, 464/Стоби; Н. Мушмовъ бр. 6529) М. В.

10. A. T. IMP. DOM. CAES. Нивните бисти една спроти друга.

R. MVN. STOB. Храм со четири колони без идол. (Н. Мушмовъ бр. 6530) М. В.

TITUS FLAVIUS DOMITIANUS
(81—96)

11. A. IMP. CAES. DOMITIAN. AVG. GERM. Неговата глава со лавров венец на десно.

R. MVNICIP. STOBENS. (MVNICIPI STOBENSIVM). Храм со четири колони, а во средината е претставен Домицијан, простум во воена облека. Во десната рака држи копје или скиптрон (кована по 83 година). (Н. Cohen I, 527/684—685; Н. Мушмовъ бр. 6531) М. В.

DOMITIA LONGINA (домицијанова жена)

12. A. DOMITIA AVGVSTA. Нејзината глава, на десно.

R. MVNICI. STOB. Храм со четири колони. (Н. Cohen I, 537/20; Н. Мушмовъ бр. 6532) Р. В. Заб. Оваа монета е кована по 82 година.

MARCUS ULPIUS TRAJANUS
(98—117)

13. A. IMP. CAES. NERVA TRAIAN. AVG. GERM. PM. TR. P. COS, III. Неговата глава со лавров венец, на десно.

R. MVNICIPI. STOBENSIVM. Храм со четири колони и во средината

- идол. (Н. Cohen II, 89/674; Н. Мушмовъ бр. 6533) М. В.
Заб. овој вид монети се ковани во 100 година,
14. А. Исто како и претходната монета (бр. 13).
R. MVNICIPI. STOBENSIVM. Жена со венец на главата, во десната рака држи мала Викторија, која и поставува венец на главата, а во десната држи скиптрон. Долу, покрај нозете на жената (се работи за градската божица на Стоби), двете речни божества. Тие држат трстика и се потпираат на урни од кои тече вода. (Н. Мушмовъ бр. 6534) М. В.
- MARCUS AURELIUS ANTONINUS
(161—180)
15. А. IMP. M. AVR. ANTONINVS. Неговата глава со огнена круна, на десно.
R. MVN. STOB. Жена (градска божица) со венец на главата, држи во една рака мала Викторија, а во друга копје (или скиптрон). Долу, покрај нозете на божицата, лежат двете речни божества (или една нимфа). (Н. Cohen III, 110/1070; Н. Мушмовъ бр. 6535) М. В.
16. А. IMP. M. AVR. ANTONINVS (M. AVRELIO ANTONINO). Неговата глава со лавров венец (или со огнена круна), на десно.
R. MVN. STOBENSIVM (STOBENSIVM). Јупитер седнат, на лево, во левата рака држи скиптрон, а во десната патера. (Н. Cohen III, 110/1071—73; Н. Мушмовъ бр. 6536) М. В.
17. А. IMP. M. AVR. ANTONINVS. Неговата глава со лавров венец, на десно.
R. MVNICIPI. STOBENS. Викторија во од, на лево. (Н. Cohen III, 110/1074; Н. Мушмовъ бр. 6537) М. В.
18. А. IMP. M. AVR. ANTONINVS. Неговата глава со огнена круна, на десно.
R. MVN. STOB. Жена во куса облека простум, во десната рака држи патера, а во левата копје (Н. Cohen II, 111/1075; Н. Мушмовъ бр. 6538) М. В.
19. А. Без легенда (натпис) Глава на императорот со лавров венец, на десно.
R. STOBENSIVM. Жена простум, на лево, облечена во долга облека. (Н. Cohen III, 111/1076; Н. Мушмовъ бр. 6539) М. В.
- FAUSTINA JUNIOR (жена на М. Аврелиј)
20. А. FAVSTINA AVGVSTA. Нејзината глава, на десно.
R. STOBENSIVM. Фортуна простум, држи кормило и рог на изобилноста. (Н. Cohen III, 167/306; Н. Мушмовъ бр. 6540) Р. В.
LUCIUS SEPT. SEVERUS
(193—211)
21. А. L. SEPT. SEVERVS (SEVERVS PIVS). Неговата глава со лавров венец.
R. MVNICI. STOBENS. (MVNI. STOBENSI., MVNICIPI. STOBENSI.). Викторија во од, држи венец и палма (Н. Cohen IV, 83/808—809; Н. Мушмовъ бр. 6541) М. В.
22. А. SEVERVS PIVS (IMP. SEPT. SEVERVS). Неговата глава со лавров венец, на десно.
R. MVNICI. STOBENS. Викторија во од, на лево, држи венец и палма. (Н. Cohen IV, 83/810—812; Н. Мушмовъ бр. 6541) М. В.
23. А. SEVERVS PIVS AVG. Неговата глава со лавров венец, на десно.
R. MVNI. STOBENSI. (MVNICIP. STOBENS., MVNICIPI. STOBENSI.). Викторија во од (Н. Cohen IV, 84/813; Н. Мушмовъ бр. 6541) М. В.
Заб. Трите вида монети (бр. 21—23) кај Мушмовъ се опишани како еден вид. Меѓутоа, постојат разлики како во релјефите така и во натписите, па мислиме дека не се идентични. Затоа ги опишуваме одделно во три вида, какошто прави и Н. Cohen.
24. А. IMP. L. SEP. SEVERVS. Неговата глава со лавров венец, на десно.
R. MVNIC. STOBEN. Плутон (Адес) во квадрага ја одвлекува Прозерпина. (Н. Cohen IV, 84/814; Н. Мушмовъ бр. 6542) М. В.
IULA DOMNA (жена на Септ. Север)
25. А. IVLIA AVGVSTA. Нејзината биста, на десно.
R. MVNI. (или MVNICI.) STOBEN. Викторија, на десно, пишува на еден штит. (Н. Cohen IV, 128/262; Н. Мушмовъ бр. 6543) М. В.
26. А. IVLIA AVGVSTA. Исто како и бр. 25.
R. Исто како и бр. 25. Викторија пишува на еден штит застаната на

- топка. (H. Cohen IV, 128/263; H. Мушмовъ бр. 6545) М. В.
27. А. IVLIA AVGVSTA. Нејзината биста, на десно.
R. MVNICIPI. STOBENSI. (MVNI. STOB.). Викторија во од, на лево во десната рака држи венец а во левата палма. (H. Cohen IV, 128/264—265; H. Мушмовъ бр. 6544) G. B. и P. B.
28. А. Исто како и бр. 27.
R. MVNICIPI. STOBENSI. (MVNICIPI. STOB.). Викторија во од, на лево, во десната рака држи венец, а во левата палма. Долу, покрај нозете на Викторија, едно тркало. (H. Cohen IV, 128/266—267) М. В.
29. А. Исто како и бр. 27.
R. MVN. STOB. Викторија во од, на лево, со венец и палма. Долу, покрај нозете на Викторија, змија. (H. Cohen IV, 128/268; H. Мушмовъ бр. 6548) М. В.
30. А. Исто како и бр. 27.
R. MVNICIP. STOBENS. (MVNIC. STOBEN.). Викторија во од, на десно, држејќи венец и палма (H. Cohen IV, 128/269—270; H. Мушмовъ бр. 6546) М. В.
31. А. Исто како и бр. 27.
R. MVNICI. STOBEN. Викторија простум со круна на главата, на лево. Во левата рака држи рог на изобилноста, а во десната копје (или факел), околу кој се обвива змија). (H. Cohen IV, 128/271; H. Мушмовъ бр. 6547) М. В.
32. А. Исто како и бр. 27.
R. MVNIC. STOBEN. Жена простум со огнена круна на главата, во десната рака држи палма, а во левата рог на изобилноста. (H. Cohen IV, 128/272; H. Мушмовъ бр. 6549) P. B.
33. А. Исто како и бр. 27.
R. MVNI. STOBEN. Плутон со бига ја одвлекува Прозерпина. (H. Cohen IV, 128/273; H. Мушмовъ бр. 6550) М. В.
- MARCUS AUREL. ANTONINUS
CARACALLA
(198—217)
34. А. М. AVR. ANTONINVS AVG. Неговата глава со лавров венец, на десно.
R. MVNICIPI. STOBENS. Викторија права, во десната рака држи факел со змија, а во левата има рог на изобилноста. (H. Cohen IV, 217/709; H. Мушмовъ бр. 6551) М. В.
35. А. М. AVR. ANTONINVS AVG. (ANTONINVS PIVS. AVG. — М. AVR. ANTONINVS). Неговата глава со лавров венец, на десно.
R. MVNIC. STOBE (MVNIC. STO. — MVNICIP. STOBE. — MVNICI. STOBENSI. — MVNICI. STOBENS.). Викторија во од држејќи факел, околу кој се обвива змија. (H. Cohen IV, 217/710—714). P. B. (M. B.).
36. А. М. AVRELIVS ANTONINVS (M. AVR. ANTONI.). Неговата глава со лавров венец, на десно.
R. MVNICI. STOBEN.). Викторија во од, на десно, држејќи венец и палма. (H. Cohen IV, 217/715—716; H. Мушмовъ бр. 6553) М. В.
37. А. М. AVR. ANTONINVS AVG. Неговата биста, на десно.
R. Исто како и бр. 36. Само долу, покрај нозете на Викторија, едно тркало. (H. Cohen IV, 217/717; H. Мушмовъ бр. 6552) М. В.
38. А. IMP. C. M. AVR. ANTONINVS (IMP. M. AVR. ANTONINVS). Негова глава, на лево.
R. MVNICI. STOBENS. Викторија во од, на лево. Долу, покрај нозете на Викторија, едно тркало. (H. Cohen IV, 217/718—719) М. В.
39. А. ANTONINVS PIVS AVG. Неговата глава со лавров венец, на десно.
R. MVNICIP. STOBEN. Викторија во од, на десно, носи трофеј. (H. Cohen IV, 217/720; H. Мушмовъ бр. 6554) М. В.
40. А. М. AVR. ANTONINVS PI. AVG. Неговата глава со лавров венец, на десно.
R. MVNIC. STOBE. Викторија простум, на лево, држејќи венец и палма. (H. Cohen IV, 217/721; H. Мушмовъ бр. 6555) М. В.
41. А. М. AVR. ANTONINVS AVG. Неговата биста на десно.
R. MVNIC. STOBEN. Викторија права пишува на штит. (H. Cohen IV, 217/722) М. В.
42. А. С. М. AVR. ANTONINVS A. (ANTONINVS PIVS AVGV.). Неговата биста на десно.
R. MVNICI. STOBEN. (MVNIC. STOB. — MVNICIPI. STOBE.). Јупитер седнат на престол држи скиптон и ма-

- ла Викторија. (Н. Cohen IV, 217/723 — 724; Н. Мушмовъ бр. 6556) М. В.
43. А. М. AVR. ANTONINVS. Неговата глава со лавров венец, на десно. R. MVNICIP. STOBEN. Плутон ја грабнува Прозерпина во квадрига. (Н. Cohen IV, 217/725; Н. Мушмовъ бр. 6559) М. В.
44. Р. Јупитер со дијадема на главата и гол ја подигнува десната рака, а левата е протегната надолу. (Н. Мушмовъ бр. 6557) М. В.
45. Р. Деметра со огнена круна и права, на лево. Во десната рака држи факел со змија, а во левата има рог на изобилноста. (Н. Мушмовъ бр. 6558) М. В. Заб. Монетите под бр. 44 — 45 се опишани само од Мушмовъ, и тие не се познати на Н. Cohen.
- LUCIUS SEPT. IULIUS GETA
(209 — 212)
46. А. SEPT. GETA CAES. PONT. Неговата биста, на десно. R. MVNICIPI. STOBENSIVM. Војник меѓу две нимфи. (Н. Cohen IV, 279/241; Н. Мушмовъ бр. 6560) М. В.
47. А. Р. SEPTI. GETA CAES. (IMP. С. Р. SEPT. GETA. PIVS. AVG. — Р. SEPT. GETA CAES.) Неговата биста, на десно. R. MVNIC. STOB. (MVNICI. STOBEN. — MVNICIP. STOBENS.). Викторија во од, на лево, држи венец и палма. (Н. Cohen IV, 279/242-244; Н. Мушмовъ бр. 6561) G. В. (M. В.—P. В.)
48. А. Р. SEPTI. GETA PIV. AVG. Неговата биста, на десно. R. MVNICIP. STOB. (MVNICI. STOB.). Викторија во од, на лево, со венец и палма (мала, со пречник 18 мм.). (Н. Cohen IV, 279/245-246; Н. Мушмовъ бр. 6562) G. В. (P. В.)
49. А. SEPT. GETA CAES. PONT. Неговата биста, на десно. R. MVNICIPIVM STOBENSIVM. Викторија простум. (Н. Cohen IV, 279/247 Н. Мушмовъ бр. 5663) G. В.
- VARIUS AVITUS BASSIANUS
ELAGABAL (218 — 222)
50. А. IMP. С. М. AVR. ANTONIN. Неговата глава со лавров венец, на десно. R. MVNICIP. STOBENSIVM. Јупитер седнат држи мала Викторија и копје (или скиптрон) (Н. Cohen IV, 354/316; Н. Мушмовъ бр. 6570) М. В.
51. А. М. AVREL. ANTONINVS. Неговата глава, на десно. R. MVNICIP. STOBENSIVM. Атлетичар, простум, во десната рака држи венец, а во левата палма. (Н. Cohen IV, 354/317; Н. Мушмовъ бр. 6564) М. В.
52. А. IMP. С. М. AVR. ANTONINVS. Неговата биста, на десно. R. MVNICI. STOBEN. Викторија во од, на лево, во десната рака држи венец, а во левата палма. Долу, покрај нејзините нозе, едно тркало. (Н. Cohen IV, 354/318; Н. Мушмовъ бр. 6568) М. В.
53. А. М. AVRELI. ANTONINVS. Неговата глава со лавров венец, на десно. R. MVNICIP. STOBENSI. Викторија во од, на лево (Н. Cohen IV, 354/319; Н. Мушмовъ бр. 6567) М. В.
54. А. М. AVREL AVTONINVS PIVS. Неговата биста, на десно. R. MVNIC. STOB. Викторија во од, на десно, држејќи венец и палма. (Н. Cohen IV, 354/320; Н. Мушмовъ бр. 6566) М. В.
55. А. IMP. С. М. AVR. ANTONIN. Неговата биста, на десно. R. MVNICIP. STOBENSIVM. Викторија простум, на десно, со нога стапила на карпа и пишува на штит, кој е потпрен врз нејзините колена (Н. Cohen IV, 354/321; Н. Мушмовъ бр. 6569) М. В.
56. Р. Борец, прав со дигната десна рака, а левата е протегната надолу. (Н. Мушмовъ бр. 6565) М. В.
57. Р. Плутон на квадрига, во десната рака држи скиптрон, а со левата ја прегрнал Прозерпина. (Н. Мушмовъ бр. 6571) М. В.
Заб. Монетите под бр. 56 — 57 се опишани само од Мушмовъ и не му се познати на Н. Cohen.

По описот на стопските монети, што го правиме погоре, потребно е да поговориме за самите монети и за сè што е во врска со нив.

Ако погледнеме и подетално ги проучиме овие монети, ќе забележиме дека тие не се еднакви. Многу тешко ќе биде да се најдат меѓу нив примероци напознати идентични од еден ист император. Исто така, и нивната тежина варира, факт што индицира дека тие се ковани со разни печати. Овие монети се разликуват и по бојата на металот од кој се на-

правени, во зависност од количеството метал (бакар, месинг, олово и др.) што го содржат овие монети.

По големина и тежина, стопските монети можат да се поделат во три групи. Во првата се опфатени најтешките монети, познати под името голема бронза (сестерции) и означени со буквите G. V. Вакви монети се ковани од Јулија Домна и Гета и др. (бр. 27, 47 — 49). Во втората група се вклучени монетите познати под името средна бронза (дупондии) и означени со буквите M. V. Поголемиот број монети што се ковани во Стоби се

од оваа група (околу 48 видови монети). Во третата група се опфатени најмалите монети, што се познати под името мала бронза (ас) и означени со буквите P. V. Во Стоби се ковани 8 вида мала бронза, и тоа од Веспасијан, Домицијан, Фаустина, Домна Каракала и Гета, како и монетите што се познати како автономни стопски монети.

Мерењата на стопските монети од збирката на Археолошкиот музеј во Скопје, како и оние што се објавени досега во спис. Нумизматичар (Белград), ни ги даваат следните резултати:

Император	тежина (гр)	големина (мм)	група
Avtomomni	4,54	20	P.V.
Vespasianus	6,80	25	M.V.
"	13,90	29	M.V.
"	18	30	G.V.
Titus	9,55	24 × 28,5	M.V.
Titus i Domit.	17,95	25	G.V.
"	8,95	23 × 26	M.V.
"	7,20	22	M.V.
"	5,60	21 × 23	M.V.
"	7	22	M.V.
Domitianus	6,25	21	M.V.
Traianus	6,90	24 × 21,5	M.V.
"	15,20	28	M.V.
"	7,30	20 × 25	M.V.
Marcus Aurelius	9,40	29	M.V.
"	12,70	27	M.V.
"	11,30	25	M.V.
Sept. Severus	9,95	28,50	M.V.
"	9,85	24	M.V.
"	12,70	29	M.V.
"	12,75	26	M.V.
Julia Domna	5,10	21,5	P.V.
"	6,35	23,5	M.V.
"	6,30	22,5	M.V.
"	9,95	24	M.V.
"	6,75	23,5	M.V.
"	15,65	27	M.V.
"	9,75	26	M.V.
"	6,10	23	M.V.
"	5,10	22	P.V.
"	9,65	26	M.V.
"	6,10	23	M.V.

Caracalla	5.05	23	M.B.
"	7.35	24.5	M.B.
"	6.05	23.5	M.B.
"	5.95	22.5	M.B.
"	5.65	24.5	M.B.
"	5.75(18)	24(?)	M.B.(G.B.)
Geta	8.05(5.7)	25(?)	M.B.(P.B.)
Elagabal	8.4(4.54)	25(?)	M.B.(P.B.)
"	11.55	25	M.B.
"	6.35	25	M.B.
"	7.65	22.5	M.B.
"	6.15	23.5	M.B.
"	9.7	23	M.B.

Од горната таблица се гледа дека во Стоби биле ковани монети и од трите групи, но најмногу од средна бронза. Според тоа, можеме да заклучиме дека ковањето на монети од оваа група (средна бронза) се наложувало не само од локалните потреби, туку и од потребите на соседните на Македонија римски провинции, како што веќе наведовме.

Сега, да поминеме на најкарактеристичните и најзначајните примероци од стопската монетарница. Нашето внимание го привлекуваат еден вид монети (бр. 14) ковани од Трајан. На овие монети е претставена градската божица, држејќи во десната рака мала Викторија, која и поставува на божицата венец, а во левата рака држи скиптрон. Долу, покрај нозете на божицата, се претставени двете речни божества, Аксиос и Еригон, т.е. персонификација на реките Вардар и Црна. Претставата на божицата на победата, Викторија, симболизира победа, односно победите што ги извојувал императорот. Нејзината претстава се среќава на монетите од поголем број римски императори, така што може да се каже дека таа е конвенционална претстава за Римската Империја. Персонификацијата на двете реки со божества сама по себе говори за големото значење и за улогата што ја играле овие реки во историјата на Стоби. Аксиос и Еригон создавале големи можности и станале грбнакот на кој се извршила фортификацијата на градот, за неговата сигурна заштита. Особено Аксиос со полноводноста, бил сигурна гаранција за заштита и спокојниот живот на стопското население. И Еригон, со своето длабоко корито, исто така го штител градот од јужна страна. Од друга страна овие реки му ги давале на градот не само своите води,

туку ја претвориле блиската околина во плодородна земја, од која стопското население си ја обезбедувало својата исхрана. Истата персонификација ја среќаваме и на монетите, ковани од М. Аврелиј (бр. 15).

Друг еден, исто така интересен и од големо значење вид монети се ковани од Гета (бр. 46). На реверсот од овие монети е претставен војник меѓу две нимфи (грации). Секоја од нив држи по една урна, од која тече вода. Овој тип монети, со својата претстава, ни ја покажува местоположбата на градот, односно местото каде што двете реки се вливаат една во друга и каде се наоѓал стариот Стоби. И овде, слично на споменатите погоре (бр. 14,15), имаме персонификација на Аксиос и Еригон.

Третиот вид монети, исто така интересни, се оние со претставата на Викторија. Таа се јавува на 30 разни видови монети, а застапена е скоро кај сите императори, што ковале во Стоби. Иако претставата на божицата на победата има конвенционален карактер за римските монети, сепак, може со сигурност да се каже, дека во Стоби бил создаден култ кон Викторија. Нејзиниот култ бил популарен и почитуван од стопското население. Освен солунската монетарница, никоја друга македонска монетарница не ковала монети со претставата на Викторија.

Од сè кое е изнесено во нашата студија очевидно е дека стопските монети, со материјалот од кој се направени, со легендите, претставите и со натписите, се сестран и неисцрпен извор за проучувањето на политичката, културната и стопанската историја на Стоби во текот на I — III век од н. ера.

RÉSUMÉ

L'atelier de monnaies romain à Stobi

Le monnayage des empereurs macédoniens se termina à l'an 168 avant J. Ch. quand, après la défaite de Persée à Pydna, la Macédoine tomba sous la domination des Romains et perdit son indépendance. A ce temps, son territoire fut divisé en 4 circonscriptions administratives et peu après le Sénat de Rome permit à certaines villes de continuer le monnayage en argent¹. Cette situation changea quelques années après, à l'an 149 avant J. Ch.² où le dernier prétendant du tronc macédonien Philippe Andriscus³ fut vaincu par les Romains.

Après l'institution de la province de la Macédoine et l'union de toutes les circonscriptions (à l'an 146), les Romains interdirent le monnayage en argent en Macédoine. Pourtant, des monnaies de bronze s'y employaient pendant une courte période dans la circulation monétaire locale, depuis l'an 148 jusqu'à l'an 141⁴. Le monnayage fut sous la direction des gouverneurs romains: les questeurs L. Fulcinius et G. Publilius (148—146), les préteurs Metellus (148-146) et d. Silanus (142-141) et d'autres. A l'exclusion des tetradrachmas d'argent forgées depuis l'an 93 jusqu'au 88⁵, d'autres monnaies n'étaient pas faites en Macédoine tout un siècle, à partir de l'an 141 jusqu'au 44.

Le monnayage en bronze des quantités plus considérables nécessaires à la circulation monétaire locale de la province, fut permis à peine en 44 avant J. Ch. à Thessalonique qui était la capitale de la Macédoine. Le droit de monnayer fut aussi accordé à d'autres villes de la province, en particulier à celles qui se sont développées en colonies ou qui sont devenues des centres importants administratifs, économiques et culturels. En outre, le droit de monnayage fut de temps en temps accordé à d'autres villes plus petites, telles que Beroea et Boothiea, mais seulement pour la période des Jeux Olympiques et des autres événements plus importants⁶.

Des villes macédoniennes qui obtinrent le droit de monnayage, seules Amphipolis, Edessa, Philippi, Pella et Thessalonique en eurent bénéficié avant la période romaine, pendant que les trois villes — Dion, Kassandria et Stobi — ouvrirent des ateliers de monnaies pour la première fois au début de la période des empereurs. De tou-

tes les villes en Macédoine, Stobi est la dernière qui se soit mise à monnayer en 72 et la première qui ait fermé l'atelier en 222.

Les autres sept ateliers romains dans la province de Macédoine se trouvaient dans les villes de la bord de la Mer d'Égée (Amphipolis, Thessalonique, Kassandria, Dion) ou à sa proximité (Pella, Edessa, Philippi), pendant qu'il n'y avait pas d'ateliers de monnaies dans les régions nord de la Macédoine.

Sans doute, la manque de monnaies se faisaient sentir dans le municipium Stobi, à Stuberra et en Macédoine entière, en particulier à la suite du progrès économique et culturel des centres municipaux de cette région. Le besoin de monnaies devint encore plus grand après l'annexion de Dardanie et des autres régions illyriques à l'Empire romain au cours du Ier siècle. Au Nord de la Macédoine, les Romains ont institué une nouvelle province — la Haute Mésie. De grandes affaires de commerce se sont développées entre ces deux provinces. Elles ont continué jusqu'à la fin du pouvoir romain en Macédoine et même plus tard⁴.

Pourtant, les Romains n'ouvrirent pas des ateliers de monnaies à la Haute Mésie jusqu'au IIIe siècle juoi qu'elle fût une grande province et se trouvait dans la partie centrale de la Péninsule balkanique où se croisaient d'importantes routes militaires romaines. La ville voisine de Scupi qui évolua en colonie romaine et fut par sa population plus grande que Stobi n'eut pas le droit de monnayage. Il va de soi qu'il y en eut des raisons.

Dans les parties nord de la Macédoine et à la Haute Mésie, en particulier dans les villes de Scupi, Ulpiana et Naissus, se faisait sentir une grande manque de monnaies. D'autre part, les ateliers de monnaies en Macédoine méridionale se trouvaient trop loin de la Haute Mésie⁶. Aussi, les ateliers de monnaies de la province de Thrace étaient-ils éloignés de la Basse Mésie. Ce sont les raisons qui ont imposé l'ouverture d'un atelier de monnaies à Stobi avec l'espoir que ces monnaies, une fois mises en circulation, satisfaisaient les besoins des villes économiques développées de la Macédoine septentrionale aussi que des provinces voisines auxquelles manquaient

ent des ateliers de monnaies. Nous considérons que les monnaies de Stobi ont été en circulation dans les villes de la Haute-Mésie et de la Thrace aussi qu'à la Basse-Mésie. Dans les deux provinces dernières, un petit nombre d'ateliers romains fonctionnait au cours des I-II siècles.

Mais, finalement, le droit de monnayer ne fut accordé par les empereurs romains qu'aux villes des régions occupées qui avaient mérité le faveur de l'empereur ou du gouverneur de la province. Le droit de monnayer fut soumis encore à d'autres conditions: aux qualités des maîtres-monnayeurs, aux mines existantes, aux ouvriers etc.

Pareillement aux autres villes en Macédoine, le monnayer à Stobi doit être mis en relation avec les événements historiques qui ont eu lieu à l'Orient au cours du Ier siècle où la politique romaine agressive était encore en pleine expansion. Sous l'influence de ces événements, l'importance de la Macédoine en temps que base romaine militaire augmenta. La même situation continua au II-III siècle, surtout pendant le gouvernement de l'empereur Trajan.

On sait que la culture grecque a eu de profondes racines à Stobi, et en Macédoine du Sud entière au cours de la domination romaine. La pénétration de la langue et de la culture grecques sur ces terrains avait commencé encore au V siècle avant J. Ch. Cette situation gêna les Romains davantage. Ils craignaient sans doute l'influence grecque et faisaient tout leur possible pour équilibrer la suprématie de la culture grecque et pour mettre fin à son influence. Mais, là où la situation s'imposait, les Romains employaient le grec sur les monnaies.

La grande importance historique des monnaies de Stobi ressort du fait qu'elles nous donnent à travers leurs reliefs différents et leurs inscriptions, des renseignements importants et impeccables sur les cultes, les bâtiments publics, les personnifications, la géographie physique, l'évolution économique et culturelle de la ville etc. Grâce à ces monnaies, nous pouvons suivre le développement de l'art au cours des I-III siècles et nous informer sur les ouvrages des sculpteurs grecs ou romains qu'on ne trouve pas mentionnés dans les œuvres des auteurs antiques. Les monnaies de Stobi sont encore intéressantes parce qu'elles offrent parfois des reliefs

de divinités qu'on ne retrouve pas sur les monnaies des autres ateliers en Macédoine.

Les monnaies de Stobi, pareillement aux monnaies des autres ateliers romains, portent sur l'avvers la buste ou la tête de l'empereur. On voit sur le revers de différentes représentations ou de reliefs de divinités masculines ou féminines, de leurs attributs différents, des personnifications, des bâtiments publics (temples). L'inscription „Municipium Stobensium“, complète ou en forme abrégée, se trouve sur le revers de toutes les émissions monétaires de Stobi. Des inscriptions latines caractérisent plusieurs ateliers de monnaies de la province de Macédoine.

Si l'on examine les monnaies plus attentivement, on remarquera qu'elles ne sont pas identiques. Il serait très difficile de trouver des exemplaires au même empereur qui soient entièrement identiques par leurs légendes et par leurs reliefs. Leurs poids varient aussi. Elles diffèrent encore par la couleur du bronze dont elles sont faites à la suite des différences dans le pourcentage du cuivre, de l'étain et du zinc.

En ce qui concerne la grandeur et le poids, les monnaies de Stobi appartiennent à trois groupes. Le premier groupe comprend les monnaies les plus lourdes, connues sous le nom de „grand bronze“ (sestertius) et marquées de G. B. Ces monnaies ne sont faites que pour Julia Domna et pour Géta (voir plus haut No 27, 47 — 49). Le second groupe comprend les monnaies connues sous le nom de „moyen bronze“ (dupondius) et marquées de M.B. La plupart des monnaies de Stobi sont dupondii. A 57 espèces de monnaies, 48 sont en „moyen bronze“. Le troisième groupe connu sous le nom de „petit bronze“ (as) et marqué de P. B. comprend 8 espèces de monnaies. (Vespasien, Domitien, Faustine, Jul. Domna, Caracalla et Géta les ont fait monnayées).

Passons maintenant aux monnaies de Stobi les plus caractéristiques et les plus importantes. Notre attention est attirée par une espèce de monnaies (No 14) de Trajan où l'on voit représentée la déesse de la ville de Stobi. Le sceptre à la main gauche, elle tient de la droite une petite statue de Victoria qui pose une couronne sur la tête de la déesse.

En bas, à côté de ses pieds sont représentées les deux divinités des eaux, Axios et Erigon, personnifications des deux rivières aux mêmes noms. La représentation de Victoria, déesse de la victoire, symbolise sans doute la victoire que l'empereur a remportée contre Dacie. Il n'y a pas de doute que ces monnaies sont faites après l'an 106, c'est-à-dire après la fin de la guerre. La personification des deux rivières en forme de deux divinités découvre leur grande importance et le rôle qu'elles ont joué dans l'histoire de Stobi. La population de Stobi a construit ses murailles le long d'Axios et d'Erigon qui protégeaient la ville, d'une part, et lui donnaient de l'eau et de la vie, de l'autre. Nous trouvons la même personnification sur une espèce de monnaies exécutées plus tard pour M. Aurelius (No 15).

Une autre espèce intéressante d'importance locale de Stobi était monnayée à l'époque de Géta, Le revers de ces monnaies représente un guerrier entre deux nymphes couchées (No 46). Chacune d'elles tient une urne d'où coule de l'eau. Ce type de monnaies avec cette présentation découvre l'emplacement de la ville, c'est-à-dire le lieu où la rivière se jette dans la fleuve. Là aussi, pareillement à l'espèce précéden-

te, nous avons des nymphes comme personnifications des rivières.

La troisième espèce de monnaies porte la représentation de la déesse de la victoire — Victoria. On la retrouve sur trente espèces de monnaies exécutées presque pour tous les empereurs. Bien que la représentation de Victoria sur les monnaies romaines eût un caractère conventionnel, le culte de cette déesse fut beaucoup plus populaire et plus estimé dans la ville de Stobi. C'est la raison pour laquelle on retrouve la représentation de Victoria en relief sur plus de la moitié des émissions monétaires de Stobi. A l'exception de l'atelier de monnaies de Thessalonique, aucun autre en Macédoine ne produisait des monnaies au relief de Victoria à cette époque.

La représentation de Victoria existe sur la première espèce de monnaies aussi, c'est-à-dire sur les monnaies autonomes que l'on considère les plus anciennes parmi les monnaies de Stobi. Là, elle est représentée debout, sur une mappemonde, une couronne à la main droite et un trophée à la gauche. La représentation de cette déesse se trouve sur un grand nombre de monnaies de Stobi du Ier au IIIe siècle qui témoignent la grande popularité de son culte dans la ville de Stobi.

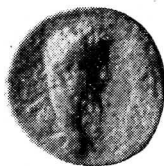
Apostol Keramitčiev

СТОПСКИ МОНЕТИ. Автономна монета (бр. 1). Другите ковани од Веспасијан (бр. 2), Тит (бр. 3), Тит и Домицијан (бр. 4—5), Трајан (6—7) и М. Аврелиј (8—11)

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

СТОПСКИ МОНЕТИ. Ковани од Септ. Север (бр. 12—14), Јулија Домна (бр. 15—20) и Каракала (бр. 21)

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

СТОПСКИ МОНЕТИ. Ковани од Кара-кала (бр. 22—26), Гета (бр. 27) и Елага-
бала (бр. 28—31)

NEW GREEK INSCRIPTIONS FROM EAST MACEDONIA

The village of Gujinovci (Probištippo)

1. A funeral monument¹ of grey stone, broken at all sides. In the upper part there are a rosette and an acroterium. In all probability the monument had a fronton. The field of the inscription, which is framed, is

ph. 1

very damaged. Its dimensions are: Height 0.50 m, Width 0.60 m and thickness 0.25 m.

¹) The monuments under 1 and 2 are found near the old church, which lies in the northern sector of the village of Gujinovci and in the vicinity of the main Stip—Probištippo road. In the ruins of the church there are also some capitals, bases and columns, which belong to some ancient building. These relics were used for a second time as building materials during the middle ages when this church was erected. In the vicinity of the church there is also a large medieval cemetery.

²) In all probability the first name is Πόπλιος. See in Μακεδονική προσωπογραφία Δ. Κανατσούλη, αρ. 49—51.

Only the first two lines of the inscription have been preserved and they read:

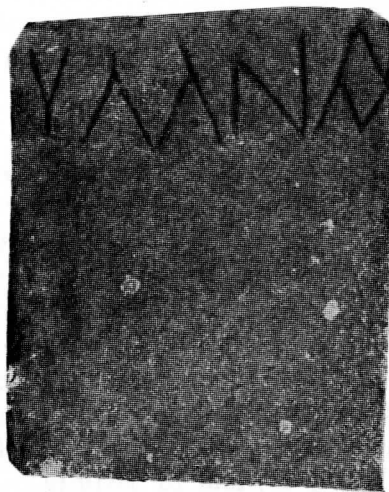
Πο(πλίῳ)² Ἀδρι-
ανίῳ

The name Ἀδριανίῳ (nom. Ἀδριανός)³) represents a variation of the personal name Ἀδριανός (lat. Hadrianus) It is very met as in inscriptions.

2. A monument of grey stone, the upper part broken. Only an insignificant part of the inscription has been preserved. It is in all probability a funeral monument. Its dimensions are: Height 0,40 m, Width 0.30 m and thickness 0.15 m. On the upper part of the monument is the following Greek inscription:

ὑμνα...

There is possibility that the word ὑμνα should be united with some forme of the verb ὑμνέω-ῶ or with some name which derives from the same verb.

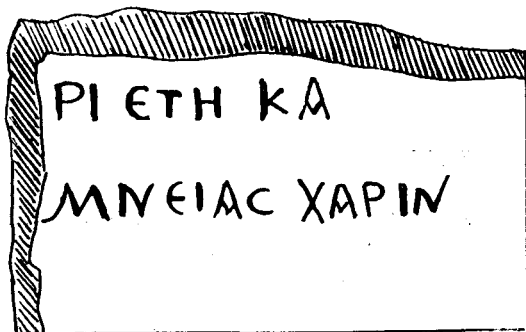

ph. 2

³) G. Mihailov, Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae, v. III, Serdicae 1961, br. 1421.

The village Grizilovci (Probištipsko)

3. A fragment of a funeral monument of white stone. It is built into the bakehouse of Sate Kitanov's house, but was found at the place called Malo Gradište near Grizilovci village. Its dimensions are: Height

ph. 3

0.20 m., Width 0.40 m. and thickness 0.15 m. The Greek inscription, of which only the end is preserved, reads:

...ρι ἔτη κα⁴) μνειας χάριν.

Place unknown

4. A monument of white marble with a Greke inscription in a good frame. It is broken and the lower part including a portion of the inscription is lost. Its dimensions are: Height 0.42 m, Width 0.56 m and thickness 0.40 m. It now belongs to the National museum of Štip but it is not known where it was found.

The inscription is cut out from a smooth field on a frameless surface and it reads:

Ἀτίλιος Καισιανός/ἐνδημία τῆ θρεψά η/σο
τόδε σημεί(ον)/ἐδέμην.

The height of the letters varies from 3—4 sms. The inscription is given in scriptio continua and only in the second row, between the words ἐνδημία and τῆ θρεψά η is signum (for interpunctio) 0he inscription has very many ligatures. In the first row the letters 2 + 3 (T + I), 6 + 7 (O + Σ) and 15 + 16 (O + Σ) are

⁴) While in the Latin inscriptions the years of a life are marked by numbers on the contrary in Greek inscriptions letters are used for this purpose as in our inscription κα = 21).

ligated. In the second row the letters 4 + 5 (H + M), 8 + 9 (T + H) and in the third row the letters 6 + 7 (Δ + E), 9 + 10 + 11 (H + M + E), and 14 + 15 + 16 (M + H + N).

The name Ἀτίλιος and Καισιανός⁵) (gentilicium and cognomen) are Roman proper names. The gentilicium Ἀτίλιος is evident up to now in two inscriptions of Bardovci village (colonia Scupi)⁶ and in that of Skopje (Rokomija)⁷. We also meet the cognomen Καιανός in another inscription of Skačinci village (Titoveleško)⁸ and as Caesarianus in very inscriptions of Dalmatia Pannonia and Noricum⁹.

In this inscription we notice that the letters E and Σ are given in two different forms. This fact speaks persuasively and shows that our monument is from a period while being constant forms of written letters appear at the same time new forms for them. We think that it could be from second or the third century A.D.

ph. 4

⁵) For these names see: Pape—Benseler. Wörterbuch d. griechischen Eigennamen, Braunschweig (1875) str. 169, 593.

⁶) N. Vulić, Spomenik LXXVII br. 63; Spomenik XCVIII br. 427.

⁷) Б. Јосифовска, Една римска гробница од Рокомија, Годишен зборник на Филозофскиот факултет во Скопје, кн. 12 1980 год., стр. 202

⁸) N. Vulić, Spomenik LXXI br. 83.

⁹) CIL br. br. 2084, 2980, 3620, 4153, 5177 etc.

НЕКОЛКУ НЕОБЈАВЕНИ ЕПИГРАФСКИ СПОМЕНИЦИ ОД СКОПЈЕ И ОД НЕГОВАТА ОКОЛИНА

Село Бразда

1. Споменикот¹ што го објавуваме подолу потекнува од с. Бразда, Скопско. Најден е во 1961 година, во нивата на З. Пејковски, која се наоѓа кај месноста Царевец², на околу 2 км западно од село-

то. Тој се наоѓал узидан во темелот на стар ѕид и на него се зачувани остатоци од малтер. Искршен е на горниот крај и прилично оштетен во долниот дел, но неговиот натпис е добро зачуван. Претставува votivен споменик со латински натпис. Неговите димензии изнесуваат: висина 1.16 м, ширина 0.80 м и дебелина 0.60 м.

Натписот е издлабен плитко во горната половина на натписното поле, а неговите букви се добро врезани. Тој гласи:

I(ovi) o(ptimo) m(aximo)
Caelo et Terrae Ponto-
que beato ob vindictam
fecit

Cass(ius) Vict(orius?) Victor Onesimus
aram

Scup(inorum)³ aed(ilis) dec(urio)
v(otum) s(oluit) m(erito)

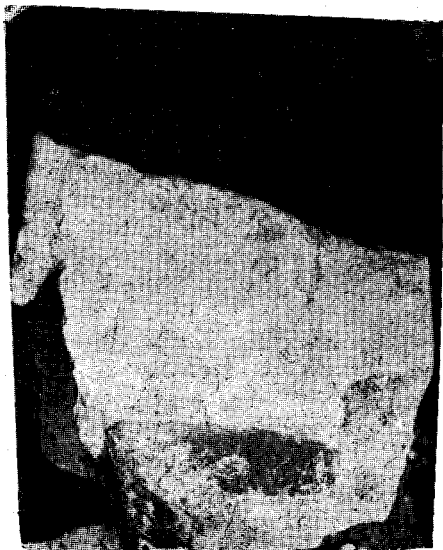
Висината на буквите варира од 2 — 3 см.

Во натписот има две лигатури: во третиот ред, кадешто се легирани буквите 19 и 20 (a + m), и во петиот ред буквите 20 и 21 (m + v). Интерпункцијата, во вид на триаголни длабнатини, е поставена по секој збор.

Како што се гледа од содржината на натписот, споменикот бил подигнат во чест на Јупитер и на други божества. Го подигнал еден висок функционер од колонијата Скупи, едилот⁴ и декурионот Cassius Vict. Victor Onesimus. Со поста-

³ Colonia Scupinorum (види Н. Вулић, Споменик LXXI бр. 217, 556, 560 и др.).

⁴ Едили и декуриони се евидентирани и во други натписи од Скопско и Косово (А. Ј. Evans, Archaeologia, London 1883—4, стр. 105, 114); Н. Вулић, Споменик LXXI бр. 560, 565 и др; Споменик LXXV бр. 161;

Сл. 1

¹ Фотографијата што ја направивме на споменикот при обиколувањето на месноста Царевец, не е успешна. При повторното обиколување не успеавме да го пронајдеме споменикот. Според изјавите што ги добивме од некои селани, се констатира дека споменикот бил уништен од самиот сопственик на нивата.

² Месноста Царевец се наоѓа близу до патот Скопје — Качаник и е оддалечена околу 8 км од Скопје. Таа претставува рамна месност благо наведната кон реката Лепенец. На нејзината површина се среќаваат фрагменти од римска керамика, како и остатоци од градежен материјал од некоја стара зграда. Во непосредна близина од нивата на З. Пејковски се зафрлени неколку добро обработени плочи, кои, по секоја веројатност биле извадени од некоја некропола. За време на рилањето на нивата биле откриени темели од стара зграда.

вувањето на споменикот тој го извршил даденото ветување кон божествата во врска со неговото спасување.

Во првиот ред на натписот стои консекративната форма I O M, која се среќава кај голем број вотивни споменици од северните области на Македонија⁵, како и од другите републики од нашата земја⁶. По неа, во вториот и третиот ред следува консекрација и do Caelo et Terra Pontoquae beato. Комбинацијата на I O M со наведените погоре се јавува првпат во натписите кај нас од античко време. До колку можевме да провериме, таа не се среќава и во другите римски провинции. Поради тоа, нашиот споменик со својот натпис претставува интересен случај.

Според Хезодовата Теогонија, земјата била создадена од Chaos и била сметана како божество Gea (Terra). Од неа биле родени Uranos i Pontos⁷. Оваа легендарна претстава за потеклото на земјата и на светот играла голема улога во религијата и филозофијата во античко време до појавата на христијанството. Но, не може да се зборува за некоја врска на Jupiter со Caelus, Terra и Pontus бидејќи нашиот споменик е од I-III век, а од друга страна досега не е евидентирана ваква комбинација кај вотивните споменици. Сепак, сметаме, дека оваа комбинација може да се прими како реторички израз или израз на формалност. Главна карактеристика во доцноантичките натписи е тенденцијата кон поголема слобода и разновидност во содржината, како и во употребата на реторички изрази. Кај некои вотивни натписи се среќава консекрацијата I O M et Terra mater⁸ или пак I O M et Juno regina Minerva et Terra mater⁹.

Во третиот ред сврзникот que е предаден како quae, односно како замена. Употребата на дифтонгот ae наместо e ја среќаваме и на еден друг натпис од Ниш¹⁰. Од зборот ob vindictam¹¹ може да

се заклучи дека дедикантот ја подигнал арата во врска со некој многу важен настан на својот живот, при кој тој бил доведен до тешка положба, но потоа бил спасен или ослободен. Може би тоа се случило за време на војна или пак на некоја болест.

Во римско време култот на Jupiter бил многу популарен во провинциите на Балканскиот Полуостров, а особено во Дарданија и Македонија. Досега во нашата република се најдени голем број релјефи и натписи, што биле подигнати и посветени во негова чест. Исто така и на многу монетни емисии од македонските монетарници Дион Касандреа и Стоби доминира преставата на ова божество¹².

Името на дедикантот е предадено со две гентилни имиња (Cassius и Victorius) и со два когномина (Victor и Onesimus)¹³, но без преномен. Првото гентилно име, Cassius, се среќава ретко во натписите на Македонија¹⁴, но е распространето во другите републики¹⁵. Другиот гентил е предаден скратено во нашиот натпис. По аналогија на досега евидентирани натписи со вакви имиња, тоа би гласело Victorius¹⁶ или Victorinus, што често се среќават во латинската епиграфика. Што се однесува до вториот когномен, Onesimus, тој досега не е евидентиран во натписите од нашата Република. Инаку, ова име е јасно напишано и е разделено од првиот когномен со интерпункција. Името Onesimus е евидентирано на голем број натписи од Далмација, Дакија и Панонија¹⁷, како и на еден натпис од Филипи (Егејска Македонија)¹⁸.

Употребата на две гентилни имиња, иако ретка, сепак се среќава во латинските натписи¹⁹. Едното од овие имиња е добиено по мајчина линија, а другото

¹² Н. Мушмовъ, Античните монети на Балканскиот полуостровъ, София 1912 бр. бр. 6177, 6180 и др. (Dion), 6298, 6299—6305, 6307—6317 и др. (Cassandra), 6536, 6556, 6557 и 6570 (Стоби).

¹³ Полионимијата (со повеќе од едно гентилно име и когномен) се употребува ретко при означувањето на името на римскиот граѓанин и особено во текот на II—III век.

¹⁴ А. J. Evans, ibidem, стр. 105.

¹⁵ Види кај Н. Вулић, Споменик LXXI бр. 116, 308 310 и др.

¹⁶ CIL III бр. 7437, 5833 и др.

¹⁷ CIL (indices) бр. 2163, 2259, 3836 и др.

¹⁸ CIL (indices) бр. 633 (Philippi).

¹⁹ Н. Thylander, Etude sur l'épigraphie latine, Lund 1952, стр. 94—95, и 114.

⁵ Н. Вулић, Споменик XCVIII бр. 20 (Битола), бр. 214 (Куманово); Споменик LXXI бр. 550 (с. Блаце, Скопско).

⁶ Н. Вулић, Споменик LXXV бр. 5, 160, 176; Споменик LXXI бр. 3, 4, 550 и др.

⁷ P. Glimal, Dictionnaire de la mythologie p. 161.

⁸ CIL бр. 10431.

⁹ CIL бр. 1555.

¹⁰ Н. Вулић, Споменик XCVIII бр. 255.

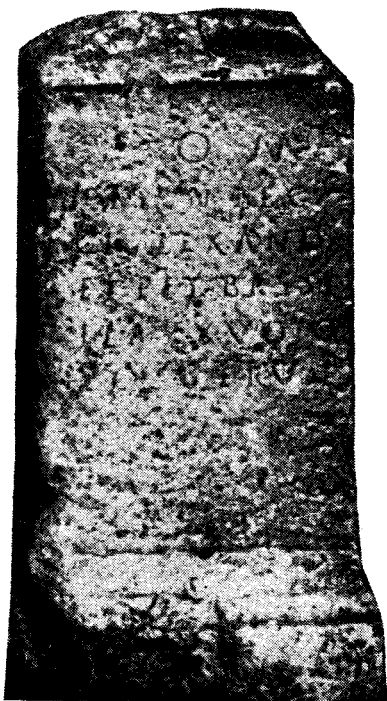
¹¹ Кај Ливие 40, 4, 13 читаме: mors... una vindicta est.

по името на таткото. Истото важи и за двата когномина.

Стилско-јазичните особености на натписот, како и полиномијата во предавањето на името на дедикантот, го однесуваат нашиот споменик во втората половина на II век или во III век. На вакво датирање не му противоречи и типот на буквите како и липсата на преноменот.

Село Црешево

2. Вотивен споменик (инв. бр. 548)²⁰, од бел камен, варовник. Оштетен е на горниот крај. Најден е на источната периферија на с. Црешево, Скопско, во 1961 година. Неговите димензии изнесуваат: висина 0.95 м, ширина 0.40 м и дебелина 0.42 м.

Сл. 2

Натписот е издлабен во непрофилирано поле и гласи:

I(ovi) o(ptimo) m(aximo)
et Jun(onae) reg(inae)
Cl(audius) Alexand(er)
et Pet(ilia) Bassi-

²⁰ Споменикот е најден при копање во нивата на П. Јаневски, кај месноста Солиште, до самото село. При обиколувањето на локалитетот видовме фрагменти од римска керамика, како и остатоци од градежен материјал на стара зграда.

Ila ex voto
posuerunt

Буквите не се еднакво предадени и нивната висина варира од 2,5 до 4 см. Иако не е употребена никаква интерпункција меѓу зборовите, сепак тие се предадени со интервали. Во натписот има само една лигатура, во последниот ред, кадешто се легирани буквите 8 и 9 (n + t).

Консекративната форма I O M et Junonae reginae ја среќаваме кај многу вотивни споменици од Горна Мезија²¹. Грчкото име Alexander е многу распространето во натписите на грчки јазик, особено во Прилепско, Битољско и Титовелешко²², додека кај латинските натписи од Северна Македонија се јавува ретко²³. Гентилното име Petilia (masc. Petilius) е евидентирано досега на уште еден натпис од Скопско (с. Арачиново)²⁴. Исто така и когноменот Bassilla се јавува ретко во натписите кај нас²⁵.

Употребата на глаголската форма, двојченското предавање на имињата, како и грубата обработка на араата и особено на натписот, го однесуваат горниот споменик во III век.

Скопје (населба Тавталице)²⁶

3. Надгробен споменик од белосинкав мермер. Изработен е во форма на ара и многу добро зачуван²⁷. Најден е при ко-

²¹ Н. Вулић, Споменик LXXI бр. 550; Споменик XCVIII бр. 80, 83, 40 и др.

²² Н. Вулић, Споменик LXXVII бр. 9, 15, 57 и др.

²³ А. J. Evans, *ibidem*, стр. 98; Види кај Вулић, Споменик LXXI бр. 558.

²⁴ Н. Вулић, Споменик XCVIII бр. 418.

²⁵ На еден натпис од Прилепско (Н. Вулић, Споменик LXXV бр. 195), кој е оштетен читаме: Βασίλι... Најверојатно во случајов се работи за името на Basilla или Basillus. Ова име е евидентирано и на еден натпис од Бер.

²⁶ За времеградењето на новата населба кај Тавталице се откриени неколку надгробни споменици.

²⁷ Малку се спомениците во Македонија од античко време, што стигнале до музејските збирки во одлична состојба, како на нив да не влијаело времето.

пање во населбата Тавталиде, близу до ул. 809 бр. 135. Неговите димензии изнесуваат: висина 1.24 м, ширина 0.60 м и дебелина 0.50 м.

Горниот споменик е профилиран многукратно на горниот и долниот крај, и тоа од трите страни. Исто така е декориран со ниски триаголни фронтони на предната и десната страна. На фронтонот од предната страна е претставен штит со хоризонтално поставено копје, додека на десниот фронтон е претставена една розета во длабок релјеф.

Сл. 3

Натписот на латински јазик го зафаќа целото натписно поле и е добро изработен. Тој гласи:

Fulcinio Evangelo
marito et
Sempronio Pino et Lupo
filiis h(ic) s(iti) s(unt)
Fulcinia Hedyle mater
pietatis causa
f(aciendum) c(uravit).

Буквите во натписот се предадени во разни големини и нивната висина варира од 2—8 см. Интерпункцијата, во вид на стрелкички, е поставена насекаде, а на некои места само со точки. Во натписот има многу лигатури. Во првиот ред се легирани буквите 6 и 7 (n + i), 10 и 11 (v + a). Буквата е од Evangelo (слог ge) е предадена внатре во буквата g. Во третиот ред се легирани буквите 11 и 12 (i + n) а во петиот ред буквите 9 и 10(h + e), 15 и 16(m + a) и 17 и 18(t + e).

Како што се гледа од содржината на натписот, споменикот бил подигнат од Fulcinia Hedyle за сеќавање на нејзиниот маж и синовите. Од hic siti sunt може да се заклучи дека Evangelus и неговите синови биле погребани во заедничка гробница, но не во исто време. Најверојатно е дека се работи за една фамилијарна гробница, која се наоѓала во поседот на некоја видна и богата римска фамилија.

Гентилното име Fulcinus е евидентирано досега на еден натпис од Стоби, но когномините Evangelus и Hedyle се среќават првпат на натписите во Македонија. Исто така и когномините Pinus и Lupus се јавуваат многу ретко во натписите кај нас.

По својата конструкција и архитектонско оформување, овој споменик претставува исклучок од надгробните споменици. Обично вака се изработувале само вотивните споменици.

Што се однесува до датирањето на нашиот споменик, тој може да му припаѓа на II век. Основа на вакво датирање ни даваат стилско-јазичките особености на натписот, а пред сè употребата на faciendum curavit заедно со hic siti sunt²⁸, и како и начинот на кој е изработен декоративниот мотив, розетата. Едночленското и двојчленското предавање на имињата како и конструкцијата со дателен падеж, не му противречи на ваквото датирање.

²⁸ Д. Димитровъ, Надгробниѣ плочи отъ Римско време въ Северна България, София 1942, ст. 18.

SUMMARY

SOME NEW EPIGRAPHICAL MONUMENTS FROM SKOPJE AND ITS VICINITY

The south frontier of the Roman colony Scupi, running between the stations Praesidium and Ad Cephalon in the neighbourhood of the villages Sopot and Rudnik (Titoveleško), coincided at the time with the ethnical limes separating the areas of Greek and Roman influence in Macedonia. However, the northern borderline lay at a greater distance from Scupi and, according to the opinion of prof. N. Vulić (Glasnik skopskog naučnog društva, Teritorija rimskog Skoplja, kn. I 1925, str. 4), it ran somewhere between Naissus and Scupi passing the station Ad Fines.

We are publishing here some inscriptions recently found in the vicinity and in area of the town Skopje, where a great number of Roman remains have been dug out.

The first of them (ph. 1) is a votive monument in marble and was found at place Carevec near the village Brazda in 1961. Dating from the 2nd or 3rd cent. A. D. It was erected by „aedilis“ and „decurio coloniae Scupinorum, Cassius Vict. Victor Onesimus“. The dedicant is designated here with two „nomina gentilicia“ and two „cognomina“ but without a „praenomen“. The polyonimos in the inscription (with two gentilicia and cognomina) is a rarity in our republic.

The inscription, as the text shows, is unusual and interesting for the dedication „Caelo et Terrae Pontoque beato“ has so far been found in Macedonian inscriptions. It also gives some informations touching an important person of the „colonia Scupinorum“.

The second monument (ph. 2) dating from the 3rd cent. A. D. was found in 1961 in the village Creševo, about 4 km. from Skopje. It is also a votive monument (ara) and was erected by Cl. Alexander and Petilia Bassilla in the honour „Iovi et reginae Iunonae“. The names Petilia (gentilicium) and Bassilla (cognomen) are rare in the inscription on the Macedonian territory.

The third monument was found during road building in Taftalidže, an area of Skopje where the new part of town is in building. This monument (ph. 3), according to its inscription, is a funeral monument, the exceptional feature for this type being its construction as a votive monument (ara). Its upper inscription is also interesting as it contains some so far unknown personal names. The cognomina Evangelus (Greek Εὐάγγελος) and Hedyle (Greek Ἡδύλη) are in our republic found for the first time. The cognomina Pinus, Lupus and the gentilicium Fulcinus also are rare personal names here.

Apostol Keramitčiev

АРХЕОЛОШКИ ИСПИТУВАЊА НА „ПОЛИХАРМОСОВАТА ПАЛАТА“ — РЕЗИДЕНЦИЈА НА ЦРКОВНИТЕ ВЕЛИКОДОСТОЈНИЦИ, ВО СТОБИ

Археолошко-конзерваторските испитувања во 1963 година¹, на објектот „Полихармосова палата“ или „летна палата“ во Стоби, имаа карактер на ревизиони ископувања. Кон овие испитувања се пристапи по 30 години откако екипата на Народниот музеј во Белград ги изврши своите први работи на него. Базирајќи се, во таа смисла, врз единствената публикација², ние уште во почетокот на работите констатиравме извесни отстапувања меѓу планот во постојната публикација и состојбата на објектот. Ваквиот факт уште повеќе не поттикна систематски да пристапиме кон ревизијата на постојниот план. Ние нема да се впуштаме во детални опишувања на тие отстапувања, освен на места каде што е тоа од посебен интерес за идентификација на одделни фази во објектот. Ваков правец е земен и поради тоа што според поставената задача беше потребно да се изврши целосно откривање на објектот, со цел поединечно да се издвојат неговите фази. Значе-

њето на издвојувањето е од двоен карактер. Преди се, тоа треба да ја одреди природата на заштитата, а освен тоа да го овозможи и секое дополнително испитување на објектот.

Во самата работа се пристапи кон решавање на најважните пунктови. Поради недостиг на време, бевме спречени да ги испитаме и периферните точки на објектот. Вака извршени, испитувањата ја покажаа својата основаност. Тие ни овозможија да ја согледаме сериозноста на загроеноста на објектот. Со откривањето на одделни простории до нивното подно ниво беше констатирана нивната целосна уништеност, имено — во многу простории беше тешко да се одреди нивото на некогашниот под. Ваков случај имавме во просториите 1, 2, 10, 11 и 18. Се покажа дека иста опасност му се заканува и на мозаикот.

Испитувањата покажаа дека авторите што работеле први на оваа палата биле сосем близу до вистината во поглед на меѓусебниот однос на пла-

1) Во археолошко-конзерваторските работи, во 1963 година, на Стоби, што ги изведуваше Републичкиот Завод за заштита на споменици на културата од Скопје, се работеше на 4 сектори: Големи терми, Мала терми, „Полихармосова палата“ и Базилика — „синагога“.

Советодавен орган на овие испитувања бил проф. Димче Коцо а археологот-конзерватор при Репуб. Завод. Ж. Винчиќ беше раководител на конзерваторските работи како и на археолошките испитувања, во отсатство на проф. Д. Коцо.

На објектот Базилика — „синагога“ работеше покој. Д-р. В. Лахтов, од Народниот музеј Охрид; на „Полихармосовата палата“ Р. Винчиќ, кустос од Археолошкиот музеј Скопје; на Големите терми Ж. Винчиќ, археолог-конзерватор при Репуб. Завод од Скопје. На овој објект се почна и со конзер-

вација. На Малите терми работеше Ж. Винчиќ, археолог-конзерватор при Репуб. Завод и А. Керамитчиев, кустос во Археолошкиот музеј Скопје. По 26 јули, на овој објект работеше сам Ж. Винчиќ. Во работите зедоа учество, на кусо време, археолозите: С. Саржовски, од Репуб. Завод за заштита од Скопје; В. Санев од Народниот музеј Штип; Б. Китановски од Народниот музеј Прилеп; В. Битракова, дипл. археолог од Охрид. Главните архитектонски работи ги изведуваше Раде Проклиќ.

Во оваа прилика им се заблагодаруваме за помошта и соработката на претставниците од Републичкиот Завод за заштита на спомениците на културата од Скопје, а посебно на раководителот проф. Димче Коцо.

2) Ј. Петровиќ, Стоби 1932 година, додаток Старинару. III серија књига VIII—IX, 1933/34 година, Београд, стр. 169—177

нот на основата од овој објект со објектот „синагога“ — базилика. Помогнати со овие резултати, ние испитувањата ги продлабочивме во овој правец, за да го одредиме архитектонско-хронолошкиот профил. Тој порано не бил доволно осветлен.

Треба да напомниме дека сигнатурата што ја поставивме се разликува од порано поставената. Оваа разлика во сигнатурата се појави отука што ние пристапивме кон испитување на дел од објектот чии простории не биле зафатени од поранешната сигнатура — нумерација, како што е случај со просториите 1 и 2. Поради ова, ние имаме изменет ред во излагањето на просториите, по влезната и ходната линија. (сл. 1, план)

Како што веќе истакнавме, има мали отстапувања меѓу планот во постојната публикација и состојбата на објектот. Но тие измени не се многу битни. Меѓутоа, има измени во меѓусебниот архитектонско-конструктивен однос на одделни простории, а посебно на некои нивни делови. Во оваа прилика нешто повеќе светлина е фрлено врз орнаментиката на архитектонската пластика (сл. 2) и на врската — комуникација која овој објект ја остварувал со сакралната градба на север, позната под назив „синагога“.

Констатирано е дека овој објект во I фаза на своето постоење претставувал архитектонска целина со I фаза на споменатата базилика „синагога“ на север и дека тој дел на градбата можел да биде синагога, која е подоцна адаптирана во базилика. Резиденцијата на црковните великодостојници настанала во времето кога „Полихармосовата палата“ била одвоена од синагогата и кога престанала да биде со неа архитектонско-конструкциона целина. Резиденцијата, а веројатно и базиликата подоцна доживеале уште една градба, која по солидност заостанува зад двете претходни.

Со ова на нашиот објект би имале три фази. Тие најубаво се регистрираат кај перистилот со базенот и ништите, како и кај апсидата на триклиниумот.

I фаза — овде припаѓаат источниот ѕид на триклиниумот, јужниот и западниот периметрален ѕид, кои и денес го врамуваат објектот. Северниот периметрален ѕид останал нешто повеќе на

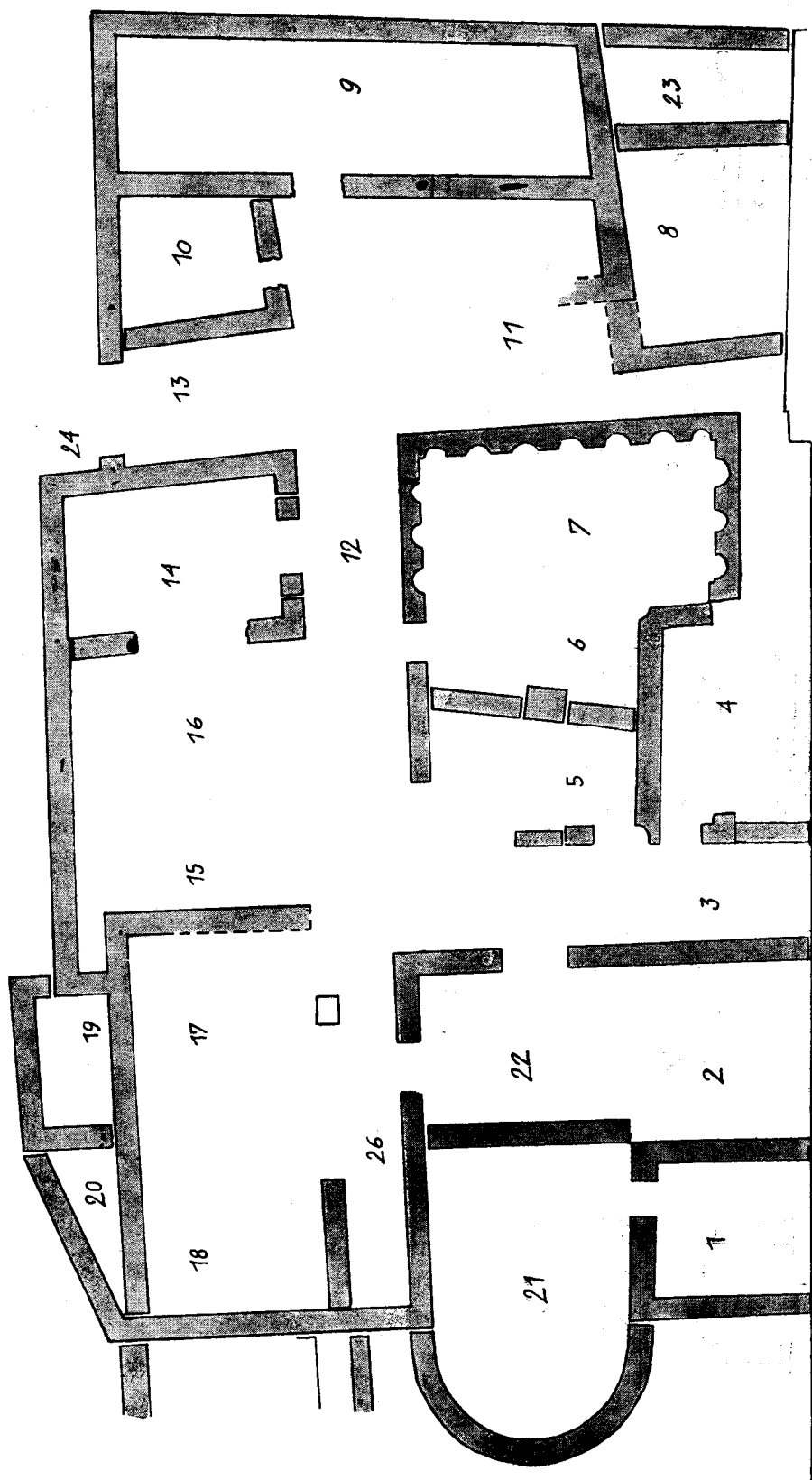
север, блиско до внатрешниот ѕид на северниот брод од базиликата „синагога“. За точноста на ова ни сведочат не само источните и западните ѕидови на просториите 1, 2 и 3, кои некогаш се простирале во правец север, а денес се насилно прекинати па допираат само до северниот ѕид на своите простории и до јужниот периметрален ѕид од базиликата „синагога“, туку за тоа ни говори и положбата на перистилот, а посебно коридорот 4 северно од него, кој во првата фаза веројатно не бил вака притеснат од јужниот ѕид на базиликата.

Кога кон овој распоред на простории: перистил со базен, ходници со мозаик, салон за прием, триклиниум, соба за живеење, потоа кујна и остави, ќе се додаде и богатството на ентериер: ниши со скулптури, мермерна осмоаголна фонтана, украсни релјефи и разнолико богато орнаментирана архитектонска пластика, тогаш добиваме претстава за животот, кој можел да се одвива во неа. Со ова „Полихармосовата палата“ се смета за градба од општ тип, иако нешто помалу раскошна од Партениусовата.

Доминантна положба заземал перистилот со базен. Тој е од сите страни ограден со коридори. Вака поставени, коридорите овозможувале комуникација со сите помали или поголеми простории сместени крај периметралните ѕидови.

Времето кога настанала оваа градба, за која е потребно да се каже дека во својата северна половина имала синагога, се одредува: 1. Со мозаичките подови во коридорите 3 и 12 и просториите 14, 21 и 22; 2. Со меѓусебниот однос на одделни архитектонски делови во самата градба и со нивниот заеднички однос спрема базиликата „синагога“ на север и, најпосле, 3. Со историските датуми значајни за животот на градот.

Ако ги погледаме мозаиците во „Полихармосовата палата“, ќе видиме дека помеѓу нив има извесни разлики, како во фактурата на изработката, така и во стилот на орнаментиката. Мозаикот во ходниците 3 и 12 има покрупна фактура и геометриски орнамент. Меѓутоа, малиот салон — просторијата 14 има мозаик од поситна фактура и со

Сл. 1. План на основата на објектот

ПАМЈАТ НА ПОЛИХАРМОС. Р 1:50

нешто повеќе слобода во орнаментиката. Мозаичкиот килим е изработен во три јасно издвоени полиња, кои се сепак неодделни од целината во која се сместени. Страничните полиња содржат по пет фигури што претставуваат блатни птици во слободно движење, а средното поле е исполнето со пет римски олтари. Мора да се каже дека мозаикот од оваа просторија има релативно богата колоритска схема, од зелена, темно-окер и жолта. Анализата на овој мозаик, од страна на проф. Ѓорѓе Мано-Зиси³, даде резултат според кој овој мозаик би требало да се стави во V век, а мозаикот во коридорот 12 и 3 би припаднал во IV век. Иако нешто од посиромашна колоратура, застапен со црвена и црна боја, мозаикот од просторијата наречена триклиниум настанал исто така во текот на V век, како и во просторијата 22. Освен по тонот, од мозаикот во просторијата 14 тој се разликува стилски, бидејќи птиците и животните се изведени повеќе во контури.

За мозаикот во „Полихармосовата палата“ дал свое мислење и Ернест Китцингер⁴. Тој ја потврдува предмалу наведената датација на овој мозаик, документирајќи ја со аналогии од мозаикот во Ересос на Лезб, кој е исто така датиран во V век, како и со мозаикот на базиликата Гама во Неа-Анхијалос⁵. Заедничко на овие мозаици со мозаиците на „Полихармосовата палата“ е во тоа што ним не им достасува третата димензија.

Ако се земе во обзир дека I фаза на објектот би можела да оди до крајот на IV век, тогаш мозаиците од коридорите би ѝ припаднале на I фаза, а мозаиците од триклиниумот и малиот салон на II, бидејќи се од V век. Сега, во II фаза, ние веќе не оперираме со градба од приватен карактер, како што е „Полихармосовата палата“, туку со објект од полусакрален карактер, кој комуницира со сакралниот објект во соседство, на север.

Нашите тврдења ги засноваме врз друг елемент значаен за датирање на одделните фази на нашиот објект, а тоа е меѓусебниот однос на одделни архитектонски делови во самата градба и нивниот заеднички однос спрема базиликата „синагога“ на север. Нивниот внатрешен однос укажува дека апсидата на исток од градбата мора да се смета барем за една фаза помлада од источниот периметрален ѕид на кој е анкерувана. Источниот периметрален ѕид во I фаза на објектот се наоѓал можеби и нешто повеќе на исток, односно источно од објектите познати како „Полихармосова палата“ и базилика „синагога“. Но идентификувањето на источната граница на овие објекти, поради недостиг на време и средства, е одложено за иднина. Уште порано беше кажано дека ѕидовите во просториите 1, 2 и 3 кон север покажуваат насилно прекинување, а со тоа и оштетување на нашата градба во II фаза, која некогаш кон север, содржајќи ја во себе и синагогата, завршувала негде кај внатрешниот ѕид на северниот брод на базиликата „синагога“ (сл. 3).

На крајот од IV век Стоби го снашла катастрофа, земјотрес или напад на варвари⁶. Со овој настан можеби би го одредиле крајот на I фаза, чии почетоци би оделе можеби во II—III век.

II фаза. Во претходното поглавје беше кажано дека мозаиците од просториите 14, 21 и 22 (сл. 4) ѝ припаѓаат на оваа фаза на градбата. Бидејќи се тие датирани во V век, тоа би значело дека II фаза настанала во V век. Во ова време настанале и трите јужни ниши над базенот од перистилот. Тогаш е изграден и источниот ѕид на просторијата 14, што се гледа од неговото плитко фундавање. Исто така, покажавме дека апсидалниот дел на исток од објектот е дограден во II фаза.

Измената на карактерот на градбата, имено кога градбата од приватна била претворена во резиденција на црковните великодостојници, паѓа во времето на I фаза на базиликата, која е подигната на север од палатата, а над поранешната, најверојатно синагогата.

3) Ѓ. Мано-Зиси, Мозаици једне куће у Стобима, Старинар 1933/34, Београд, стр. 249—253

4) E. Kitzinger, A survey of the early Christians Town of Stobi (The Dumbarton oaks Papers, Number 3/стр. 136.

5) E. Kitzinger, op. cit. стр. 137.

6) F. Papazoglu, Natpis iz Nemezejona i datovanje Stobskog pozorišta, Ziva antika, I god. sv. 2, Skopje 1951 godina.

Маса нови архитектонски елементи се внесени при овој голем зафат. Не би можело да се тврди дека ѝ припаѓа на I фаза на базиликата целата архитектонска пластика чиишто фрагменти ги гледаме во голем број на објектот.

Првата фаза на базиликата ни се претставува со триброден план на својата основа чиишто бродови се изделени со мермерни столбови поставени на 8 масивни мермерни бази, а интерколумниите се премостени со масивни мермер-

ни архитрави⁷. Базикалните елементи ја карактеризираат II фаза. Еден од тие елементи е апсидата анкерувана во оваа фаза на исток од објектот, а потоа низа споменати фрагменти од архитектонска пластика, која со својата декорација, каде што е најизразит крст, укажува не само на времето на христијанството, туку и на сакралниот карактер на објектот.

7) За податоците му се заблагодарувам на проф. Д. Коцо.

Сл. 3. Североисточен дел на палатата.

Сл. 4. Триклиниумот со фонтаната

Крајот на II фаза би можел да се одреди со настанот од 518 година, кога градот бил оштетен од земјотрес⁸.

III фаза. Изградена непосредно по 518 година, во архитектонско-конструкциона смисла, таа не внесла многу измени во планот на основата, каков што

⁸ Б. Сарија, Истраживање у Стобима, Гласник СНД, књ. 5, Скопје, 1929 година, стр. 10

постоел во II фаза на објектот. Ова укажува дека не бил до темел разорен. Градежната дејност во оваа фаза се сведува исклучително на подражување на порано утврдениот распоред на просториите и треба да ја сфатиме како адаптација. Таа се одликува со итност и брзање. Трагите од ваквиот начин на градба, која е посиромашна од претходната фаза, се отбележени со повр-

шност. Сиромаштијата се гледа и во самата базилика (II фаза). Наместо поранешните мермерни бази, столбови, капители и архитрави, се презема сиданиот столбец, а интерколумниите се премостуваат со арка од тула. Мозаичниот под сега е заменет со под од камени плочи. Во античките извори ние немаме опис на некој настан кој категорички би го прекратил животот на последната фаза на нашиот објект, но на мислење сме дека тоа би можеле да го бараме во времето на доаѓањето на Словените и на други „варвари“ во овие краишта, во текот на VII век.

„Варварска фаза“. Се што во архитектонска смисла би било помладо во опишаните три фази на објектот, ние го викаме „варварска фаза“. Нејзините траги се зачувале во сидовите од камен, кој е користен од рушевините на самата градба. Оттука местимични траги на малтер во нејзините сидови. Нејзините градители немале пред себе изглед на строго геометриски план на основата, каков што имала градбата за време на трите споменати фази. Со многу неумешност одделни простории

Сл. 5. Поглед на палатата при конзерваториските работи

расчистувале од рушевини и со сидови од кал ги адаптирале тие простории според своите потреби. Оттука не е чудно што при изградбата на јасли или при оградувањето на тор се употребувала, веројатно како сполија, столб, капител, довратник и сл. Мозаичните подови што се останати подлабоко-пониско тие ги заменуваат со набој од земја.

Поставките и описите, делумно и датирањата што се дадени за сите опишани фази на нашиот објект, резултираат и се поставени во најголем дел, врз резултатите од 13 помали сонди, каде што се одело најчесто до здравица. Во сите сонди таа се наоѓа на дла-

бочина од 1,50, а претставена е со стена од зеленикав недоволно формиран еолски песочник. Над стената најчесто се наоѓа слој покрупен шљунак што е негде подлабок, а негде поплиток, кое зависи од положбата на стената. Сондите се поставени главно на клучните места, односно на местата што регистрираат повеќе фази.

На крајот, напоменуваме дека во наменската и архитектноско-историската дефиниција на објектот нема сомневање, додека во датирањето границите на одделните фази не се исклучува можност за мали отстапувања, бидејќи се уште се работи на оваа материја.

RÉSUMÉ

Les recherches archéologiques de l'an 1963 sur le „Palais de Poliharmos“ — résidence des dignités sacerdotales à Stobi

Cette étude offre les résultats des recherches archéologiques et de conservation entreprises à Stobi en 1963 dans le secteur du „Palais de Poliharmos“ — résidence des dignités sacerdotales.

Les recherches ont éclairci le mieux les ornements de la plastique architectonique du bâtiment et sa communication avec un autre bâtiment de caractère religieux, situé au Nord, qui est la basilique appelée „synagogue“.

Il est à noter que le plan de la base dessiné par les auteurs des premières investigations n'a pas subi de modifications essentielles. Des modifications considérables sont faites en ce qui concerne les relations architectoniques et de construction entre des pièces particulières et surtout entre quelques-unes de leurs parties (plan, fig. I.).

A juger d'après toutes les indications, nous avons dans ce cas un bâtiment de caractère semi-religieux — une résidence de dignités sacerdotales. Il est constaté que dans la première phase de son existence, ce bâtiment faisait ensemble architectonique avec la première phase de la dite basilique située au Nord et que cette partie du bâtiment pouvait être une synagogue qui serait plus tard adaptée en basilique. La résidence des dignités sacerdotales fut créée à l'époque où le „Palais de Poliharmos“ fut séparé de la „synagogue“ et ne représenta plus avec elle un seul ensemble architectonique et de construction.

La résidence et, probablement, la basilique ont plus tard subi une nouvelle restauration, mais cette fois-ci moins solide que les deux précédentes.

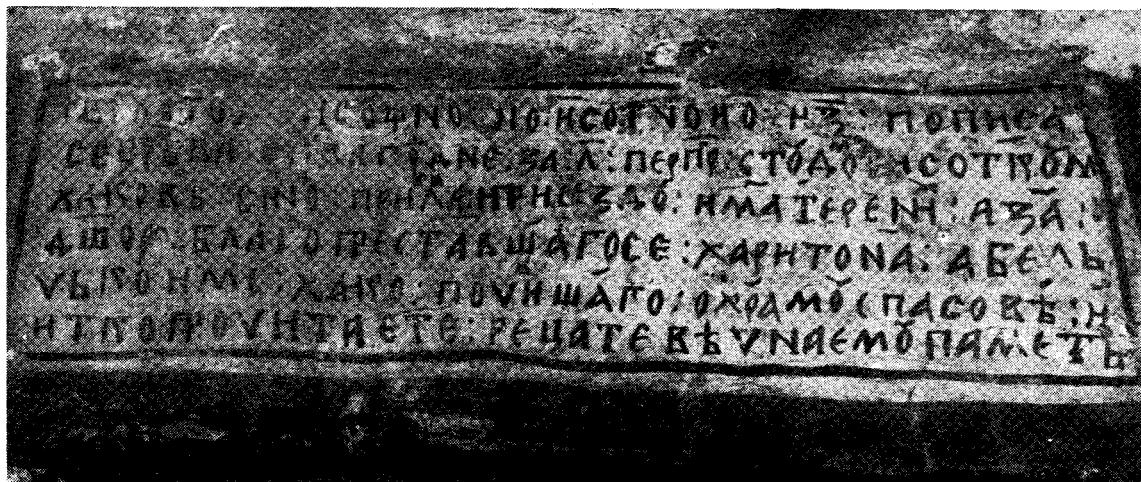
Radmila Pašić — Vincić

ИСТОРИЈАТОТ НА МАНАСТИРОТ ЗРЗЕ НИЗ НАТПИСИТЕ И ЗАПИСИТЕ ОД XIV ДО XIX ВЕК

Манастирот Зрзе, со црквата Преображение или Св. Спас (како што се споменува во некои натписи), се наоѓа на една карпа над с. Зрзе, близу до Прилеп. Овој манастир, меѓу другото, е многу значаен и поради зачуваните многубројни натписи и записи. Тие ни овозможуваат да го следиме развивањето на манастирот од неговото подигање, преку разните фази на доградувања и обновувања (а кои се следат на архитек-

тите собрани сите, денес, познати натписи и записи, и со проучувањето на податоците што ги добиваме од нив ќе се потрудиме да дадеме еден поцелосен преглед за историјатот на манастирот Зрзе, од неговото подигање во средината на XIV па сè до крајот на XIX век.

Врз основа на податоците што ги добиваме од натписот од 1369 година (фот. бр. 1) и натписот кој е настанат во периодот од 1395—1402 година¹, како и

Сл. 1. Натпис над западната врата од 1369 година (нат. бр. 1)

турата и живописот), како и да се запознаеме со ктиторите кои наачале да се обноват или живописаат некои делови од црквата или пак со настаните што условиле таков развој на манастирот во одредени историски периоди.

Уште од средината на XIX век па сè до денес голем број научници се осврнувале на делум веќе, тогаш, познатите натписи, ги публикувале и донесувале заклучоци за историјатот на манастирот. Овде имаме за цел повторно да ги печат-

натписите на деисизната плоча од крајот на XIV век² и иконата Богородица Пелагонитиса од 1422 година, можеме да го реконструираме историјатот на манастирот Зрзе во овој период. Од натписот над јужната врата (нат. бр. 4) дознаваме дека во времето на цар Душан

¹) Ђ. Радојичиќ, Макарије, живописец Љубостиње, Старица САН, Београд 1950, 88.

²) В. Ђурић, Über den „Чин“ von Chilandar, Byzantinische Zeitschrift, 53, 1960, 348. В. Ђурић, Иконе из Југославије, Београд 1961, 37.

(1346—1355) црквата Преображение ја подигнал монахот Герман. Оваа црква била мала еднокорабна градба, засводена, најверојатно, со полуобличест свод. Градена е, главно, од бигор со спојници од малтер. Во истото време црквата била живописана, што покажуваат неколкуте направени сонди во олтарот³ под зачуваните фрески од средината на XVI век. Кон првобитната црква е досидан западен дел, при кое е урнат западниот ѕид од старата црква и денес, заедно со Германовата црква, прават една целина. Но, поради нееднаквото ниво на живописот, трагите од ѕид што се назираа близу до темелот, како и невообичаено долгата форма на црквата, констатиравме дека западниот дел на црквата е подоцна досидан⁴, што е потврдено и со конзерваторските испитувања⁵. Од натписот над западната врата (нат. бр. 1) дознаваме дека во 1369 година бил живописан западниот дел на црквата („пописа се ѿ кѿва сп(а)с(о)ва прѣдне“). Натому, во натписот се наведува дека овој дел од црквата нарачале да се живописа Хајковите синови Прибил и Приезда со својата мајка, за душа на нивниот татко, кој умрел во овој манастир како монах Харитон („почивнаго о храмѣ спасокѣ“). Кои биле тие Хајко, Прибил и Приезда, како и монахот Герман, од досега познатите извори не може да се дознае. Секако, монахот Герман бил од властелинско потекло, та во средината на XIV век можел да гради своја задужбина што им ја оставил во наследство на своите внуци. Натомошни податоци ни дава натписот од околу 1400 година

³) Авторот на оваа статија користел фотодокументација од Републичкиот завод за заштита на спомениците на културата од извршените конзерваторско-испитувачките работи и конзервацијата на манастирската црква во текот на 1963 и 1964 година. Конзерваторските работи ги раководел Димитар Корнаков, виши конзерватор при овој Завод.

⁴) Извештај на авторот од проучувањата на манастирот Зрзе во текот на 1957 година, бр. 11, Народен музеј Прилеп 1957, 1 и 8.

⁵) За време на конзерваторско-испитувачките работи се направени неколку сонди. На северниот ѕид, покрај ликот на св. Василие, отворена е сонда што покажува дека првобитната црква била куса еднокорабна градба со малтерисана западна фасада. Исто така, има отворена и оставена сонда и на фасадата од јужниот ѕид, што покажува дека првобитната западна фасада била и живописана, како што било вообичаено, во втората половина на XIV век.

(нат. бр. 4). Од него дознаваме дека во времето на крал Волкашин (1366-1371) и крал Марко (1371-1395) манастирот го управувале браќата митрополит Јован и еромонах Макарие, внуци на ктиторот монах Герман. Врз основа на овие податоци, констатиравме дека во периодот кога двајцата зографи го управувале манастирот за време на крал Волкашин (1366-1371), поточно речено во 1369 година (нат. бр. 1), настанал живописот во западниот дел на црквата. Се поставува прашањето: во каква сродност биле Хајко и неговите синови со ктиторот на црквата, монахот Герман, за да можат кога манастирот е под управата на браќата Јован и Макарие, како единствени наследници на ктиторското право на овој манастир, да бидат ктитори на живописот во западниот дел на црквата Прибил и Приезда и овој манастир да биде гробница на нивниот татко? Ова не тера на претпоставка во лицата на Прибил и Приезда да ги бараме внуците на монахот Герман, познатите зографи митрополитот Јован и еромонахот Макарие, а во лицето Хајко, подоцна монахот Харитон, синот на истиот ктитор⁶. Ова до толку повеќе што во натписот од окслу 1400 година не се споменува синот на монахот Герман, туку само неговите внуци, што покажува дека раната смрт на неговиот син не му овозможила и тој да стане ктитор на татковиот манастир, туку директно го наследуваат неговите синови, односно внуците на ктиторот. За митрополитот Јован зограф и еромонахот Макарие зограф знаеме дека се од Прилеп или од неговата околина⁷, затоа што во натписот (нат. бр. 4) манастирот Зрзе го нарекуваат свое родно место („снѣ светое мѣсто штече:тко сво.“). Исто така, ни се поставува уште едно прашање: зошто во овој долг историски натпис, каде што е изнесен целиот историјат на овој манастир, не се споменуваат ктиторите на живописот од 1369 година? Дали ова не е уште еден прилеп кон нашата претпоставка дека лицата Прибил и Приезда се Јован и Макарие пред нивното замонашување? Поради тоа што натписот завршува со зборовите: „и да е проклет... и од свето-

⁶) В. Ђурић оп. cit., 37.

⁷) Д. Коцо, За македонската средновековна ликовна уметност, Нов ден IV, Скопје 1948, 11.

починатите ктитори“ („да е проклетъ . . . и вѣтъ свѣтопочившиѣ ктиторѣ“) склони сме да претпоставиме дека се однесува и до ктиторите на живописот од 1369 година, конкретно до митрополитот Јован, кој, кога се пишува натписот, веќе бил „светопочивши“.

Бидејќи немаме зачувано фреско-живопис од периодот на градењето на Германовата црква, не можеме да судиме ни за квалитетот ни за иконографската содржина на фреските. Но, затоа новооткриениот живопис во западниот дел на црквата од 1369 година, како и познатите две композиции во првата зона на западниот ѕид од истото време, иконографски ни говорат за една доследно спроведена концепција. Во првата зона, јужно од вратата на западниот ѕид, е илустрирана композицијата Херуфим и св. Пахомие, каде што Херуфимот ја пренесува преку св. Пахомие схимничката облека на монасите, а северно од вратата, во истата зона — е претставено причестувањето на Марија Египтјанка од свештеникот Зосим. Овие две композиции и инсистирањето во изборот на светители-пустиници во првата зона, покрај композициите што ги илустрираат страдањата на Исус Христос на јужниот и северниот ѕид, го нагласуваат монашкиот карактер на оваа црква и современото хезихастичко сфаќање.

Натаму, од натписот од околу 1400 година (нат. бр. 4), дознаваме дека во периодот од 1395—1402 година, по смртта на крал Марко, во неговите области почнал да владее султанот Бајазид I (1389—1402). Во негово време манастирот почнал да се разорува и опустува, така што браќата зографи Јован и Макарие, не биле во состојба да го одржуваат манастирот. Ктиторското право на овој манастир тие му го пренеле на својот кмет Константин со неговите синови Јаков, Калојан и Димитар, кои, од своја страна, го обновиле манастирот. Што обновил новиот ктитор Константин во архитектурата и живописот — не може да се констатира. Меѓутоа, на двата натписа од деисизната плоча и иконата Богородица Пелагонитиса е забележано дека новите ктитори нарачале да се наслика иконостасот на црквата работен во последната деценија на XIV век и завршен со иконата на Богородица Пелагонитиса во 1422 година.

Најстарата зачувана икона во овој манастир, Исус Христос Спасител и Живоодавец, која се чува во Уметничката галерија во Скопје, според грчкиот натпис напишан во еден ред на горниот дел од иконата, е изработена во 1393/4 година (нат. бр. 2). На долниот дел од оваа икона се наоѓал двореден натпис, кој денес е сосем уништен. Не е исклучено дека и тука, како и на иконата Богородица Пелагонитиса, се споменува кметот Константин со својата фамилија. Од натписот на деисизната плоча, што се наоѓа на првобитното место во манастирот Зрзе (нат. бр. 3), се дознава дека ктитор на деисизната плоча бил веќе познатиот „Константин син Ѓургичев а внук Шагманов“ (нат. бр. 3). Повторени и нешто поопширни податоци за новиот ктитор Константин наоѓаме и на натписот од иконата Богородица Пелагонитиса, сликана од еромонахот Макарие во 1422 година, која исто така се чува во Уметничката галерија во Скопје. Од натписот што е напишан во долниот дел на иконата, во два реда, можеме да установиме дека манастирот сè уште се наоѓа во рацете на Константин, син Ѓургичев а внук Шагманов, со својата жена Теодора и синовите Јаков, Калојан и Димитар, како и ќerkите Ана и Ела. Исто така, во молитвата ги споменува родителите и брат му Богоја, кој умрел во пленство, и неговата ќerkа Зоја (нат. бр. 5). Од горниве податоци се гледа дека кметот Константин во последната деценија на XIV и почетокот на XV век играл голема улога во животот на манастирот. Титулирањето на неговата жена Теодора и ќerkата на брат му Зоја со „госпожа“ говори дека Константин економски доста зајакнал за да може да се ослободи од своето кметство и, по углед на неговите господари, почнува да се титулира со властелински титули.

По смртта на Константин, за историјатот на овој манастир најдовме некои податоци и во турската архивска документација. Тие податоци навистина се многу оскудни, но сепак интересни, бидејќи преку нив можеме да констатираме кој го управувал манастирот и какви биле неговите обврски било спрема феудалниот господар или спрема државата. Прв податок среќаваме во катастарскиот дефтер № 4 од 1476/7 година на фотокопијата бр. 55^б, каде што е забележано дека манастирот Св. Спас бил

ослободен од харач и од сите дивански аваризи⁸. Овој податок следи непосредно по еден заеднички тимар на 7 души немуслиман, и тоа: Рале, син на Радомир, Панче, син на Радомир, Димитри, син на Мануел, Мануел, од с. Св. Димитри, Лашко, син на Стојо, Богдан, син на Бежан и неговиот брат Јован. За овие 7 души е запишано дека биле „стари спахии“ и, поради уживањето на своите баштини, односно целосното ползување на приходите од баштините, се обврзале еден од нив секоја година да земе учество во воени походи. Според тоа, тие биле третирани како војнуци. Во истиот дефтер е забележано дека црквата Св. Никола им припаѓа на гореспоменатите војнуци. Во ова време црквата во селото Зрзе притежавала 4 воденици, три лозја, како и овошни дрвја. Вкупниот приход од водениците, лозјата и овошните дрвја изнесувал 305 акчи годишно, а му припаѓал на војнуците односно на нивниот заеднички тимар.

Во наредниот катастарски дефтер, № 16 од 1481/2 година, повторно се среќава истиот заеднички тимар што го уживале: Рале, син на Радомир, Панче, син на Радомир, Димитри, син на Мануел, Мануел, брат на Димитри од с. Куманци, Лашко, син на Стојо од с. Св. Димитри, Богдан, син на Бежан, и Јован, негов брат од с. Старидол. За сите овие стои дека биле „стари спахии“, дека еден од нив учествувал во војна и дека станале војнуци. Понатака следат манастирот Св. Спас и Св. Никола кои биле вклучени во заедничкиот тимар на горенаведените војнуци. За манастирот Св. Спас се вели дека бил во рацете на калуѓерот Јаков и дека од манастирот се земало на име десеток износ од 40 акчи, додека приходот од црквата Св. Никола изнесувал 358 акчи годишно.

На фотокопијата бр. 344 од истиот дефтер имаме нешто повеќе податоци. Се наведува дека лицето Јаков од манастирот Св. Спас било регистрирано во 1453 година, дека била издадена султанска наредба со која манастирот бил ослободен од давање харач и од сите

други султански вонредни даноци. Лицето Јаков умрело и манастирот го зел на управување неговиот внук од брат, поп Јован. Меѓутоа, овој Јован не притежавал нова султанска наредба на свое име за управување на манастирот.

Од текстот за црквата Св. Никола можеме да установиме дека лицето Јаков ја управувало и оваа црква. Потоа, дека Св. Никола се наоѓа во самото с. Зрзе и дека со Јаков заедно ја управувале оваа црква уште двајца други: Митрофан и Јован, кои биле регистрирани во 1459 година и биле ослободени од сите дивански аваризи, од харач и од испенце. По смртта на Јаков останале да ја управуваат црквата Митрофан и Јован.

За периодот од 1481—1544 година не располагаме со податоци од турската архивска документација. Во катастарскиот дефтер № 232 од 1544/5 година, фотокопија бр. 258, за манастирот Св. Спас стои следново. Манастирот Св. Спас се наоѓа близу до с. Зрзе, кое припаѓа кон Прилеп. Во споменатиот манастир живеат вкупно 6 монаси: поп Јаков, поп Малесија, поп Филип, поп Герасим, Николин и Јосиф. Тие притежаваат свети наредби од тројцата поранешни султани, како и од сегашниот. Бидејќи врз основа на издадената султанска наредба биле ослободени од давањето харач, испенце, дивански аваризи и од другите вообичаени давачки, и од пристојби за овци, како и од даноци за градини (бавчи) што биле околу манастирот, повторно е регистрирано во новиот дефтер како што било порано, во смисла дека треба да бидат ослободени од сите горенаведени давачки⁹.

Катастарскиот дефтер № 16 од 1481/2 година е од вонредно значење за нашите испитувања. Тука се дадени податоци и од поранешните години, кои ни овозможуваат да дадеме еден континуиран историјат на овој манастир во првата половина на XV век. Овде е забележано дека во 1453 година манастирот Св. Спас бил управуван од калуѓерот Јаков,

⁸ За харач, испенце, дивански аваризи и други вообичаени давачки види кај М. Соколоски, Прилог кон проучувањето на турско-османлискиот феудален систем со посебен осврт на Македонија во XV и XVI век, Гласник на институтот за национална историја. Скопје 1958, год II, бр. 1

⁹ Катастарските дефтери № 4, № 16 и № 232 наречени „Tahrir defterleri“ се чуваат во архивот на Претседателството на владата на Република Турција (Başvekelet Arşivi) во Истанбул. Микрофилмови и фотокопии има во Државната архива на СРМ. Овие податоци ги добивме благодарение на љубезноста и пресретливоста на проф. Методија Соколоски, за кое му изразуваме нашата благодарност.

кој имал наредба издадена, најверојатно, од султанот Мехмед II (1451-1481), со која манастирот бил ослободен од харачот и од другите султански вонредни даноци. Овој Јаков од дефтерот № 16 е истото лице што се споменува во натписот околу 1400 година (нат. бр. 4) и натписот на иконата Богородица Пелагонитиса од 1422 година (нат. бр. 5), како Јаков, најстар син на кметот Константин. По смртта на Јаков, манастирот минува под управа на неговиот внук од брат, поп Јован. Овој поп Јован е син или на Калојан или на Димитар, помладите синови на Константин (нат. бр. 4 и 5). Но, овој поп Јован немал нова султанска наредба на свое име за управување на манастирот. Поради тоа, во 1476/7 година, при пописот, е забележано дека манастирот Св. Спас спаѓал во еден заеднички тимар на војнуци-христијани. Истиот овај тимар е регистриран и во 1481/2 година. Заедничкиов тимар го користеле: Рале и Панче, синови на Радомир, Димитар и Мануел, синови на Мануел од с. Куманци, Лашко, син на Стојо од с. Св. Димитри, денешно Св. Митрани), Богдан и Јован, синови на Бежан од с. Старидол. Сите овие биле „стари спахи“ кои целосно ги ползувале приходите од нивните баштини.

Интересно е да се одбележи дека во овие катастарски дефтери наоѓаме податоци и за црквата Св. Никола во с. Зрзе, која и денес припаѓа кон имотот на манастирот Зрзе. На фотокопијата бр. 344 од дефтерот № 16 од 1481/2 година е забележано дека црквата Св. Никола се наоѓа во с. Зрзе и неа ја управувале Јаков, Митрофан и Јован, кои биле регистрирани во 1459 година и биле ослободени од некои давачки. Исто така е одбележано дека по смртта на Јаков црквата ја управувале Митрофан и Јован. Бидејќи по смртта на Јаков манастирот Св. Спас го управувал внукот на Јаков, поп Јован, тоа не е исклучено дека е тоа истото лице што ја управувало црквата Св. Никола заедно со Митрофан. Од ова се гледа дека Јаков, по смртта на својот татко Константин, не само што имал султанска наредба на свое име за управување на манастирот Св. Спас, туку, заедно со Митрофан и со неговиот внук од брат, Јован, имале наредба да ја управуваат и црквата Св. Никола и биле ослободени од некои да-

вачки. Секако, овие се најрани податоци за црквата Св. Никола во с. Зрзе. Дали оваа црква постоела уште во времето на монахот Герман или неговите внуци, митрополитот Јован и еромонахот Макарие, и кој ја подигнал оваа црква — не ни е познато. Од горниве податоци можеме да констатираме дека црквата Св. Никола во с. Зрзе е подигната пред 1459 година, кога во дефтерот № 16 се регистрирани Јаков, Митрофан и Јован. Претпоставуваме дека црквата е градена порано, затоа што од податоците во дефтерите се гледа дека оваа црква имала свој имот и приходи од 356 акчи годишно, што му следеле на оној што ја управувал (дефтер № 16).

Во третиот дефтер, № 232 од 1544/5 година, е регистрирано дека во манастирот Св. Спас живееле 6 монаси: поп Јаков, поп Малесија, поп Филип, поп Герасим, Николин и Јосиф, кои притежавале наредби од тројцата поранешни и тогашниот султан Сулеман Величествени (1520—1566). Според тоа, манастирот бил ослободен од плаќањето разни даноци и за овој, како и за претходните тројца султани: Мехмед II (1451—1481), Бајазид II (1481—1512) и Селим I (1512—1520), затоа што во последниот дефтер стои регистрирано како што било и порано забележано.

Врз основа на досега изнесените податоци, можеме да заклучиме дека од подигањето на манастирот Св. Спас, во периодот од 1346—1355 година од монахот Герман, па сè до средината на XVI век (дефтер № 232 од 1544/5 г.) редовно секој управувач на манастирот (освен поп Јован) било кога манастирот бил управуван од едно лице или од повеќе лица (како што бил споменатиот тимар на војнуците или групата на монасите), притежавал султанска наредба со која бил ослободен од некои видови давачки. Констатираме дека досега не е пронајдена ни една ваква наредба издадена од султаните што владееле во овој период. Не е исклучено дека сите овие наредби настрадале во пожарот кога изгореле старите конаци на манастирот.

Бидејќи катастарските турски дефтери внесувале скоро исклучиво катастарски податоци и ги споменувале лицата што го управувале манастирот, односно црквата, од нивните податоци не

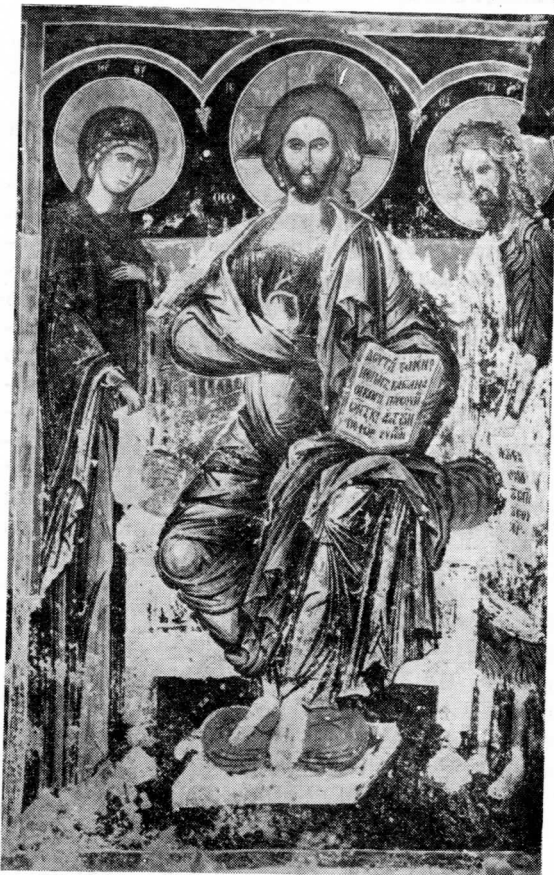
можеме да заклучиме во кои периоди имало обновувања и доградувања на самите цркви. Меѓутоа, самата архитектура и зачуваните фрески во црквите Преображение и Св. Никола можат да ни објаснат некои проблеми и да ги дополнат податоците што ги добиваме од овие турски дефтери.

Од првата половина на XVI век имаме уште еден податок за црквата Св. Никола во Зрзе. Во 1535/6 година, според натписот на деисизната плоча, на рачале да се наслика иконостасот еромонахот Јаков и неговиот син јаконот Јове (нат. бр. 6). Бидејќи во 1544/5 година во манастирот Св. Спас е регистрирано лицето поп Јаков (дефтер № 232): не е исклучено да е тоа исто лице со еромонахот Јаков од натписот во црквата Св. Никола. Оваа претпоставка ја донесуваме врз основа на фактот дека, според досега изнесените податоци, констатираме оти уште во средината на XV век синот на кметот Константин, калуѓерот Јаков, имал султанска наредба за управување на манастирот Св. Спас и, истовремено, заедно со Митрофан и Јован, имал наредба за управување на црквата Св. Никола. Исто така, поради тоа што по смртта на Јаков овие две цркви спаѓаат во еден заеднички тимар на група војнуци-христијани, не е исклучено групата монаси што е регистрирано во манастирот Св. Спас во 1544/5 година да ја управувала и црквата Св. Никола, иако тоа не е нагласено во дефтерот.

Во црквата Св. Никола, со поставувањето на деисизната плоча, е оштетен живописот на јужниот и северниот ѕид (фот. бр. 2), што ни овозможува приближно да ги датираме овие фрески, како живопис што е настант пред 1535 година (нат. бр. 6). Бидејќи овој живопис и живописот што е денес зачуван во Германовата црква се работени од исти мајстор, тоа и фреските во манастирот Зрзе, приближно, можеме да ги датираме со времето кога настанале фреските во црквата Св. Никола во Зрзе. Поради тоа, сметаме дека фреските во Германовата црква се работени во средината на XVI век, кога, впрочем, е регистрирана и групата на монасите во манастирот (дефтер № 232).

Двете простории јужно и северно од Германовата црква се доградени при крајот на XVI век. Ова доградување на-

станало, секако, по живописувањето на Германовата црква со фреските од средината на XVI век. Горнава констатација ја донесуваме врз основа на фактот дека при отворањето на северната врата, која води во тогаш досиданата север-

Сл. 2. Композиција Деисиз од црквата Св. Никола во с. Зрзе — Оштегувањето на фреската

на просторија, се оштетени овие фрески. Како на пример, Богородица од композицијата Деисиз, која била во цел раст, како пандан на св. Јован од истата композиција, денес е зачувана само во горниот дел (фот. бр. 3).

Во почетокот на XVII век е изграден простран и отворен трем со колонада од дрвени столпчиња по должината на јужната и западната страна (откриени за време на конзервацијата во 1964 година). На источниот ѕид тремот има три влезе, од кои средниот влез води во старата црква од XIV век, а страничните влезови воде во двете простории, кои биле доградени кон крајот на XVI век.

Сл. 3. Композиција Деисиз од манастирот Зрзе — Општетена фреска при отворањето на вратата

Источниот и северниот ѕид на тремот се живописани во три различни децении. Според натписот над средната врата, во 1625/6 година е живописан средниот дел од источниот ѕид на тремот, за време на еромонахот игумен Дамаскин. Ктитори на овој живопис биле поп Димитар и попадија Калина и нивните синови Георгија, Негре и Васил (нат. бр. 9). Десетина години подоцна, во 1636/7 година, во времето и со настојувањето на еромонахот игумен Петроние и монасите Кирил, Симеон и Герасим, се живописани северниот дел од источниот и северниот ѕид на тремот. Ктитор на овој живопис бил трговецот Неделко од Дебар. За живописување на овие фрески, исто така, помогнале Димитар, Тодор, Јофко, Димитар, Пејо и Никола (нат. бр. 10). Не многу подоцна, секако во првата половина на XVII век, настанал и живописот на јужниот дел од источниот ѕид на тремот. Од недатируваниот натпис дознаваме дека овие фрески настанале со настојувањето на поп Јон од с. Зрзе, како и Јован Мтанов, Пејо, Митре, Костадин, Стојан, Јове, Јоан и Неделко (нат. бр. 11). Не е исклучено лицето Неделко

од овој натпис, за кого е одбележано дека придонал средства, да е исто лице со трговецот Неделко од Дебар, ктитор на фреските од 1636/7 година.

Сиве овие фрески во тремот, иако се работени во различни децении, и стилски и иконографски наполно одговараат на живописот од првата половина на XVII век. Врз основа на трите натписи можеме да заклучиме дека во првата половина на XVII век немаме економски јаки христијански фамилии што би можеле само со свои средства да градат или обновуваат цркви. Констатираме дека тремот, подигнат во самиот почеток на XVII век, секако пред 1625/6 година, не можел одеднаш да се живописа, но требало да поминат десетици години и три различни групи христијани да соберат толку средства колку што било потребно да се живописа дел по дел од тремот. Имајќи ја предвид констатацијата дека тремот е изграден пред 1625/6 година, сметаме дека тој би можел да биде подигнат во времето на еромонахот игумен Доротеј, во чиешто време е насликан и големиот крст од иконостасот во 1617/8 година (нат. бр. 7). Од крајот

на XVI или почетокот на XVII век во манастирот Зрзе е зачуван и шестостраниот аналогон „тетрапод“ изработен од еромонахот Прохор¹⁰ (нат. бр. 8).

За XVIII век, главно, податоци добиваме од неколкуте записи забележани на фреските во тремот. Меѓутоа, според натписот над јужната врата, во 1740 година дошло до обновување на црквата од страна на ктитори од Прилеп¹¹. Но, поради тоа што овој натпис е сосем оштетен, додека Јован Хаџи-Васиљевиќ делумно го прочитал, не сме сигурни дека годината е точно прочитана¹².

Од записот под натписот над јужната врата во тремот дознаваме дека во 1754 година, за време на отец игумен Гаврил, бил направен пат, „отворени“ ниви во с. Маргари и подигната нова воденица (запис бр. 12). Во записот на фреската Кузман и Дамјан, во тремот, е забележано дека во 1757 година, во месец мај, во манастирот дошла на гости група попови (запис бр. 13). Поради нечиткоста на еден збор, не може да се установи од каде се дојдени овие попови. Исто така, од исти причини, не сме во состојба докрај да го разрешиме овој запис.

Во манастирот Зрзе првпат среќаваме камени споменции со натписи на кои е толку силно влијанието на муслиманската уметност. Во врска со што настанале овие две мермерни плочи — не можеме да установиме по содржината на натписите. Претпоставуваме дека би можеле да настанат во врска со градењето на старите манастирски конаци до колку не се донесени од друго место.

На мермерната плоча, на која се споменуваат стопаните Исмаил и Јанкула (фот. бр. 4), десната страна значително е оштетена. Поради тоа, натписот не е јасен и не може точно да се датира. Секако, натписот на оваа плоча е врежан во деветтата деценија на XVIII век (нат. бр. 14). Другата плоча е многу нејасна поради тоа што буквите се излижани и оштетени од долгото стоење крај манастирската чешма во дворот¹³ (фот. бр. 5). Овде се споменува ктиторот Ни-

кола (нат. бр. 15). Поради тоа што овие две плочи стилски се доста блиски, наспроти тоа што на едната натписот е релјефно врежан (нат. бр. 14), на мислење сме дека и втората плоча може да се датира со деветтата деценија на XVIII век.

Во записот од фреската св. Недела во тремот е забележано дека во 1791 година Матлија со војска се затворил во манастирот, го разрушил и го пленил

Сл. 4. Натпис на мермерна плоча од 178(2) година (нат. бр. 14)

(зап. бр. 16). Познато е дека манастирот Зрзе бил база на Арнаутиот Матлија, од каде што ги напаѓал околните места. Поради тоа, султанот испратил војска и со топови ја уништил тврдината над манастирот¹³.

По разрушувањето на манастирот од Арнаутиот Матлија и од турската војска, во 1810 година, за време на игуменот Симион, дошло до обновување (зап. бр. 18). За време на овој игумен, во 1811 година, на една мермерна плоча (фот. бр. 6), се споменуваат ктитори од Прилеп: Михо сурекчија, Веро баздриган, Мојсо Станболџија, Митро кираџија, Јанкула Коњарец, Стојко џанбаз и Стојко чвбозан (веројатно чивтбозан) (нат. бр. 19). На што биле ктитори споменативе лица — од натписот не може да се види. Не е исклучено дека за време на игуменот Симион било извршено обнову-

¹⁰ М. Ѓоровиќ—Љубинковиќ, Средњевековни дуборез, Археолошки институт, посебна издања, САН књ., 5, Београд 1965, 82—83.

¹¹ Ј. Хаџи-Васиљевиќ, Прилеп и његова околина, Београд 1902 115.

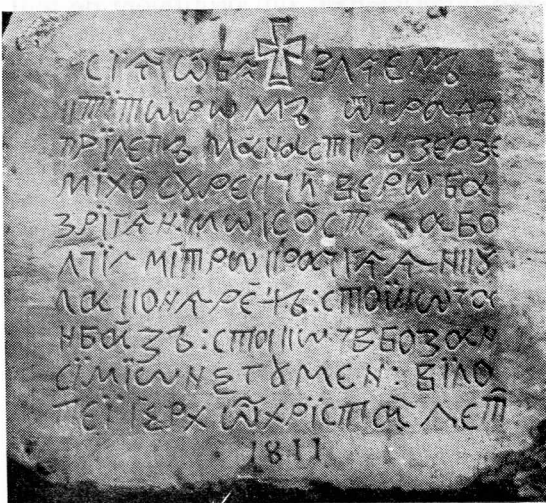
¹² Op. cit., f. n. 84.

¹³ Op. cit., 119.

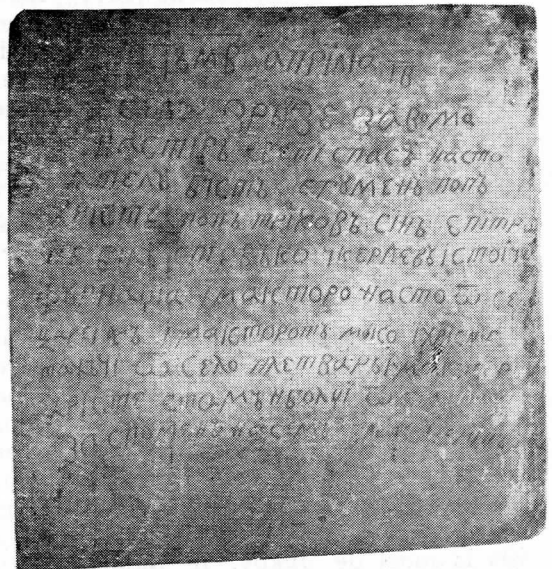
¹⁴ ibid.

Сл. 5. Натпис на мермерна плоча од 17(8?) година (нат. бр. 15)

Сл. 6. Натпис на мермерна плоча од 1811 година (нат. бр. 19)

Сл. 7. Натпис на мермерна плоча од 1842 година (нат. бр. 22)

вањето на црквата. Претпоставуваме дека во тоа време била повторно досидана северната просторија и олтарот насликан со посни бои од страна на некој монах што живеел во манастирот. Исто така, сметаме дека во тоа време дошло до затворање на тремот со тешка и неквалитетна ѕидарија.

Во 1842 година била направена чешмата во манастирскиот двор¹⁴ по настојување на игуменот поп Христе, син на поп Трајко. Епитроп бил Стевко Чкердев. Тука се споменуваат и Стојче фурниџија, мајстор Насто од с. Цареиќ, мајстор Мојсо и Христе тахчи од с. Плетвар, мајстор Христе Станболџи од с. Долнени (нат. бр. 22) со чии средства, најверојатно, е направена чешмата (фот. бр. 7).

¹⁴) *ibid.*

Покрај споменативе записи од XIX век, имаме уште неколку во кои се изнесени незадоволствата од настанатата скапија (зап. бр. 18, 21 и 24), приложени се два минеја (зап. бр. 17 и 25), камбана¹⁵, еден тас (зап. бр. 23), што ни говори дека во текот на целиот XIX век се одвивал живот во манастирот и се служела служба во црквата.

Од сиве овие зачувани натписи и записи од XIV—XIX век констатиравме дека манастирот Зрзе, од неговото подигање сè до денес, наспроти тешките денови за времето на турско-османлиската владавина, не бил напуштен и во него перманентно се одвивал монашки живот.

¹⁵) *Op. cit.*, 118.

RÉSUMÉ

L'histoire du monastère de Zrze à travers les inscriptions et les notes du XIVe au XIXe siècle

A l'époque du tzar Dušan (1346—1355), le moine German a fait bâtir le monastère de Zrze avec l'église de la Transfiguration (inscr. No 4). C'est en 1369 que les frères Pribil et Priezda (fils de Hajko, le feu moine Hariton, mort dans le monastère) ont fait décorer la partie occidentale de l'église (inscr. No 1.). A l'époque du roi Volkašin (1366—1371) et du roi Marko (1371—1395), le monastère fut gouverné par deux frères-peintres: le métropolitain Jovan et le religieux Makarie, petits fils du moine German. Nous supposons qu'il fasse identifier ces deux peintres avec les frères Pribil et Priezda, les fils du moine Hariton. Après la mort du roi Marko en 1395, pendant le sultanat de Bajazet I (1389 — 1402), le métropolitain Jovan et le religieux Makarie ont fait passer leur droit de patronage à leur paysan corvéable Konstantin. Le nouveau patron Konstantin avec ses fils Jakov, Kalojan et Dimitar ont fait restaurer le monastère et décorer l'iconostase (inscr. No. 2,3 et 5). Après la mort de Konstantin, le monastère fut gouverné par son fils Jakov, enregistré dans les livres de compte turcs en 1453 (Tapu tahrir defteri, No 16 de l'an 1481/2). Après la mort de Jakov, le monastère fut gouverné par son neveu le prêtre Jovan (fils de Kalojan ou de Dimitar) qui n'avait

pas de décret du sultan à son nom concernant la direction du monastère.

A l'an 1476/7 et 1481/2, le monastère fit partie d'un petit domaine féodal exploité en commun par les soldats-chrétiens Rale et Panče, fils de Radomir, Dimitar et Manuel, fils de Manuel du village de Kumanci, Laško, fils de Stojo du village de St. Demètre, Bogdan te Jovan, fils de Bežan du village de Staridol. Ils étaient tous „anciens propriétaires“ qui profitaient de tout le rendement des terres, pendant que chaque année un d'eux allait faire son service militaire (Tapu tahrir defterleri, № 4 et No 16).

D'après les documents, le monastère fut habité par un groupe de moines, à savoir le prêtre Jakov, prêtre Malesija, prêtre Filip, prêtre Gerasim, Nikolin et Josif que, étaient exempts de différents impôts grâce aux décrets du sultan actuel Suléiman II, le Grand (1520 — 1566) et des trois sultans antérieurs Mahomet (1451 — 1481), Bajazet II (1481—1512) et Selim I (1512—1520) (Tapu tahrir defteri, No 232 de l'an 1544/5).

Les annexes sud et nord sont construits vers la fin du XVIe siècle, et au début du XVIIe siècle on construisit un portique vaste et ouvert devant les trois annexes. Ayant en vue que la décoration de l'église cen-

trale a été endommagée par l'ouverture de la porte nord, nous considérons que cette décoration avait été probablement faite avant qu'on ait construit l'annexe du Nord, environ la moyenne du XVIe siècle.

Selon l'inscription d'au-dessus de la porte centrale, la partie centrale du mur sud du portique fut décorée en 1625, à l'époque du religieux Damaskin, le supérieur du monastère. Les patrons de la décoration étaient le prêtre Dimitar, sa femme Kalina et leurs fils Georgija, Negre et Vasil (inscr. No 8). C'est en 1636, à l'époque du religieux — supérieur Petronie et des moines Kiril, Simeon et Gerasim, et sur leur initiative, qu'on a décoré la partie nord des murs d'Est et de Nord du portique. Le patron de cette décoration était le marchand Nedelko de Debar. Todor, Jofko, Dimitar, Pejo et Nikola (inscr. No 9) ont subventionné la décoration.

Au cours de la première moitié du XVIIe siècle, la décoration de la partie sud du mur est du portique est faite à l'initiative du prêtre Jon du village de Zrze et de

Jovan Mitanov, Pejo, Mitre, Kostadin, Stojan, Jove, Joan et Nedelko.

En 1791, le monastère de Zrze était base de l'Arnaute Matlija et c'était la raison pour laquelle le sultan le fit démolir. En 1810 et 1811, le monastère fut restauré à l'époque de l'igoumène Simion. C'était à ce temps là, supposons-nous, qu'on ait fermé le portique du début du XVIIe siècle d'une maçonnerie lourde et sans qualité.

La plupart des documents du XVIIIe et du XIXe siècle parlent de la vie pénible et de la cherté (documents 18, 21, 24). En 1841, on restaura la fontaine dans la cour du monastère (doc. No 22) et on y inclut deux minéïs (doc. No 17 et 25).

De toutes ces inscriptions et documents conservés du XIVe au XIXe siècle, nous constatons que le monastère de Zrze n'a pas été abandonné et était toujours habité des moines, depuis sa construction jusqu'aujourd'hui, malgré les années pénibles pendant la conquête des Turcs ottomans.

Zagorka Rasolkoska-Nikolovska

Régistre de photographies

1. Inscription d'au-dessus de la porte à l'Ouest de l'an 1369 (inscr. No 1).
2. Déésis de l'église du St. Nicolas au village de Zrze — l'endommagement de la fresque.
3. Déésis du monastère de Zrze — fresque endommagée par l'ouverture de la porte.
4. Inscription sur une plaque en marbre de 178 (?) (inscr. No 14).
5. Inscription sur une plaque en marbre de 17 (8?) (inscr. No 15).
6. Inscription sur une plaque en marbre de 1811 (inscr. No 19).
7. Inscription sur une plaque en marbre de 1842 (inscr. No 22).

НАТПИСИ И ЗАПИСИ

1.

6877 = 1369

† Бъ лѣто : с твѣщнѣ : но : и сотно но : и з : пописа се цръва : сва прѣдне : за :
л : перпр : стѣдо : и с откъм ханкѣвѣ снно : прила : и приздѣ : и маѣре ни : а за :
дшоу : блгопрѣставшаго се : харитона : а велѣчько нме : ханко : почишаго : с храмъ спа-
совѣ : ѿ . и тко прочитаете : рецате вѣчна мѣ паметѣ

Натпис над западната врата од внатрешната страна. Ј. Хаџи-Василевић, Прилеп и негова околина, Београд 1902,

116 нат. бр. 7. Го датира во XV век и допушта повеќе грешки во читањето.

2.

1393/4

ЕТОСЕ . ЯЭВ . ЕГРАФЕИ Н ПАРОУСА ЕИКОН ТОУ ДЕСПОТОУ ХРИСТОУ

Натпис на иконата Исус Христос Спасител и Животодавец. Се смета дека е изработена од митрополит Јован зограф. Се чува во Уметничката галерија во Скопје. З. Блажић, Конзервација икона у Македонији, Зборник заштите

споменика културе, II, Београд 1952, 84; С. Радојчић, Мајстори старог српског сликарства, Београд 1955, 44, сл. 27; В. Ђурић, Иконе из Југославије, Београд 1961, 77, бр. 36.

3.

крајот на XIV в.

(м)лѣвниѣ раба бжиа константина сина гюргичка а вѣка шагманова . . .

Натпис на деисизната плоча. Му се припишува на митрополит Јован зограф.

В. Ђурић, Иконе из Југославије, Београд 1961, 38, кој чита „Шарланова“.

4.

1395 до 1402

изволенниѣмъ господа и бога и спаса нашего Исус Христа и тѣмъ свѣтлаго прѣображеніа и по милости прѣчистие богоматере съзида се свѣтлі и божествені храмъ съи въ дѣни благочѣстиваго и христолюбиваго самодержавнаго вѣсеи сръ(в)скии земан и помѣрню и подѣвнвию цара Стефана трѣдомъ и подѣвгомъ раба божіаго монаха Германа.

Минѣвши же господствѣмъ благочѣстивѣихъ тѣхъ господь христіанскиихъ царь Стефана и сына его царь Уроша прѣи господство сие земанъ благовѣрныи краљъНалкъшинъ и сынъ его краљ Марко . Въ дѣни же ихъ ведръжахъ сие свѣтое мѣсто штечество свое свѣтопочивши прѣчѣсвици митрополитъ курь івана звграфъ и братъ его іеромонахъ макаріе звграфъ , внуци свѣтаго ктитѣра монаха Германа.

По прѣшъсткю же и тѣхъ господь начеть господувати велики Ямира Паазитъ, и сѣе свето мѣсто начеть разарати се и шпѣстѣвати, зане не више яци тизи ктитори вкръмяти мѣсто сие, нь благословише и дадоше сию швѣтѣль бащинъ свою, не по нѣжди или по невлаи, нь своимъ хотѣниемъ Константиносъ кметъ своимъ и нѣговѣмъ дѣтцямъ. И Константинъ и сынови его ѱаковъ и клавъианъ и Дмитръ потыцаше се и швѣновише и вкрѣпише да имъ ксть въ бащинѣ. и ктѣмъ кѣ разорити или инако шчинити да е проклетъ штъ господа спаса нашего Исѣу Христа и штъ прѣчистие богоматере и штъ т. ѱ. ѱ. скетихъ штець никенскихъ, и штъ светепочившихъ ктитори и штъ всѣхъ светихъ, аминь.

Натпис над јужната врата од надворешната страна. Натписот е значително оштетен и неупотреблив за натамошни испитувања. Гласникъ друштва србске словесности, Београд 1854, VI, 186. Arkiv, IV, 169; Љ. Стојановић, Стари српски натписи и записи, 63, бр. 200. Дел од

овој натпис објавиле Ј. Хаџи-Василевић и Г. Трајчевъ. Натписот во превод го објавиле З. Симић — Миловановић, Братство XXV, 1931, 58; и Љ. Лапе, Одбрани текстови за историјата на македонскиот народ, Скопје 1959, 146—147.

5.

1421/2

† изволеніиѣ га и ба и спаса ншго IV ха и по мати прчтые бгоматре писа се си прѣскѣтан
 вбразъ въ лѣ, шца . . . помени и иршнха ку макариа звгрфа. На долната страна:
 I маеніиѣ раба бжнѣа константина сна гюргичека а внѣка шагманова и подрѣжнѣе ѿго кѣра
 ѿ(од)вѣре ѱ чедѣ его ѱакова и калѣана и дмира. и дѣщере него ѱнна и ѿла: помени мѣ
 бе и рѣтелеѣ ѱ брата мѣ богаѣ, кой е шмръ ѿ запѣн(ени)ю и дѣщере ѿгѣ кѣра звѣю:

Натпис на иконата Богородица Пелагонитиса, која се чува во Уметничката галерија во Скопје. Ј. Хаџи-Василевић, Прилеп и негова околина, Београд 1902, 116, бр. 6 само записот од горната страна на иконата. Истиот чита ЗМА = 1533 г.; З. Блажић, Конзервација икона у Македонији, Зборник заштите споменика културе, II, Београд 1952, 84—85; П. Миљковић-Пепек, Значајот на натписите од иконата Богородица Пелагнитиса од манастирот Зрзе за делатноста на Макарие зограф, Гласник на музејско-конзерваторското друштво на НР Ма-

кедонија, I, Скопје 1955, 147 и 149; С. Радојчић, Мајстори старог српског сликарства, Посебна издања САН, ССХХ XVI, Археолошки институт књ. 3, Београд 1955 44; В. Ђурић, Иконе из Југославије, Београд 1961, 97—98. Сите овие автори читаат Шарланов. Меѓутоа, со внимателно читање на ова име установивме дека легираните букви, земени како Р и Л, се всушност Г и М, така што ние читаме Шагманов. Оваа констатација ја потврдуваме и со фактот дека истото име Шагманов го наоѓаме и во натписот од деисизната плоча (нат. бр. 5).

6.

1535/6 г.

прѣмн ги (моленіиѣ) раві свое неромонаха ѱакова и сина егова диакона ѱвѣта прѣсти нѣ
 въ ами: Бѣо ѿ м г

Натпис на деисизната плоча во црквата Св. Никола, во с. Зрзе,

7.

1616/7 г.

пѣса се сані часни крстъ при ермонаѹ игѹмена Доробѣи въ лето зр кѣ

Натпис на големиот крст од иконостасот.

8.

крајот на XVI или почеток на XVII в

† ски тетрапотъ потроуді и направі ермонаѹ прѹрѣ вѣчи м патъ

Натпис на еден шестостран аналогион. Љ. Стојановић, Стари српски натписи и записи, бр. 9779; В. Петковић, Старине, Београд 1923, 41; М. Ђоровић—Љубин-

ковић, Средњеveковни дуборез, Археолошки институт, посебна издања, САН књ. 5. Београд 1965, 82.

9.

1624/5

† и изволеніем і ѡца и поспешеніем і снѡ і стаго дѣха писѡсе си і кожеставни храмъ :

ка лто з р л г настоителъ ермонаѹ игѹменъ дамаскі и ктитор попъ димрѣ ѡ село барбарсі. и ппѡдїа калїна і снѡ гевгїа: негрѣ. і вѡснѡ

Натпис над средната врата во тремот. Ј. Хаџи-Васиљевић, Прилеп и његова околина, Београд 1902, 114, бр. 2; Г. Трайчевъ, Градъ Прилѣпъ, Софија 1925, 46; Id. Манастиритѣ въ Македонїа, Софија 1933, 159 читаат ЗРГ = 1593; В.

Петковић, Старине, Београд 1923, 41; Й. Ивановъ, Български старини изъ Македонїа, Софија 1931, 71, бр. 19; Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи, бр. 10128.

10.

1635/6

÷ ÷ ивоѡѡнне ѡца і снѡ и стаго дѣха писѡшк се сїа стѣ ѡбрази: в лто , з р м д:

настоителъ ермонаѹ игѹмен петрѡнне; и мнѡх Кирил: и мнѡх Симїонъ и мнѡх Герасимъ: и ви титоръ Неделко тѣрговецъ ѡ Дебр (и Димитре Тодоръ і ѡфко: Димитре Пѡв і Никола)

Натпис над северната врата во тремот. Јован Хаџи-Васиљевић, Прилеп и његова околина, Београд 1902, 114, бр. 4 и Г. Трайчевъ, Градъ Прилѣпъ, Софија 1925, 46, читаат Герман место Герасим, Петровец место терговецъ и Дебница

место Дебр; В. Петковић, Старине, Београд 1923, 41 и Й. Ивановъ, Български старини изъ Македонїа, Софија 1931, 71, бр. 19, авторот чита и Димитре пред Тодор.

16.

1791

Да знает да се знаетъ кога се разви сѣки манастирѣ на , аѣца гедине матана се затвори
кнотре емнната (си зворзе) со койска го разви манастировѣ го плени

Запис на фреската св. Недела во тремот.

17.

1808

Прѣложникъ Стари Неделко ѿ Браилово , дон — тро — ко поп Еѣлко Мързе Мѣмо Иванъ

Запис на последната страна од минејотза месец јануари (1787 г.)

18.

1810

Еѣе писмо да се знаетъ кога беше во тайа година скапѣлата беше кѣлото жѣто (п)рки-
цата гроша и кнлото херша (.)
и тога се направилъ манастиро ити беше напрегъ пѣетъ во лето д, ѿ Сѣмѣонъ егѣменъ

Запис на фреската Деисиз во тремот.

19.

1811

Еѣа обываемъ кѣтѣврѣмъ ѿ градъ прѣлепъ манастирѣ Зерзе мѣхо сѣрекиа верѣ влзрѣган:
мѣсо ставолѣа мѣтрѣ кѣрачна танѣла конарицѣ: стоѣкѣ чанбазѣ: стоѣкѣ чѣвбозан сѣмѣонъ
егѣмен: кѣлѣтѣ иерѣ. ѿ хрѣста лет 1811

Натпис на мермерна плоча. Се нао- Во натписот стои „чѣвбозан“, меѣутоа,
ѣа слободна во тремот (фот. бр. 6). сметаме дека требало да стои Чивтбозан.

20.

1820

Нѣкола Соколевъ 1820 ѿѣк Хаѣ кѣчо хаѣ шѣгановъ сѣпъ 1820

Запис на фреската Деисиз во тремот

21.

1841

Да се знае кѣ скапѣлата гроша пченицата с ѿ хрѣста , а ѿма

Запис на задната корица од минејот за месец фефруари (1745).

22. 12 април 1842

1842 април 12

Село зръзе за во манастирѣ светі спасѣ настојателѣ бѣстѣ ерменѣ попѣ Хрісте попѣ Траіковѣ сѣнѣ спїтропѣ вѣлѣ стевѣко чкердевѣ і стоїче фсрнаѣ і маїстеро Насто ѿ село царикѣ і маїстеротѣ Моїсо і Хрісте тахѣчї ѿ село плетварѣ і маїстерѣ Хрісте Етамѣн-волчї ѿ село Долненї за споменѣ на семѣ братїе аминѣ

Натпис на мермерна плоча. Се наоѓа слободна во тремот (фот. бр. 7). Ј. Хаџи-Васиљевиѣ, Прилеп и његова околина, Београд 1902, 119, бр. 10; Г. Трайчевѣ,

Градѣ Прилѣпѣ, София 1925, 45; Id. Манастиритѣ въ Македонїа, София 1933, 160 читаат Стергев или Стериєв место Чкердев, Томчо место тахчи и село место сем.

23. 1845

ѿ како го наде око санѣ цо го копила Тасе самаѣзна Филпѣвикѣ (52 гох. нанѣ) ма(на)стирѣ Зръзе ѿ циганитѣ коврем 1836 поклонїто месва калаѣѣѣ и па го поклонѣѣѣ на манасти(р)ѣ во годни 1845

Запис на еден диск.

24. 1868

да се знаетѣ кога бешѣ скрпїѣ папа вожїнѣ поклоникѣ, авѣї пченѣѣѣ (р?)

Запис на задната кориѣѣ од минејот за м. февруари (1745).

25. 1877

сїа кнїга мїнѣї ѿ манасѣирѣ слепѣ: 1877

Запис на првата празна страна од минејот за м. јануари (1787).

Вера БИТРАКОВА

РИМСКИ ГРОБ ОД ЗАЈАС

Источно од селото Зајас, кај местото Крст, близу до пругата за Кичево, која е во тек на изградба, работниците случајно открија еден гроб. Покриен е со три камени плочи, грубо изрезани, кои се наоѓаат скоро на површината на земјата. Ориентиран е исток — запад, со димензии: должина 199 см, ширина 76 см, длабина 94 см. Бидејќи е гробот отворен, скелетот е разнесен од месното население, а некои од прилозите се изнесени. Близу до главата беа сместени две стаклени амфори и една фиола. Во висина на градите беше најдена една доцноантичка Т-фибула од позлатена бронза и една калајна плоча. Другите прилози беа сместени во источниот дел на гробот, кај нозете: две стаклени паници, бакарен сад и бронзено оенохое (сл. 1).

Сл. 1

Гробната конструкција е изведена со сидање на два реда тули ($26 \times 46 \times 4$ см.) со малтер. Дното е поплочено со керамични плочи.

Во доцноантичко време е познато изведување на гробна архитектура со керамични плочи, како на локалитетите Стоби, Охрид, Демир Капија, Било—Сланци и др. Најблиски аналогии за овој наод се гробовите во римската некропола Царина — Кладово¹ и Паник во

Сл. 2

¹) М. Лекић, Царина-Кладово, Античка некропола, Археолошки преглед 5, стр. 116.

²) И. Чремошник, Предходна истраживања на римском локалитету на Панику, ГЗМС 1961, стр. 178.

Босна². Според гробните прилози во Паник, Чремошник го датира во III век н.е. Нашиов пример е помлад, според подолу опишаните прилози.

Од прилозите во гробот многу интересни се раскошните стаклени амфори со сино-зеленикава боја, која е најнагласена на лентестите дршки и дното изведени од погусто стакло, наполно зачувани (сл. 2). Висината на двете амфори изнесува 47 см.

Доста блиска амфора беше најдена во гробот од Драчево³, од која, за жал, се зачувани само фрагменти од грлото и дното. Идентично изведување на горниот дел од амфорите сум забележала на една стаклена посатка во Охридскиот музеј, како и во студијата од Киса⁴, на една посатка од Келн од крајот на II век н.е.

Стаклената фиола, која беше сместена до амфорите, е во лоша состојба. Стаклото има зеленикава боја. Овој предмет се среќава почесто во римските гробови, како во Добри Дол⁵, Охрид. Нисен⁶ ги датира во III век н.е.

Сл. 3

³) Б. Јесифовска, Две позноримске гробнице из Драчева, ЖА 1956, год. VI св. 2, стр. 287.

⁴) A. Kissa, Das Glas im Altertume, Leipzig 1908, III Teil.

⁵) Д. Вучковиќ — Тодоровиќ, Римски двојни гроб из Доброг Дола, Старинар VII—VIII, стр. 295.

⁶) Niessen, цитиран од Д. Тодоровиќ во трудот од претходната нота.

Стаклената паница е плитка, од подебело безбојно стакло, со извлечен прстен на дното како нога (сл. 3). По надворешната површина се влечени концентрични кругови. Дијаметарот на паницата изнесува 32 см. Безбојното подебело стакло се јавува од III век н.е. навака⁷.

Над оваа паница се наоѓаше уште една, која е сосем здробена на ситни делчиња. Изработена е од дебело, непроѕирно стакло како алабастер.

Фибулата е изработена од масивна бронза со позлата што е средно зачувана и ѝ недостига една луковица (сл. 4).

Сл. 4

Долга е 10 см, широка 7,6 см. Таа е од типот на доцноантичките Т-фибули, кои се јавуваат уште во III век н.е. и ја надживуваат Римската Империја⁸. Луксузни примероци, позлатени, се јавуваат

⁷) Kissa, op. cit. II Teil, str. 635.

⁸) В. Кондиќ, Збирка римских фибула из Вршачког музеја, РВМ 1961, стр. 206.

во IV век⁹. Најдениов примерок со назабени рамења, фасетирани луковици и со покуса нога, се поврзува со фибулите од доцниот IV до почетокот на V век. Најблиски примероци се најдени во локалитетите Драчево¹⁰, Ракомија¹¹, Охрид¹².

Во близина на фибулата се наоѓаше една калајна плоча со димензии 12 × 17

Сл. 5

⁹) Д. Вучковиќ — Тодоровиќ, *op. cit.* стр. 296, цитиран Dorin Popescu; Б. Бабиќ, Таша-чица Варош — Прилеп, Археолошки преглед 3.

¹⁰) Б. Јосифовска, *op. cit.* стр. 288.

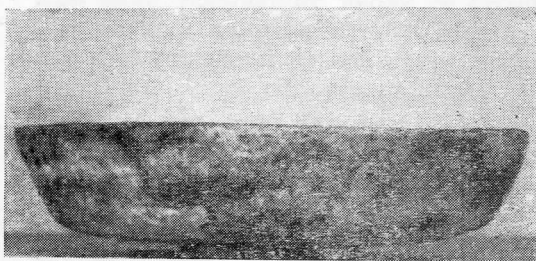
¹¹) Весник на Музејско-конзерваторското друштво на Македонија 1955 бр. 1, стр. 25—26.

¹²) В. Лахтов, Археолошко ископување на Требенишко Кале, 1958 — 1959 год., Лихнид II—III, стр. 21—22.

см и дебелина 3 мм. Оваа плоча би можела да биде дно на сад или, можеби, капак на кутија за козметика. Слична плоча има Археолошкиот музеј во Сплит. Во Македонија нешто слично е најдено во некрополата Керало с. Живојно — Битолско¹³, заедно со монетите од Констанциус II и Валеријанус II, значи — втората половина на IV век.

Оенохоето од бронза, со висина 12,5 см, е леано. Отворот е развлечен и приспособен за излевање (сл. 5). На дното, изгледа, имало конична нога, што може да се установи по видната трага.

Бакарниот сад со димензии: отвор 28 см, висина 8 см, е изработен од бакарна ламарина (сл. 6). Сидовите на садот косо

Сл. 6

се спуштаат кон дното, на кое е браздесто издлабен прстен. По површината концентрично се извлечени линии, како украс. Оваа форма на садови се имитирала во еден подолг временски интервал. Се јавува негде во I век, живее во III век и натака¹⁴.

Според прилозите што се јавуваат во подолг временски период и според стилските одлики на доцноантичката Т-фибула, целиов гробен наод може да се датира во крајот на IV век н.е.

¹³) По љубезното известување на И. Микулчиќ, кустос на Археолошкиот музеј во Скопје.

¹⁴) V. Paškvalin, *Antično bronzano posude i nakit iz Ustikoline GZMS 1962*, стр. 144; ги цитира делата на Willers i Werner.

RÉSUMÉ

UNE TOMBE ROMAINE DE ZAJAS

A l'est du village Zajas, au lieu Krst, pas loin de la voie ferrée de Kičevo, on a découvert une tombe de basse époque romaine; Elle est construite avec des briques et du mortier et elle est couverte de dalles. D'après les trouvailles funéraires: deux va-

ses et deux plates en varre, une fiole, un oenohoet en bronze, une tasse en cuivre et une T-fibule en bronze borée, le tombe peut être datée dala fin du IVème siècle de notre ère.

Vera Bitrakova

АРХЕОЛОШКИ ИСПИТУВАЊА ВО КУМАНОВСКИОТ БАЗЕН

Во јуни 1959 година беше изведено десетдневно археолошко рекогносцирање во кумановскиот базен и при тоа беа посетени селата: Лопате, Опае, Ваксинце, Лојане, Оризаре, Думановце, Липково, Долно и Горно Коњаре, Карабичане, Челопек, Пелинце и Војник. Ова претставува дел од систематските рекогносцирања преземани од сите музеи во Македонија.¹ Оваа акција имаше цел да се испита споменатото подрачје, каде што во последниве години не се вршени никакви проучувања од овој вид.

Испитувања во кумановскиот базен биле вршени пред војната главно од Никола Вулиќ, кој прибрал значителен број камени споменици, за кое, всушност, бил најмногу заинтересиран. Покрај тоа, Милован Кокиќ во 1932 година, во подножјето на брдото Краста (на патот од Куманово за Доброшане), открил Митреј со три култни слики на Митра.²

Л о п а т е. Во близината на с. Лопате екипата го посети локалитетот Дрезга, кој се наоѓа околу еден километар северозападно од селото, на благо разбранета рамница, покрај патот за Матејче. Освен остатоци од градежен материјал со кој теренот површински обилува, екипата не можеше ништо повеќе да констатира.

Според податоците добиени од мештаните, констатиравме дека токму од овој локалитет потекнуваат веќе познатите археолошки наоди, и тоа: еден

капител,³ фрагмент од натпис,⁴ два фрагмента со натпис и две ари посветени на Митра, датирани во 211 година.⁵ Кон овие, поранешни наоди се придружуваат два релјефа и еден коринтски капител откриени со ова рекогносцирање, за кои ќе се зборува подолу.

Во самото село Лопате повремено се наидува на антички остатоци, како што е профилираната база од сив мермер со дим: вис. 0,78, шир. 0,60 м, пречник 0,34 м, која сега се наоѓа во куќата на Хасан Авдиев (сл. 1). Во куќата на Коце

Сл. 1. Мермерна база, с. Лопате

¹) Во ова рекогносцирање учествуваа, покрај потпишаната Наталија Шуковиќ, кустос на Народниот музеј од Скопје, Иван Микулчиќ, кустос на Народниот музеј во Штип, и Горѓи Сувариев, директор на Народниот музеј во Струмица.

²) М. Кокиќ, Нови Траг Митрина култа у Србији, ГСНД књ. XII 1933, стр. 1 — 9.

³) Н. Вулиќ, Антички споменици наше земље, Споменик СКА XCVIII, стр. 99.

⁴) Ibid.

⁵) Н. Вулиќ, op. cit. Споменик СКА LXXV, стр 47 и понатака.

Ристевски се откриени тули со дим: 40×29×4 см и фрагменти од тегули. Во дворот од неговата куќа се откриени и човечки скелети.

Врз основа на откриените наоди и просторот што го зафаќа овој локалитет, може да се претпостави дека тука постоела населба, што би одело во прилог на претпоставката заснована врз името на станицата забележана на споменатите ари, дека токму на ова место се наоѓала станицата Ламуд.⁶ На селските, турски гробишта, помеѓу надгробните споменици, се наоѓаат мермерни архитектонски блокови од антички градби, сега секундарно употребени како покривни плочи на гробовите. Можно е овие блокови да се донесени од Дрезга, бидејќи, колку што ни е засега познато, на овој терен не се откриени остатоци од некоја друга античка населба.

Во с. Лопате, каде од главниот пат се дели патот за Матејче, се наоѓа срушен амам. Во неговата непосредна близина, на местото наречено Градина, кое му припаѓа на Рушид Фазлиевски, површински е откриено мноштво керамични фрагменти од раната бронза. Со натамошното обиколување на теренот екипата дојде до поголеми резултати во однос на овој локалитет. Во дворот на Дермаку Иљаз Иса, при копање бунар, била откриена керамика како и во Градина. Керамика од ист карактер е откриена во дворовите на Динко Станковски и Новко Младеновски, како и во профилот на Дрезгански Дол, што би значело дека оваа населба имала поголеми размери.

Наоди од Дрезга

1) Плоча од жолтеникав мермер (сл. 2) со дим.: вис. 0,35 м, зачувана ширина 0,35 м, деб. 0,7 м. На десниот крај во голема мера откргшена. На плочата е претставен коњаник во релјеф, облечен во куса војничка облека, која на раковите и на долниот дел е изведена во вид на панделки при краиштата заоблени. Градите на коњаникот секако биле заштитени; меѓутоа, состојбата на релјефот не дозволува да се согледа видот на облеката. Во половината препа-

шан со колан. Зад коњаникот, прицврстена на градите, се виори во клобуци неговата хламида, што е наполно во склад со ставот на коњот, кој, макар што е значително оштетен, особено во предниот дел, јасно е претставен во галоп.

Сл. 2. Релјеф на коњаник, с. Лопате

Лицето на коњаникот, претставено ан фас, во значителна мера е излизано, така што одвај се забележуваат траги од устата, носот и очите. Наспроти тоа, косата е јасно претставена во кадри кои се спуштаат надолу и ги покриваат ушите. Десната рака е доста оштетена, така што не е можно да се согледа што држи коњаникот. Во секој случај, јасно е дека тој имал намера да фрли некаков предмет.

Оваа претстава е изведена во многу висок релјеф, при кое извесни делови се дадени сосем слободно, поради што е настанато нивното оштетување (десната нога на коњаникот и десната задна нога на коњот); од друга страна, левата задна нога на коњот е претставена во сосем плиток релјеф. Овој факт секако му оди во прилог на уметникот. Од друга страна, непропорционалноста во претставата на коњот оддава провинциски мајстор. За одбележување е и техниката на дупчење применета на овој релјеф, која е карактеристична за пластиката од почетокот на доцноримската епоха, т.е. крајот на III век.

⁶) М. Кокиќ, *op. cit.* стр. 9 и 10.

Оштетеноста на релјефот на неговата десна страна претставува голем недостаток во пополнувањето на целосната претстава на овој релјеф, како и неговото толкување. Во овој случај можеме само да претпоставиме дека на откритиот дел се наоѓала претстава на некое животно (вепар, змија), до колку се работи за Тракиски коњаник.

Релјефите со претстава на Тракиски коњаник кои ни се познати во значителна мера се разликуваат од нашиот, по својата форма и стил. Нашиот релјеф секако е еден од најубавите примероци откриени досега во Македонија, барем во однос на претставата на коњаникот. Во поголем дел ваквите споменици на горниот крај се заоблени, што е карактеристично за доцноримската епоха. Меѓутоа, овој релјеф е правоаголен и потсеќа на метопа. Отсуството на споменативе атрибути и елементи, не ни дозволува со сигурност да тврдиме дека во овој случај се работи за Тракиски коњаник.

2. Фрагментиран релјеф (сл. 3) со дим. сса 100×80 см, значително оштетен. Средишната претстава на релјефот, која во поголем дел недостига, се состои од правоаголно поле двојно профилирано, во кое се наоѓаат зачувани делови

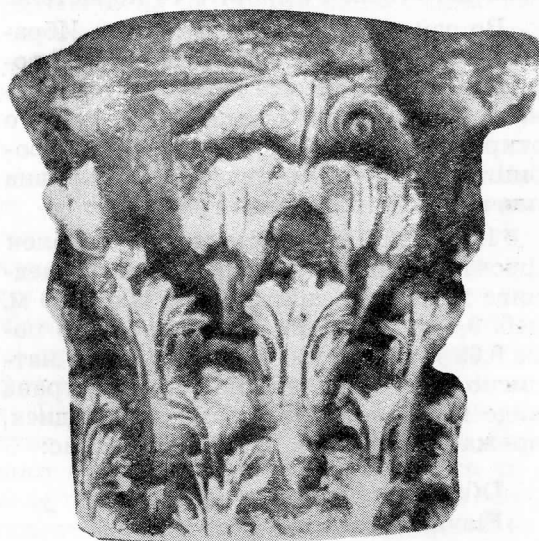

Сл. 3. Фрагментиран релјеф, с. Лопате

од орел со раширени крила. Лево од оваа претстава се наоѓаат маска и акантусов цвет. Горе, во едно триаголно поле, исто така маска, долу акантусов лист.

Состојбата на релјефот не ни дозволува да донесеме некои поблиски констатации. Во секој случај, јасно е дека претставува дел од пластична архитектонска декорација.

3. Коринтски капител од жолтеникав мермер со дим.: вис. 73 см, шир. 45 см. Се наоѓа во приватна куќа во селото (сл. 4).

Сл. 4. Коринтски капител, с. Лопате

Опае. Во куќата на Миливој Илиевски екипата откри две мермерни бази од столбови, скоро идентични. Според добиените податоци, едната база била откриена на местото Тумба, околу 500 м северно од Опае, а другата на месноста Чаврљуга, еден километар североисточно од селото. Северно од Тумба, на месноста Папушина, покрај современите селски гробишта, откриени се остатоци од античка населба, меѓу кои мноштво тули, тегули и фрагменти од груб црно-бел мозаик. При обработување на земјата тука се наидува на темели, водоводни цевки и големи површини мозаик. Од изложеново во однос на овој локалитет се наметнува заклучок дека наодите откриени на Папушина, Тумба и Чаврљуга секако припаѓаат на некоја антич-

ка населба што зафаќа релативно голем простор.

Ваксинце. Во атарот на с. Ваксинце, во месноста Горубинце, се наоѓа местото Црква. Тоа е обраснато со вегетација, така што контури од црквата, до колку таа постоела, не се видливи, но површински се забележуваат траги од градежен материјал.

Лојане. Западно од Лојане, крај Сува Река, во месноста Гури Крис, се наоѓаат рударски окна кадешто и денес рудата се експлоатира. Во историјатот на современиот рудник е забележано дека него први Римјаните го користеле.

Во самото село, Бајрам Незир Ибраим, во 1957 година, непосредно пред својата куќа, открил две римски стели. Едната се наоѓа на местото каде што е откриена, а другата е пренесена на гробиштата и употребена како покривна плоча на еден современ гроб.

1. Надгробен споменик со заоблен фронтон, добро зачуван, ги има следниве димензии: шир. 0,91 м, вис. 1,99 м, деб. 0,14 м; големина на натписното поле 0,63 × 0,94 м. Во профилираното натписно поле, заоблено на горната страна каде што е претставен пластичен диск, врежан е следниов надгробен натпис:

D(is) m(anibus)
Flavia Severa
vix(it) an(nis) XXXV
M(arcus) Ulpius Bas-
sus mil(es) leg(ionis)
III Fl(aviae)
co(n)iugi pien-
tissim(a)e po-
suit
manu mea
scripsi

Во натписот се споменува Маркус Улпиус Басус, војник на IV Флавијева легија, кој ѝ го подигнал споменикот на својата жена Флавија Севера, која умрела на 35-годишна возраст.

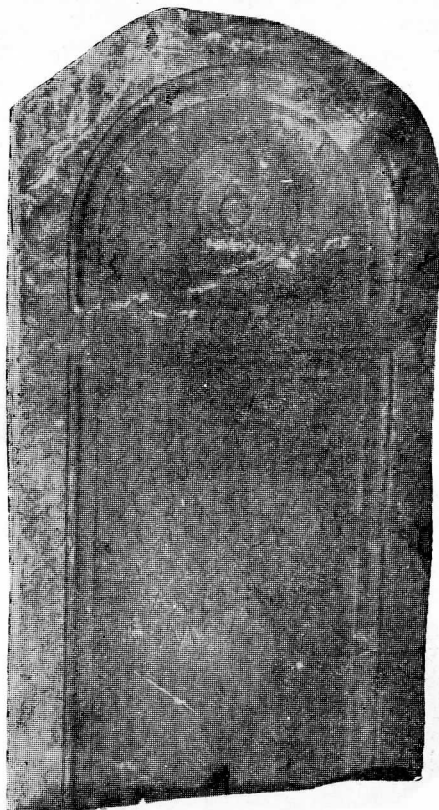
Епитафот почнува со формулата DM, а завршува со реченица што означува дека самата личност која го подигнала споменикот, во случајов Маркус Улпиус Басус, го испишала овој натпис.

Висината на буквите варира од 5 — 5,5 см. Во седмиот ред, кај зборот coniugi,

изоставена е буквата n. Покрај секој скратен збор е употребена точка.

Што се однесува до името на покојницата потребно е да се одбележи дека таа по мажењето го задржала својот гентилициј, што е во полн склад со римските обичаи.⁷ Самото име на покојницата, Флавија, покрај другите елементи што се среќаваат во овој натпис, нè наведува на мислење дека овој споменик му припаѓа на III век од н.е., кога ова име е значително распространето, макар што се среќава и кај многубројни споменици од II век. Во прилог на нашево датирање оди наведената формула, како и употребениот глагол рогеге, кој во ова време е во значителна распространетост.

2. Надгробен споменик со димензии: вис. 2,00 м, шир. 0,93 м, деб. 0,14 м (сл. 5). Споменикот е оштетен на горниот дел, така што не е можно да се согледа завршокот на фронтонот. Во профили-

Сл. 5. Надгробен споменик, с Лојане

⁷) Hiding Thylander, *Étude sur l'épigraphie Latine*, 1952 75 84

раното полукружно поле се наоѓа пластично претставен диск. Натписното поле е врамено од трите страни со профилирација, како и на фронтот. Четвртата е откриена. Во натписното поле е врежан следниов епитаф:

D(is) m(anibus)
P(ublius) Ae(lius) Maximi-
anus vixit
an(ni)s LX Coc(ceia) (?)
Sabina vix(it)
an(n)is XXXXII ma
t Maximilla (?) p(arentibus)
b(ene) m(erentibus) p(osuit)

За разлика од претходниот, овој натпис обилува со лигатури. Во вториот ред се легирани буквите 2—3 (AE) и 4—6 (MAX), во третиот ред буквите 8—9 (IT), во четвртиот 1—2 (N) и 5—6 (MA) и во седмиот 1—2 (?) и 3—4 (MA). Висината на буквите варира од 5—5,5 см.

Епитафот почнува со вообичаената формула DM (Dis Manibus), а завршува со формулата В М Р (bene merenti posuit), исто така честа кај надгробните натписи.

Во натписот се споменува П.Е. Максимијанус, кој живеел 60 години, и неговата жена К. Сабина, која умрела на 42-годишна возраст. Споменикот го подигнала веројатно нивната ќерка, што со сигурност не може да се тврди, бидејќи е настанато оштетување во седмиот ред, каде што е наведена личноста која го подигнала.

Што се однесува до времето на кое овој споменик му припаѓа, ни се чини дека можеме да го поставиме во крајот на III век од н.е. Во прилог на нашево датирање одат многубројните лигатури, употребените формули, небрежно напишаните букви и завршокот на когноменот. — Lianus.

Оризаре. Освен податокот кој екипата го доби од Сејди Алити, управник на земјоделската задруга, дека пред војната на местото Беловина се откриени грбови, за овој терен не се прибрани никакви други податоци.

Думановце. Екипата го посети манастирот кај с. Думановце, во кој, уште пред војната, бил откриен еден надгробен споменик со латински нат-

пис.⁸ Споменикот и денес се наоѓа взидаан во олтарот на црквата од манастирот Св. Богородица.

Л и п к о в о. Северозападно од селото, во месноста Глаучица, покрај кисела вода, која доминира во овој предел, на нивите на Исмаил Мемед Алија и Беџет Беазат, површински е откриена праисториска керамика. Самиот рид Глаучица е импозантен, малку вовлечен од долината, така што е сосем можно тука да постоела населба.

Југоисточно од Липково, каде што теренот благо се издига, а долината на Липковска Река преоѓа во рамница, при градењето на патот, откриено е ниво со повеќе дрвени ковчези во кои биле погребувани покојници. Според зборовите на повеќемина очевидци, труповите биле сосем цели. Самите ковчези се многу примитивно изработени, во вид на вдлабнато стебло, грубо изделкано. На 20 см под сегашното ниво се видливи неколку ковчези кои сè уште не се откриени. Грбовите се ориентирани во правец исток—запад. Површински во обработливата земја, во суводолицата и во профилите се откриени керамични фрагменти од ист карактер, како оние на Глаучица, со тоа што тука преовладува убава сива гробна керамика. Целиот овој крај е влажен и богат со кисела вода, така што е сосем можно труповите да биле зачувани под дејство на минералната вода.⁹

Долно и Горно Коњаре. Во Долно и Горно Коњаре екипата доби многу малку податоци во однос на археолошките наоѓалишта. На територијата на двете села се откриени главно питоси и грбови. Кај Долно Коњаре, во месноста Бело Брдо, површински се забележува градежен материјал, а според зборовите на сопственикот на нивата, Петко Данков, се наидува повремено и на темели.

Карабичане. Северно од селото, на местото Кулија, се наоѓаат големи количества градежен материјал — ка-

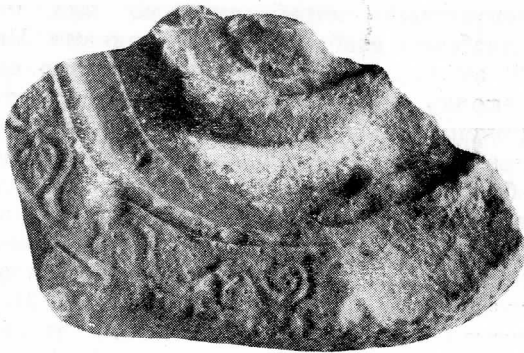
⁸) Н. Вулић, *op. cit.* Споменик СКА LXXVII бр. 31.

⁹) И. Микулић, *Кисела вода, Липково Праисториска некропола, Археолошки преглед бр. 5, стр. 54; Во текот на 1965 година од страча на Археолошкиот институт САН на овој локалитет, вршени се ископувања, но резултатите сè уште не се објавени.*

мен, тули, тегули. Местимично се забележуваат траги од сидови. Судајќи по материјалот и конфигурацијата на теренот, сосем е можно тука да се наоѓала некоја помала античка населба.

Челопек. Во месноста Добро Селани, која се простира покрај самото село на десниот брег на Пчиња, констатиран е доцноантички локалитет, од каде потекнува еден питос и една релјефна плоча која се чува во куќата на Боготин Трајковски. На брегот на Пчиња, во профилите, се насираат сидови од камен и тула врзани со малтер. На овој локалитет се констатирани и гробови ориентирани во правец исток-запад.

1. Фрагмент од релјеф (сл. 6) со винова лозица. Релјефот е всушност дел од фронтон на надгробен споменик. Во

Сл. 6. Фрагмент од надгробен споменик, с. Челопек

Челопек се наоѓа еден фрагментиран натпис со ист декоративен фриз.¹⁰

Пелинце. Околу два километри источно од Пелинце се наоѓа таканареченото Пелинско Градиште. Површински откриено е мноштво праисториска керамика. Градиштето има извонредна положба. Од сите страни е обиколено со блага падина, додека како приод му служи наполно зачувана рампа. На површината се забележуваат силни траги од гореж.

Војник. Во с. Војник, во куќата на Наце Георгиевски, откриена е плоча со латински натпис, за кој ќе се зборува подолу. Исто така, кај Видоско Јовановски се наоѓа дел од канелиран столб. Овие наоди се откриени на мес-

¹⁰ Н. Вулић, *op. cit.* Споменик СКА LXXI, бр. 201

носта Петрково, покрај Макрешкиот Мост, каде пред војната е најден фрагментиран грчки натпис.¹¹

1. Надгробен споменик (сл. 7), скршен на средината и напукнат во десниот агол. Дим: 165 × 75 см. Брамен е со винова лоза што излегува од кантарос,

Сл. 7. Надгробен споменик, с. Војник

а завршува на горниот дел од споменикот, во вид на спирала. Во профилираното правоаголно поле е претставена патера со две рачки (малку оштетена), а под неа врезан е следниов натпис:

G(aius) Iul(ius)
Titian-
us sta-
dum ve-
nio et
cum ve-
nero
staves (sic)

Во натписот нема ни една лигатура. Буквите се сосем јасно и прецизно испишани. Нивната височина изнесува 6 см.

¹¹ Н. Вулић, *op. cit.* Споменик СКА ХСVIII, стр. 96, бр. 210,

Типот на спомениците со патера и винова лоза е чест кај надгробните споменици. Меѓутоа, самиот натпис е интересен и необичен. Од него дознаваме дека споменикот го подигнал за себе Г. Јул. Тицианус додека бил жив. Во натписот не среќаваме ни една од вообичаените формули. За одбележување е пре-

цизната изработка на споменикот, како и на самиот натпис. Отсуството на консекративната формула, формата на буквите, како и на другите елементи — не наведува на мислење дека овој споменик му припаѓа на времето од крајот на II век од н. ера.

RÉSUMÉ

Recherches archéologiques dans le bassin de Kumanovo

C'est en 1959 qu'on est allé reconnaître la contrée de Kumanovo. On a découvert à cette occasion plusieurs localités antiques et préhistoriques. Une base, un chapite corinthien, un relief représentant un chevalier, et un fragment de relief représentant un aigle, des masques et une acanthe

sont trouvés au village de Lopate (fig. 1-4). Du village de Lojane proviennent deux monuments tombeaux (fig. 5). Plusieurs trouvailles, parmi lesquelles un monument tombal (fig. 7) sont découvertes au village de Vojnik, dans la localité de Petrkovo.

V. Sokolovska

ИЗВЕШТАЈ ЗА АРХЕОЛОШКОТО РЕКОГНОСЦИРАЊЕ ПО ДОЛИНАТА НА СРЕДЕН ВАРДАР

Предмет на оваа работа, како што се гледа и од самото заглавие, е соопштување на резултатите до кои е дојдено преку археолошките рекогносцирања во поранешната Титоввелешка околија. Рекогносцирањата беа изведувани во рамките на планската работа на Античниот оддел при Археолошкиот музеј во Скопје, четири години еднопруго, почнувајќи од 1955 па заклучно до 1957 година, а требаше да продолжат и во неколкуте наредни години. Беа изведени под раководство на авторот на извештајот, а во соработка со кустосите на Музејот Викторија Соколовска и Владимир Ралев. Беше извршена обиколка на 19 села, при што беа установени повеќе праисториски и антички локалитети од помало и поголемо значење, како и неколку мали словенски некрополи¹.

Резултатите ќе ги изложиме според годините како беа изведувани рекогносцирањата.

1955 ГОДИНА

Рекогносцирањето во оваа година беше преземено, пред сè, за да ги провериме податоците со кои располагавме во однос на месноста **Видин**, во с. Водоврати, а потем да се здобиеме со извесна претстава за археолошкиот профил на селата во областа во која се пронајдени натписите со името на градот Аргос, така што, освен Водоврати, ги посетивме и селата: **Виничани**, **Свекани**,

Скачинци, **Грчиште** и **Двориште**². Тогаш, освен локалитетот **Видин**, кој се издига на околу 500 м северно од централниот дел на с. Водоврати, во самото село установивме рановизантиски локалитет **Црква**, во **Виничани**: праисторискиот и антички локалитет **Св. Илија**³, римскиот и рановизантиски **Керамидница**, како и месностите **Тумба** и **Црква**, во **Скачинци**: локалитетите од римско време: **Врчва** и **Долни Дабје**, а во **Грчиште**: **Лака**, **Шупле** и **Габер**, за кои подолу ќе стане збор.

Податоците за некои од приведените локалитети веќе се објавени од авторот на друго место⁴, па затоа, да не се повтораме без потреба, ќе се задржиме само на она што уште не е соопштено. Сепак, сметаме за потребно најзначајните резултати и овде да ги изнесеме. Тие се состојат во ова: податоците за археолошкиот карактер на месноста **Видин Град**, поточно **Видин**, со аутопсија се покажаа како точни и се установи дека тој навистина претставува еден од мошне значајните археолошки локалитети со културни остатоци од праисторискиот и античкиот период⁵. Освен ова, со посетување на ридот **Панаѓуриште**, што се наоѓа на едно плато од **Св. Константин**, се установи дека црквичето **Св. Константин** и **царица Је-**

²) Рекогносцирањето е изведено од 18—28 април. Освен В. Соколовска, во него зеде учество и фотографот Димче Черњаковски.

³) Установена е бронзено-допска, римска и рановизантиска керамика.

⁴) Почнувајќи од бронзеното време па до рановизантиското.

⁵) Прилог локализовању града Аргоса у Пеонији, *Жива Антика XV—I*, Скопје 1965, 117 и д.

¹) Керамичкиот материјал прибран за време на рекогносцирањето пропадна во Археолошкиот музеј за време на земјотресот од 1963 година.

лена со натписот во кој се спомнува „градот на Аргестејците“ всидан во неа, не се наоѓа, како што соопштува Н. Вулиќ, во с. Скачинци, туку токму на овој рид, кој е оддалечен само околу 2 км западно од локалитетот Видин⁶. Тргувајќи од овие факти, а имајќи ги предвид епиграфските и литературните податоци, авторот на извештајот и можеше да дојде до поинаков заклучок во однос на локализирањето на градот Аргос отколку Н. Вулиќ и И. Венедиков, и да постави хипотеза дека тој се наоѓал северозападно од Стоби, од десната страна на Вардар, во областа на селата Водоврати и Виничани, опфаќајќи го локалитетот Видин⁷.

А сега, да преминеме кон изнесување на уште необјавени податоци.

ГРНЧИШТЕ, јужно од Титов Велес

Според податоците добиени од мештаните, речиси, по сите ниви на селово порано мошне често се наидувало на стари тули и ќерамиди, како и на големи врчви и друга грнчарија, а особено на месностите означени со имиња: Лака, Шупле, Градиште и Тумба. Од посочените места ние имавме можност да ги посетиме само Лака и Шупле, кои се простираат северозападно од селото.

Археолошкиот материјал установен со рекогносцирање на локалитетот Лака (фрагменти од бронзовременска и античка грнчарија⁸, како и делови од градежна и покривна керамика од римско време) укажуваат на тоа дека местото било населено во праисториското време како и подоцна, а особено во времето на подоцното Римско царство⁹.

Месноста Шупле, каде што по предание некогаш било с. Грнчиште, од Лака е разделена само со едно поточе. Се простира на падината на еден рид и зафаќа доста големо пространство. На

неговата површина, на многу места, се гледаат остатоци од некакви темели и сидови, како и фрагменти од стари тули, ќерамиди и питоси. Токму од ова место се и питосите од римско време што имавме прилика да ги видиме во селото кај нивните сопственици¹⁰.

Месноста Габер, исто така северно од селото, немавме време да ја посетиме, но за музејска нумизматичка збирка откупивме една бронзена монета на императорот Констанциј, што била тука пронајдена во 1955 година¹¹.

И, на крајот, ќе спомнеме дека токму од ова село потекнува надгробниот споменик со грчки натпис кој се наоѓа во скопскиот лапидариј, а кој, според Н. Вулиќ, бил пронајден на местото Високи Камен, за чија местоположба не можевме да добиеме податоци¹².

ДВОРИШТЕ, јужно од Титов Велес

Селото лежи во подножјето на Клепа, меѓу Тишанечка Река и Цуцулка. Сега, со исклучок на неколку куќи, тоа е напуштено и, речиси, во урнатини. Единствените податоци што ги добивме се однесуваат до месноста Чајловец над Калиманска Корија, каде што има „рамно место со сидишта околу, стари ќерамиди, големи врчви и гробови стари повеќе од илјада години“, и до таканаречената Римска црква, која се наоѓа на околу 500 м западно од селото, а за која се мисли дека е уште од „римско време“. При обиколка на селото установивме само урнатини од едно црквиче и запуштени гробови без крстови.

1956 ГОДИНА

Во текот на 15-дневното рекогносцирање изведено во октомври оваа година беа посетени селата: Згрополци, Кочилари, Ногаевци, Убаво, Уланци,

⁶ Н. Вулиќ, Споменик СКА LXXI (1931) 88.

⁷ Види: Прилог локализовању града Аргоса у Пеонији стр. 131.

⁸ Меѓу фрагменти од римско време забележени и неколку црнофирнисовани.

⁹ Од овој локалитет е и керамичен сад во форма на мала када, што го видовме кај сопственикот Илија Туневски. Сатчето е профилирано од црвена земја, има овие димензии: 33 x 20 x 16 см.

¹⁰ Едниот се наоѓа кај Роса Николова (висина 1, 30, пречник на отворот 0,57, најголема периферија 3,42 м). Во нејзиниот двор забележавме многу делови од покривна керамика од римско време Другиот питос е кај Блаже Ристов (висина 0,90, пречник на отворот 0,40 м).

¹¹ Во нивата на Стевче Витанов. Аверс: CONSTANTIUS NOV CAES; реверс: GLORIA EXERCITUS.

¹² Спом. LXXI, 71

Хаџи Јусуфли, Долно Чичево и, повторно, Водоврати и Виничани.¹³

ЗГРОПОЛЦИ, југоисточно од Титов Велес

Во ова село беа установени локалитетите Градиште и Керамидница.

Градиште се издига на околу 2 км јужно од железничката станица Згрополци, од десната страна на Вардар, меѓу главниот пат и пругата. На неговото плато, кое е густо посипано со помалти и покрупни камења измешани со фрагменти од градежна, покривна и населбинска керамика од римско време, на неколку места се видливи остатоци од некакви темели и сидови. Искршена грнчарија од римско време, различна по форма, боја и големина, меѓу која и провинциска terra sigillata, во поголемо количество, се забележува на јужната падина, каде што пред војната, наводно, биле пронајдени бронзени монети. Според дадениот опис, тие биле сигурно римски. Со оглед на местото каде што се наоѓа и малото пространство што го зафаќа — локалитетот секако имал одбранбен карактер и бил утврден.

Керамидница е нива на околу 150 м северно од селото, меѓу патот и железничката линија. Во мноштвото градежна, покривна и населбинска керамика од поново време се забележува, иако ретко, и таква од римско време. Од оваа нива е и питосот што имавме прилика да го видиме во с. Кочилари.¹⁴

КОЧИЛАРИ, југоисточно од Т. Велес

На платото од една височинка, југоисточно од селото на околу 2 км, до патот што води за с. Убого, се гледаат грамади камења, единствен остаток од едно урнато црквиче, за кое спомен живее не само во народната традиција, туку и во неговото сегашно име: Црква. Гробовите од гробиштата што секако биле во употреба кога и црквичето се од типот на словенски гробови обградени со камен, без крстови, а ориентирани И—З.

¹³) Рекогносцирањето е изведено од 6—20 октомври и со учество на В. Ралев.

¹⁴) Тој се наоѓал кај Ибраим Селман. Висината изнесува 1 м, пречник на отворот 0.47, а најголема периферија околу 3 м.

Спроти Црква е месноста Селиште, каде што, според преданието, некогаш било с. Кочилари. Според податоците добиени од мештаните, овде порано била пронајдена бронзената монета на имп. Диоклецијан што ја откупивме за Музејот.¹⁵ Керамичните фрагменти установени на ова место се од поново време, или напълно атипични, така што ништо освен спомнатата монета, до колку навистина потекнува одовде, не укажува на еден антички локалитет.

НОГАЕВЦИ, југоисточно од Титов Велес

Селото се наоѓа подолу од излезот од Згрополска Клисура, на една ниска тераса, од левата страна на Вардар. Од месностите за кои, според добиените податоци, би можело да се претположи дека имаат археолошки карактер ги посетивме: Црвеника, Грамади, Горна Црква (Манастир), Долна Црква и Лисичини Дупки.

Како најзначаен од приведените локалитети се покажа Црвеника, која се простира на околу 3 км источно од селото, недалеку од десниот брег на Брегалница. Според кажувањата на мештаните, овде, за време на предвоена Југославија, често биле изорувани темели и сидови, четвртести и тркалезни тули, а се наидуваало и на грнчарија, накит и стари монети. Исто така, биле откопани и повеќе скелетни гробови, градени со камени плочи и ориентирани И—З, а во нив, и околу нив, биле пронајдени доста керамични садови и украсни предмети (прстени, белегзии од темносино стакло или бронза, обетки.¹⁶ На местото каде што биле пронајдени тркалезни тули, наводно, била црква.

Со рекогносцирање на теренот се установија многубројни фрагменти од тегули, амбрекси и тули, меѓу кои и тркалезни, од римско и рановизантиско време, како и искршена населбинска керамика од истото време. Од ова место потекнува и бронзената монета на имп. Константин што ја откупивме за нашиот музеј.

¹⁵) Аврел: IMP C C VAL DIOCLETIANUS P F AUG; реверс: GENIO POPULI ROMANI.

¹⁶) Една од најдените белегзии од бронза била украсена со орнаментот на плетенка и ситни претстави на разни животни.

На околу 1 км. јужно од Црвеника, недалеку од десниот брег на Брегалница, се наоѓа месноста Грамади, каде што, наводно, порано често се наидувало на гробови од големи керамиди, според описот, римски. За време на обиколката на оваа месност можеше само да се забележат грамади необработен камен, еднај видливи остатоци од некакви темели и ретки керамични фрагменти од римско време.

Во западниот дел од селото, западно од патот што води за Титов Велес, на местото Горна Црква или Манастир, се наоѓа денешното црквиче Св. Спас, за кое не се знае кога било соизидано, а недалеку од него гробишта од ист тип како и оние во Кочилари.

Лево од патот кон Брегалница, блиску до селото, се наоѓа месноста Долна Црква, каде што се гледаат урнатини од едно црквиче, мали гробишта до неа и искршена грнчарија од поново време.

На местото Лисичини Дупки, недалеку од Долна Црква, наводно, во 1918 година, биле откопани скелетни гробови со иста конструкција како и оние од Громафе. Меѓутоа, површински не можеа да се установат никакви наоди од римско време.

Приближно 500 м југоисточно од селото, во коритото на Вардар, благодарение на нискиот водостој, имавме можност да забележиме сидови (шир. околу 75 см), кои се сретнуваат под правоагол.

УБОВО, југоисточно од Титов Велес

Во јужниот ѕид со кој е оградено селското црквиче Св. Спас се всидани едnodруго горниот и долниот дел од еден надгробен споменик, во чиј фронтон е претставена розета, фланкирана со птици, во релјефното поле под архиволта: маж и жена, простум и ан фаз, а под тоа оштетен грчки натпис од приватен карактер. Споменикот е од римско империјално време.¹⁷ Недалеку од него, во куп камења, забележавме дел од еден јонски капител од бел мермер.¹⁸ Бидејќи

¹⁷) Споменикот е од сив камен (ширина 66. а зачувана висина 88 см). За него на друго место ќе се зборува поопширно.

¹⁸) Капјтелот го поставивме во една од нишите на обградниот ѕид.

населението од ова село се состои од доселени Власи, никој не знаеше да ни соопшти од кое место, и кога, овие објекти биле донесени, но најверојатно од месноста Долно Селиште, што се издига над селото, до патот што води за Ногаевци. Според податоците добиени во Ногаевци, на оваа месност, каде има и стара чешма, меѓу двете војни често се наидувало на големи тули и керамиди, заклучувајќи по описот — римски, како и на украсни предмети, меѓу кои и белегии од темносино стакло. Бидејќи податоците за оваа месност ги добивме на враќање од селото, кога веќе се стемнуваше, немавме ни време, ни можност за нивното проверување.

ХАЦИ ЈУСУФЛИ, југоисточно од Титов Велес

Селово се наоѓа на една ниска тераса од левата страна на Брегалница. За него не располагаваме со никакви податоци, освен дека сето население се иселило за Турција. Сепак, го посетивме за да провемеме да не се наоѓа случајно некој споменик во џамија, како што беше случајот во Водоврати, но без позитивни резултати.

УЛАНЦИ, југоисточно од Титов Велес

Селото лежи на ниска тераса од левата страна на Вардар, подолу од устието на Брегалница. Во него установивме еден мошне значаен античен локалитет **Србиново**. Во прашање е големото плато што се издига северозападно од селото, помеѓу Вардар и Брегалница. Источниот дел од локалитетот носи име **Грамади**. малата тумба на западната страна. **Топот**, а местото кое тука се простира — **Кула**. Површинскиот археолошки материјал, што се состои од делови на градежна, покривна и населбинска керамика, меѓу која особено се забележуваат искршени питоси и големи амфори, укажува на една населба од римско и рано византиско време, која, со оглед на местото каде што се наоѓала, без сомневање била утврдена. На ова место, според

¹⁹) Тој се наоѓа кај Магда Јанкова (висина 1 м, пречник на отворот 0,40 м). Амфорите се одликуваат со фина фактура. Едната од нив има пречник на отворот 17 см.

податоците на мештаните, често се наидуваало на темели, сидови, керамитки и слично, а на местото **Топот** имало и стари гробови.

Од овој локалитет е и питосот што го видовме во селото, а исто така и две големи амфори, чии делови се кај Петар Трајков.¹⁹

ДОЛНО ЧИЧЕВО, јужно од Титов Велес

Селото се простира од левата и десната страна на Чичевска Река. Според податоците на мештаните, во синорот на селото постојат месностиве: **Грамаѓе**, **Озорски Грамади**, **Кале**, одн. **Градиште** и **Мало Кале**, чии имиња претставуваат типични археолошки топоними. Податоците за секој еден од нив се: на **Градиште** има статуа, на **Озорски Грамади** — стари гробови градени со керамиди, **На Кале** — сидишта од камен тули и вар, широки околу 1,50 м и стари монети, а на **Мало Кале** — сидови, керамиди и делови од „шарени“ грнци.

Од приведените локалитети го посетивме само **Грамаѓе**, кое се наоѓа околу 500 м североисточно од училиштето. Во прашање се нивите каде што во оваа година со трактор било изорано едно мермерно женско торзо (вис. 50 см).²⁰ Освен торзото, многубројни фрагменти од градежна, покривна и населбинска керамика јасно зборуваат дека овде во римско време постоела населба од поголемо значење. Според В., Радовановиќ, од **Грамаѓе** била пренесена — тој не вели каде — една плоча со грчки натпис.²¹ Веројатно се работи за натписот поставен на Зевс, Хера и Аполон, што е изложен во скопскиот лапидариј.²²

ВИНИЧАНИ, југоисточно од Титов Велес

За време на повторното посетување на ова село беше установен уште еден антички локалитет; имено — **Абдови Карпи**, кој се наоѓа на околу 3 км западно од селото, од левата страна на

²⁰ Торзото привремено беше сместено во училиштето.

²¹ Војислав Радовановиќ, Тиквеш и Рајец, Српски етнографски зборник XXIX, Београд 1924, 463.

²² Н. Вулиќ, Спом. LXXI, 109 (инв. бр 434).

Виничанска Река. Во прашање е мала височинка со скалеста почва, која е густо посипана со камења, градежна, како и друга керамика од римско време, меѓу која, иако ретко, се забележуваат и фрагменти од виделчиња.²³

1957 ГОДИНА

Оваа година рекогносирањето е извршено во август, кога беа посетени селава: **Марвинци**, **Милетково**, **Смоквица**, **Стари Град**, **Извор** и **Владиловци**,²⁴ а кон крајот на октомври, повторно с. **Марвинци**.²⁵

МАРВИНЦИ, северно од Гевгелија

Непосредно над селото, од неговата јужна страна, се издига месноста **Исар (Исар Кале)**, каде што во 1957 година мештаните, барајќи камен за градење на своите куќи, наишле на остатоци од еден храм од римско време (од II век), кој се спомнува во грчкиот натпис од неговиот архитрав. Бидејќи од страна на авторот, при публикување на овој, како и на другите натписи пронајдени овде, веќе се соопштени најважните податоци за овој значаен локалитет, каде, според неговото мислење, се наоѓал македонскиот град **Идомене**, во овој извештај само накратко ќе се обзрнеме на резултатите до кои беше дојдено во оваа година.²⁶

Со посетување на селото во првата половина на август, пред сè, беше установено дека **Исар** не се наоѓа од десната страна од реката Вардар — како што тоа беше порано соопштено, туку од неговата лева страна, и дека, освен грчки керамични фрагменти, содржи и праис-

²³ Во селото е пронајден и еден мено, како и една голема убава профилирана база од римско време, која за исламско население има значење на култен објект (за ова подетално види заб. 4).

²⁴ Од 31. VII до 5. VIII.

²⁵ Од 25 — 29 октомври. Учествоваше и кустосот В. Соколовска.

²⁶ Грчки натпис со сигнатура на уметникот 'Αδριος Εωανδρου, Жива Антика VIII-2, Скопје 1958, 295 и д. — База са посветом Π. Мемију Регулу, ЖА IX, 1 — 2 (1958) 285 и д. — Грчки натпис са архитрава једног храма из села Марвинаца, ЖА XV-I (1965) 117 и д.

ториски и римски,²⁷ а потоа е извршено откопување на делот од архитравот што го содржи завршокот на дедикацијата. Што се однесува до самото село, според училиштето беа установени и гробови,²⁸ на некои места антички сполија, а пред селското црквиче едно мермерно, многу олувано војничко торзо. За музејот се откупени неколку бронзени украсни предмети од халштатскиот период, а како подарок од Аргир Гребенаков е добиена фрагментирана база за една мала статуа, со грчки натпис кој содржи сигнатура на уметникот, кој ја пронајдовме во неговата визба.

Во октомври беше изведено дводневно ископување за да се открие еден профилиран блок, за кој се претполагаше дека содржи почеток од дедикацијата и се установи дека тој навистина припаѓа на архитрав, но е без натпис.²⁹ Освен ова беше пронајден и почесниот грчки натпис што уште во 1932 година бил откопан на Исар, а сега е всидан во куќата на Милан и Тодор Глигорови.³⁰ Натписот, покрај други важни податоци, го содржи и името на П. Мемиј Регул, гувернер на соединетите провинции Македонија, Ахаја и Мезија. И овојпат беше добиен еден подарок за Музејот: едно камено секирче, од Лазар Гошев, кој го пронашол на Исарот. Освен ова, во селото беа прибрани многубројни податоци за Исар, за самото село Марвинци, како и за некои други околни села.

На крајот ќе напомниме уште дека археолошките објекти што биле случајно пронајдени во 1957 година на овој локалитет (делови од монументална скулптура, вотивни релјефи, елинистички и римски теракоти, мало депо монети

²⁷) Сп. М. Грбиќ, Археолошки наоѓалишта во Македонија, гласник на Музејско-Конз. друштво на Н.Р. Македонија I. Скопје 1954, 115.

²⁸) Подоцна беше установено дека грбовите држеле хеленистички керамичен материјал.

²⁹) На ова место Археолошкиот музеј има извршено ископување во времето од 4 — 22 септ. 1961 година (Јосифовска и Соколовска).

³⁰) За податоците кога и на кое место на Исарот бил пронајден овој натпис, како и во чија куќа е всидан, им должиме благодарност на Томе и Аргир Гребенакови, но за неговото откривање, бидејќи бил под дебел пласт малтер, единствено на браќата Глигорови, на кои во селото единствено им било познато на кое место, точно бил всидан натписот.

на императорите од Втората Тетрархија итн. (биле пренесени во Гевгелија каде што и сега се наоѓаат.³¹

СМОКВИЦА, северно од Гевгелија

Во дворот на црквичето Св. Димитриј се наоѓа едно мермерно торзо на облечена жена (вис. 1 м), дел од профилиран блок и една тордирана, мермерна колона, употребена како нога за трpezата пред црквата. За овие објекти се мисли дека биле пренесени, не се знае кога, од месноста Манастир за која подолу ќе зборуваме. Во Синорот на селото се наоѓаат месностиве: **Градиште**, **Селиште** и **Црквиште**, но немавме време да ги посетиме.

МИЛЕТКОВО, северно од Гевгелија

Во ова село го посетивме само местото наречено **Манастир**, кое се наоѓа меѓу селата Смоквица и Милетково, спроти Исарот, недалеку од мостот на Вардар, и на него установивме само остатоци од темели и сидови со вар, како и фрагменти од градежна, покривна и населбинска керамика од римско време. Секако, Хан мислел на ова место соопштувајќи за остатоци на еден антички храм.³²

СТАРИ ГРАД, југозападно од Титов Велес

Околу 4 км југоисточно од селото меѓу р. Бабуна и патот Извор, се издига ритчето **Кале**, каде што порано беше установена „бронзеновременска и раносредновековна населба.“³³ Овој пат беа установени и остатоци од римско и рановизантиско време, на неколку места темели, а освен тоа и стари гробишта, заклучувајќи од нивната конструкција, изгледа, словенски.

Недалеку од Калето, северозападно од мостот над пругата, на местото каде што пред војната наводно, бил пронај-

³¹) Подоцна таму бил пренесен и споменикот кој беше добиен како подарок за Музејот.

³²) J. G. Hahn, Reise durch die Gebiete des Drim und Wardar, Wien 1867, 167.

³³) М. Грбиќ, н. д. стр. 107.

ден еден релјеф,³⁴ се гледаат остатоци од некакви темели и сидови со вар, како и делови од тегули и тули од римски формат.

ВЛАДИЛОВЦИ, јужно од Титов Велес

Во селото ја посетивме месноста **Стара Црква**, каде што установивме само грамади камења, делови атипични тули и гробови покриени со камен. Местото е околу 500 м западно од селото.

ИЗВОР, југозападно од Титов Велес

Југоисточно од селото, лево од патот за Прилеп, на една падина, меѓу две поточиња, се наоѓа месноста **Громаѓе**. Самата положба на локалитетот што зафаќа доста големо пространство, како и површинските археолошки наоди на него, укажуваат на една значајна населба

од римско и рановизантиско време. Тука, на многу места се забележуваат темели, се назираат контури на сидови и се наидува на делови, а понекогаш и на цели делканици од камен и мермер. Керамичниот материјал се состои од искршени тули, тегули и имбрески, питоси, амфори и други садови.

Во непосредна близина на селото, недалеку од неолитската населба **Зунивер**³⁵, се наоѓа местото **Стара Црква**, каде што има темели и остатоци од сидови од едно црквиче со полукружна апсида, големи делканици за кои се мисли дека биле пренесени од Громаѓе, како и делови од градежна керамика од римско време.

³⁴) Според добиениот опис, изгледа дека се работи за надгробниот релјеф публикуван од Вулиќ во Спом. CLVIII бр. 82.

³⁵) М. Грбиќ, на исто место стр. 107.

АРХЕОЛОШКИ НАОЃАЛИШТА ВО КРАТОВСКО

Во текот на април 1962 година беше извршено археолошко рекогносцирање на еден дел од Кратовска општина. Беше обиколен и испитан атарот на селата Шлегово, Приковци, Секулица, Филиповци, Плешанци, Туралево и други, како и околината на градот Кратово. Целта на ова рекогносцирање беше да се откријат и регистрираат античките и други наоѓалишта и да се соберат податоци за топомастиката и за старото рударство.

Територијата на која се простира Кратовска општина, во поголемиот дел, има изразит планински карактер. Високи планински врвови и длабоки суводолици го зафаќаат нејзиниот источен дел, досега во западните предели теренот се спушта поблаго кон долината на Славиште. Неполноводната Кратовска Река ги собира своите води од планинските извори на Осоговската планина и, течејќи во западен правец, се влива во Крива Река. Градот Кратово лежи во подножјето на високи и стрмни ридови, што го оградуваат од сите страни. Само од западната страна истоимената река му отвара тесен премин и природна врска со населбите од долината на Славиште.

За најстарата историја на Кратово и на неговиот општински атар немаме податоци од старите (античките) автори. Благодарение на изведеното рекогносцирање, добивме известни резултати, што ќе послужат како основа за поопсежни археолошки испитувања. За време на рекогносцирањето беа откриени голем број антички и средновековни локалитети и беше пронајден интересен археолошки материјал. На посетениот терен се зачувани многу оста-

тоци од материјалната култура на старите народи и племиња, што живееле таму во текот на вековите.

Кратовскиот крај, како и цела Источна Македонија, е слабо проучен во археолошки поглед. Не може со сигурност да се каже, засега, кои биле најстарите жители на овој крај, дали Дарданците, Пеонците или Медите. Старите грчки и римски автори, иако ни даваат многу податоци за племињата, што ја населувале Македонија, не ја фиксираат нивната територија, ниту пак дават нешто определено за нивните граници. Поради честите борби, што се водени меѓу Дарданци, Пеонци, Меди и други племиња во текот на V-II век пред н. ера, северната и источната граница на Македонија често се менувала. Од друга страна, со доаѓањето на Словените, се извршила промена на топомастиката, така што денес не сме во состојба да лоцираме голем број антички населби во Македонија, кои се споменуваат од старите автори, како и сите стари утврдени градишта, што ги опишува Прокопие во својата книга *De aedificiis*.

Во Кратово и во неговата непосредна околина досега не се откриени епиграфски споменици, така што не се знае под чие културно влијание се наоѓал во античко време. Од епиграфскиот материјал што е најден во соседните општини, Пробиштипска и Кочанска, може да се претпостави дека влијанието на грчката култура се простирало до Кратово и до Крива Река. Населбите, што се наоѓаат западно од градот, на левиот брег на Крива Река, се наоѓале под влијанието на грчката култура.

Базирајќи се на досега откриените епиграфски споменици, Ф. Папазоглу смета дека Кратовскиот крај, како и соседните области на Пробиштипско и Кочанско, бил населен со тракиско население во античко време. Тоа го потврдија и најновите епиграфски споменици од Пробиштипско, на кои покрај римските и грчките имиња, се јавуваат и тракиски имиња.

Во римско време, преку Кратово, каде што било развиено рударството, минувала една магистрала, која, почнувајќи од Хераклеа, ја пресекувала Македонија од југозапад кон североисток. Друга една главна саобраќајница водела по долината на Крива Река, поврзувајќи го Скупи со Пауталија. Но за нејзините станици ништо не се знае поради збрката што настанала во Tabula Peutingeriana. За време на рекогносцирањето, по долината на Крива Река, се откриени остатоци од поголеми населби кај Кратово, с. Опила и с. Коњух.

Посебно внимание заслужуваат остатоците од една стара населба, што се зачувани кај Кратово. Постоенето на оваа античка населба треба да се поврзе со рударството, што било развиено во околината на Кратово и во соседните села: Шлегово, Приковци, Гризилевци, Старо Кратово и др. За проучувањето на старото рударство во Кратовскиот крај многу податоци добиваме од остатоците на материјалната култура на старите народи и племиња што го населувале овој крај. Тоа се остатоци од утврдени населби, од згради, патишта, разни споменици на културата, рударски предмети и алатки, остатоци од топена оловна руда и др. Проучувањето и идентифицирањето на овие остатоци може сигурно да не доведе до почетокот на рударењето во Кратовско, како и до неговиот развој во текот на вековите.

За постоењето на рударството во старо време во Кратовско многубројни податоци добиваме и од топономастиката, односно од имињата на села и месности. Ваква топомастика не се среќава во другите, нерударски области на Македонија. Од самите имиња на некои села и месности може да се заклучи дека тие настанале благодарение на тоа што нивното население

било тесно поврзано со оваа гранка на стопанството. Карактеристични се имињата на селата: Шлегово, Саса, Злетово, Шопско Рудари, Турско Рудари и др. во чија околина се откриени голем број стари наоди, како: рударски ркна, поткопи, халди и рударски предмети.

Од проучувањето на остатоците на материјалната култура и особено од рударските објекти, што се откриени во реонот на старите рудници и во соседните утврдени градишта, кај Секулица, Гризилевци, Добрево и Шлегово, може да се направат некои заклучоци за начинот на експлоатацијата на рудата, како и за развитокот на техниката. Кога започнало рударењето во Кратовскиот крај и кои биле првите рудари во оловничковите рудници? На ова прашање не може да се даде сигурен одговор сè додека не се извршат поопсежни археолошки и други испитувања во горниот крај.

Но, од некои предмети, како: керамика, монети, метални и др. предмети, како и од заштитното ископување што го изведовме на утврденото градиште кај с. Секулица (Црни Врв) во 1962 година, и од рекогносцирањето што го направивме на некои села околу реонот на старите рудници — може со сигурност да се каже дека уште во I—II век, за време на римската власт, рудниците во Кратовскиот крај биле во експлоатација, давајќи големи количества олово. Овој метал бил многу потребен за градежништвото, за правење водоводни цевки и др. Првиот век од н.е. се карактеризира со огромна градежна работа на Римјаните, особено во Стоби и Скупи и други места, кога во Македонија била основана колонијата Скупи и муниципијата Стоби. Но не е исклучено рударењето во Кратовско да почнало преди тоа.

Но првите рудари во нашите краишта не биле Римјаните, туку месното население (илирските племиња Пеонци, Дасарети и други), кое живеело овде од најстаро време па сè до доаѓањето на Словените. Според податоците на старите автори и особено на Херодот дознаваме дека Пеонците, кои ја населувале цела Источна Македонија и кои биле големо племе, биле опитни рудари. Тие копале руда и добивале злато, сребро, железо и др. метали

и биле добри мајстори во направата на разни домашни предмети и украси.

Во византиско време рударството во Кратовско почнало да опаѓа, поради долгите борби што се водени со ново-дојдените словенски племиња и поради тоа што Македонија често поминувала под власта на еден или друг завојувач. Рударството во Кратовско одново забележува голем развој за време на Стефан Урош (1282—1321), како и подоцна — за време на цар Душан. Развојот на рударството за време на српските владетели во горниот период секако е поврзано со доаѓањето во нашите места на извесен број мајстори-рудари и техничари од Унгарија, што се познати под името Саси. Тие пренесле кај нас нова, повисока техника како во копањето на рудата, така и во металургијата. Сигурно е дека од истото време потекнува и основањето на некои населби во источните краишта на Македонија, како Шлегово, Приковци, Гризиковци, Саса, Крклја и др., чие население исклучително се состоело од рудари — Саси.

И за време на турската власт во Македонија рударството во Кратовскиот крај интензивно се развивало и унапредувало. Благодарение на тоа, Кратово прераснало во голем стопански град и било еден од најголемите — стопански развиени центри на Македонија. Во востанието од 1766 година, поради теророт над македонското население и тешката економска положба во која тоа западнало, зеле учество сите рудари од кратовскиот крај. Востаниците отпрвин имале успеси и извојувале некои победи над Турците, но на крајот биле победени, а нивниот водач, легендарниот Карпуш војвода, загинал на најсверски начин.

Теренот што беше посетан за време на рекогносцирањето се покажа многу богат со антички и средновековни наоѓалишта, како и со разновиден археолошки материјал. Од тоа може да се заклучи дека овој крај бил густо населен со помали и поголеми населби во античко време и средните векови. Особен интерес претставуваат остатоците од голем број утврдени населби, како и откриените стари рударски работи. Најзначајните утврдени градишта (кастели) се наоѓале кај с. Секулица

(Градиште), с. Опила (Градиште), с. Коњух (Градиште) и во самиот град Кратово. На посетениот терен се откриени остатоци од 10 антички утврдени градишта. Тие се наоѓале на високи и непристапни ридови, кои имаат доминантна положба.

Површинските наоди што се среќаваат на откриените локалитети се главно фрагменти од римска провинциска керамика и од питоси. На некои места се зачувани темели од стари згради, како и остатоци од градежен материјал (тули и покривни керамиди). Во повеќето села видовме и римски питоси што биле откопани во старите наоѓалишта. На некои локалитети, според кажувањето на мештаните, се најдени римски и византиски монети, како и разни метални предмети. Врз основа на најдениот материјал, може да се заклучи дека кај поголемиот дел од откриените локалитети постоел живот што траел во античко време (римски период) и кој завршува во рановизантиско време (VI—VII век) кога тие биле напуштени. Само на неколку локалитети од зачуваните остатоци се гледа дека животот продолжил и подоцна во средните векови.

Белешките од ова рекогносцирање, за откриените археолошки локалитети и за најдениот материјал, што ги објавуваме подолу, се дадени по азбучен ред на посетените села.

1. Село Железница

Над селото Железница се простира високо плато, што го носи името Равниште. На неговата површина денес е создадена опитна станица за овоштарство. За време на рилање, во 1961 година, таму била откриена и уништена една мала некропола од римско време. Според податоците што ги добивме од чуварот на станицата Ст. Динев, некрополата имала 4 гроба, кои биле градени со големи камени плочи. Една од овие плочи била обработена и на неа имало релјеф и натпис, но таа била украдена и исчезнала. Близу до некрополата бил откопан еден голем питос.

Неколку питоси биле најдени при рилање кај месностите Вук и Живолевски Рид, што се наоѓаат во близи-

на на селото, во реонот на селските лозја. Под самото село, покрај Кратовската Река, се простира друга римска некропола, од која биле откопани неколку гробови. Според кажувањето на селаните, во отворените гробови биле најдени керамични садови и неколку римски монети.

Името на с. Железница потекнува од средните векови, по доаѓањето на Словените во Македонија. Најверојатно ова име е дадено на населбата во врска со клучната позиција што ја заземала во одбраната на Кратово. Затоа и Турците селото го викале Демир Капија.

2. Кратово

Градот Кратово е разположен во подножјето на високи ридови, а истоимената река, која тече преку него, го дели на два дела. Во античко време на ова место постоела една голема населба, од која се зачувани остатоци. Од исток таа била заштитена од висок рид, на кој бил изграден јак бедем. Од другите страни стрмните брегови на Кратовската Река и нејзиниот приток ѝ обезбедувале сигурна заштита. На западниот крај на градот, на местото каде што е подигната нова училишна зграда е откопан еден голем питос и се откриени темели на старата зграда.

Старото име на Кратово било Кратискара. Според Прокопије (VI век) населба се наоѓала на територијата на Дарданија. Таа била обновена и утврдена со јак бедем од Јустинијан I. Најблиските до Кратискара антички населби биле Куимедава и Румисијана. Најверојатно, тие се наоѓале некаде по долината на Крива Река, каде што минувал еден главен пат, кој го поврзувал Скупи со Пауталија.

3. Село Опила

Спроти селото Опила, на десниот брег на Крива Река, високо и доминантно се издига над својата околина ридот Градиште. На сите страни тој е многу стрмен и само од северната страна се поврзува со други височини преку еден тесен преслап. На неговиот врв, како и на сите страни, има многу остатоци од стар градежен материјал (камења, покривни керамиди и тули).

На неколку места се зачувани и делови од еден јак бедем, што некогаш го ограбувал врвот на ридот. Најдобро бедемот е зачуван на северната и западната страна. На северната страна, надвор од бедемот, има еден широк и длабок ров, кој бил направен во врска со одбраната на градиштето. На многу места, внатре во градиштето, се гледат траги од квадратни простории во меката карпа. Откриени се, освен тоа, и три гроба, исто така издлабени во карпите, но тие се од средните векови.

На западниот крај на Опилското Градиште, на местото, каде минувал бедемот, е откриен еден тунел, кој води надолу. И тој е изработен во карпата со високи скали и служел за снабдувањето на заштитниците на ова каале со вода. Но некои неупатени лица од соседните села, инаку ревносни барачи на стари градишта, поверувале во овој подземен влез се скриени богатства од стари времиња. Тие се зафатиле, уште во 1947 година, со чистење на тунелот, работејќи повеќе од три месеци. Но, бидејќи не успеале да стигнат до „скриените богатства“, повикале на помош некој инженер од Куманово. Така била ангажирана поголема група од работници. На крајот, бил употребен и експлозив, со кој му била нанесена голема штета на тунелот. Но, и покрај сите обиди, не се успело да се стигне до дното на тунелот.

Вакви незаконити „ископувања“ од страна на неодговорни лица, се вршени и се вршат на многу стари градишта во Македонија. Тие им нанесуваат големи штети на спомениците на старата култура. Иако е изгласан Закон за заштита, со кој се ставаат под државна заштита археолошките локалитети и спомениците на културата од минатото, сепак месните органи на власта не преземаат ефикасни мерки за да се спречи копањето по старите градишта од неодговорни лица.

Многу површински наоди се среќаваат во источното и јужното подножје на Опилското Градиште, на еден простор од околу 30 декари. Според кажувањето на селаните, таму биле наоѓани археолошки предмети (керамика, монети, железни предмети и др.) и биле откриени темели од стари згради, правени со камен и малтер. Од остато-

ците што се среќаваат на Градиште и околу него, може да се заклучи дека на ова место постоела значајна античка населба, која постоела уште во II век и го продолжила својот живот до VIII век.

4. Село Плешанци

Меѓу селата Плешанци и Долни Стубол, во нивата на В. Митрев, што се наоѓа до самиот селски пат, се среќаваат фрагменти од римска керамика. Таму биле откопани неколку питоси и најдени римски бронзени монети. Друг питос бил откопан кај месноста Војтин, на околу 1 км северно од селото.

Според кажувањето на селаните, кај месноста Стари Кладенец во 1930 година биле откриени два споменика. Тие се објавени од Н. Вулич (Споменик LXXI бр. 198, 199).

На околу 2 км северозападно од селото, се издига мало ритче познато под името Градиште. На неговиот врв уште се зачувани остатоци од еден бедем и остатоци од градежен материјал од стари згради. На јужното подножје од ритчето, во лозјето на Р. Василев, биле откриени неколку стари гробови, правени со плочи, по секоја веројатност од римско време.

5. Село Приковци

Селото Приковци се наоѓа близу до Шлегово, оддалечено од него само неколку километри. Во околината на ова село се откриени и регистрирани неколку стари рударски јами. Повеќе од нив имаат тесен влез и, базирајќи се на ниската техника со која се изработени, може да се претпостави дека потекнуваат од турско време. Според податоците што ги добивме од некои селани, внатре рудниците се проширени и водат на сите страни.

6. Село Секулица

Близу до с. Секулица се издига висок рид познат под името Градиште, чија надморска висина изнесува повеќе од 1000 м. Овој рид доминира над целата околина и од него се открива величествена панорама кон долините на Брегалница и Славиште, како и на

запад кон Скопско. На сите страни ридот се спушта вертикално, а наместа и до 300 м. Само од јужна страна тој се поврзува со Црни Врв, преку тесен преслап. Овој рид им давал сигурна заштита на бранителите на Градиште, поради кое немало потреба да се гради бедем. Сепак, на некои места, се зачувани и делови од стари сидови, но, секоја веројатност, тие биле направени за да се создаде поголем простор за неговите жители.

Градиштето на Секулица било најзначаен кастел за одбраната на околните населби како во античко време, така и во средните векови. Тоа играло главна улога во одбраната на рудниците што се наоѓале во неговата близина, како и во одбраната на една топилница за оловна руда, остатоци од која се зачувани кај месноста Згури, на околу 3 км, од него. Површината на која се среќаваат остатоци од стари згради и археолошки материјал изнесува повеќе од 250 X 150 м.

Од површинските наоди, со кои просто е поплавано Секуличко Градиште, може да се заклучи дека таму постоеле голем број мали згради. Тие биле градени со камен и малтер, а на некои места и со кал. Испитувањата покажаа дека тие биле еднокатни и служеле за живеење на римски и на византиски војници. На јужниот крај на Градиште е откриен голем резервоар за вода, направен во самата карпа.

Од археолошкиот материјал што е најден досега на Секуличко Градиште, треба да споменеме голем број римски, византиски и турски монети, неколку железни и бронзени предмети, оружје и земјоделски алатки, дваесетина питоси, како и некои рударски предмети. Покрај тоа, најдена е и една тегула со грчки натпис.

Благодарение на интервенцијата од управата на рудникот за силекс Црни Врв, зачуван е голем дел од досега откриените археолошки материјали. Од него може да се заклучи дека ова градиште било во употреба уште во II век и дека го продолжило животот, и подоцна, во доцноримско, како и во рановизантиско време. И во средните векови периодично градиштето, било во употреба, како важна тврдина во борбите меѓу Византија, словенските др-

жави и Турција. Според податоците што ги добивме од селаните од околните села, за време на Балканската војска, по завладувањето на калето од Србите, Турците изгубиле контрола над цела Североисточна Македонија.

Близу до осмолетката на с. Секулица се издига мало ритче, што го носи името Градиште. Ова е другото Градиште во атарот на селото. И на неговиот врв се зачувани остатоци од римски објекти (бедем и згради). Во подножјето на ритчето бил откопан еден питос.

7. Село Туралево

Спроти селото се простира високо плато, што го носи името Спас. Овде, на еден мал простор, низ нивите, се откриени темели од стари згради правени со камен и кал. По начинот на кој се сидани како и по материјалот што е употребен, може да се каже дека се работи за објекти од средните векови.

8. Село Трновец

На местото каде што Кратовска Река се влива во Крива Река, на десниот брег од последнава, се издига висок рид познат под името Градиште. На неговиот врв има пространо плато, со дим. 60 x 70 м, кое некогаш било оградено со јак бедем. По работ, каде што ридот почнува да се спушта надолу, има многу камења и остатоци од римски Керамиди и тули. Тие го покажуваат местото каде што минувал бедемот. Како внатре во калето, така и на сите страни, под врвот и во подножјето, има многу остатоци од градежен материјал. Според кажувањето на Иван Давитков, на ова градиште биле откопани неколку питоси.

Питоси биле откопани и кај соседната до Градиште месност, позната под името Корија. И таму се среќаваат голем број остатоци од римски Керамиди и тули.

9. Село Филиповци

Селото Филиповци, со своите десетина маала, се простира на ниско-планинска месност по која се издигаат туктам ниски ридови. На околу 2 км северно од основното училиште, меѓу две длабоки суводолици, се издига висо-

киот рид Долно Градиште. Името на ова градиште секако е дадено во врска со веќе споменатото Секуличко Градиште, кое се издига високо во планинскиот дел на Црни Врв. На врвот на Долно Градиште има долга и тесна падина на која се среќаваат многу материјални остатоци од римско време. Од трите страни ридот се спушта стрмно, а од јужната страна и вертикално на повеќе од 60 м. Остатоци од еден јак бедем, граден со камен и малтер, се зачувани особено на северната страна, каде што ридот се поврзува со блиските висини преку еден тесен преслап. Слично на Опилско Градиште, и овде на врвот се гледаат траги од квадратни простории, кои служеле за живеење на војници. Вакви има повеќе од 20, а нивните размери варираат од 2 x 2 м — 3,5 x 4 м. Иако внатрешноста на Градиште е обрасната со трње и расје, сепак се гледаат многу парчиња од покривни Керамиди, тули и сидови.

На јужната страна, под ридот, во стрмна месност позната под името Герани, откриена е една римска некропола. Неколку од гробовите се откопани и уништени. Според податоците што ги добивме од селаните, овде биле најдени керамични садови и римски монети.

На околу 2 км источно од училиштето се простира месноста Село. Овде, во нивата на Д. Тасев, откриена е една голема римска некропола. Како што ни раскажа самиот сопственик на нивата, за време на рилање, биле извадени многу камени плочи, од околу 40 гробови. Во еден од гробовите тој нашол десетина бронзени римски монети, кои потекнуваат од III—IV век.

Два римски питоси биле откопани кај месноста Знско, во нивата на С. Сефафимов. Друг еден питос бил изваден од П. Велковски кај месноста Смилковци.

10. Село Шлегово

Од самото име на ова село може да се претпостави дека тоа било основано во средните векови, околу XIII век, од рудари Саси, дојдени кај нас од Унгарија, по секоја веројатност за време на Стефан Урош II. Доаѓањето на германски рудари овде секако е во врска со поинтензивното развивање и

унапредување на рударството во кратовскиот крај, како и во некои места на Србија и Босна. Во околината на селото се наоѓаат месностите Џуки, Плавица, Килавица и други, каде што има стари рударски окна. Од самите имиња се гледа дека тие биле дадени во врска со рударството, и дека имаат германско потекло. Овие имиња уште се зачувани, иако денес не се врши експлоатација на рудата. Како старите рударски работи, што се зачувани во околината на Шлегово и во соседните села, така и топономастиката, можат да ни дадат многу податоци за проучувањето на старото рударство во Кратовско.

На северната периферија на селото, во месност што е благо наведната на север, се наоѓа локалитетот Коленец. Овде, на еден простор со дим. 200 x 200 м, низ селските ниви, се среќаваат парчиња од римски керамиди и тули. На места се откриени и темели од стари згради. Според кажувањето на селаните, овде биле откопани повеќе од 10 питоси. Еден од овие питоси се наоѓа во куќата на Г. Спиров. Исто така, бил откопан и еден каменен питос, кого сега го користат како венец на еден бунар. Најдени се и неколку римски и византиски монети и друг археолошки материјал.

ТРИ ПРИМЕРИ НА ПРЕИСТОРИСКА ПЛАСТИКА ОД АРХЕОЛОШКИОТ МУЗЕЈ ВО СКОПЈЕ

На досега откриената неолитска пластика во СРМ, несомнено е веќе укажано. Пластиката од Породин¹ и Црнобуки² е стилски и хронолошки детерминирана како и онаа во Вршник³, која е временски постара.

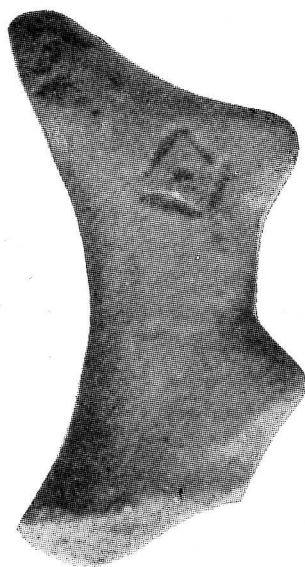
Во Зелениково⁴, во подлабоките слоеви — Зелениково I, пластиката ги има сите одлики од постариот неолит, а во помладите, слоеви — Зелениково II, таа ги носи сите белези од винчанско-плочничката фаза.

Веќе е пишувано за пластиката која во Археолошкиот музеј е донесена како собирачки материјал⁵.

Овде прелиминарно би дале три пластични примери од неолитскиот локалитет „Рук Баир“ с. Горубинци, Св. Николско⁶. Сите се најдени во сондата XI,

каде што бил најсилен културниот слој — до 3 метри длабина (14 откопи).

Фигурата од сл. 1 е бледо-црвеникаво печена. Долу е нешто поовална, а горе плоскава. Со таква форма, статуетата донекаде би одела кон групата мешовити фигури, во поделбата на проф. Гарашанин⁷. Фигурата има зачувана висина од 5,5 см. Носот е пластичен, а очите врежани во ромбоидна форма, со точка во средина. Брадавичестите испакнатини веројатно се претстава на

Сл. 1

гради. На прв поглед, фигурата остава впечаток на зооморфна пластична прет-

1) M. Grbić, Porodin Bitolj, 1960, str. 51-55.

2) M. Garašanin, Arheološki vesnik IV/1, Ljubljana 1953, str. 75.

3) M. и Д. Гарашанин, Неолитската населба „Вршник“ кај село Таринци, Зборник на штипскиот Народен музеј II, 1960 — 1961, Штип 1961, стр. 7—33.

4) P. Galović. II. Zelenikovo. Eine neolithische Siedlung bei Skoplje (Makedonien) 43.-44. Bericht der Römisch — Germanischen Kommission, 1962 — 1963, str. 21 — 22, 24 — 25.

5) J. Корошец, Неколку примјера преисториске пластике из Македоније, Гласник на музејско — конзерв. друштво на НР Македонија, 1954, стр. 89—98.

6) Во 1961 година Археолошкиот музеј изведе ископување на неолитскиот локалитет Рук Баир, Г. Горубинци, Св. Николско. Раководител на ова ископување беше Саржо Саржовски, тогаш кустос во Музејот. Во ископувањето зеде учество Војслав Санев, студент по археологија.

7) M. Garašanin, Hronologija vinčanske grupe, Ljubljana 1951, str. 16.

става. Сличните фигури проф. Васиќ ги толкувал како фигури на човек со зајачка глава⁸. Сличноста на нашата фигура со оние од Винча не е голема, но извесна сродност има. Статуетата е најдена во погорните слоеви — во шестиот откоп.

Примерот од сл. 2 е глава црнкаво печена, со испакнат нос како кај птица. Очите се врежани во форма на извлечен ромб со точка во средината. На гла-

Сл. 2

вата, која е заоблена, претставена е коса со врежани паралелни линии. Патецот е исполнет со цик-цак линии, а на среде, напреку, прекинат со две врежани линии. Главата би имала свои аналогии во кругот на винчанската пластика.⁹ Најдена е во четвртиот откоп.

Фигурата од сл. 3 е од најдлабоките слоеви — XIII откоп. Бледосивкаво печена, во зачувана висина од 6,5 см. Носот е пластичен, како и очите. Веѓите се назначени. Раката е сосем продупчена. Фигурата има пластична претстава на гради. На темето: дупчиња за коса. Ваквиот начин на украсување на темето се среќава во винчанската пластика.¹⁰

Ако за опишаниве примери побараме аналогии во кругот на пластиката од Македонија и блиското соседство, би

виделе дека главата од сл. 2, со својот нос, иако тој не е многу изразит, би нашла донекаде сличност со пластиката од Зелениково II, каде што се среќаваат фигури со птичје лице. Ваквите фигури, кои се карактеристични и за винчанско-плочничката фаза¹¹, се наоѓаат во Валач¹² и Предионица¹³, познати наоѓалишта на Космет. Зелениково, наоѓајќи се на важна, сообраќајница, на моравско-вардарскиот пат, не било зачувано од големите струења што оделе по овој важен пат.

На статуетата од сл. 3 би нашле сличност со еден пример од Породин¹⁴, но таа е чисто типолошка. Со своето теме украсено со дупчиња, фигурата не води кон винчанската пластика. Овој пример го следи црна сјајна керамика,

Сл. 3

⁸) Васиќ, Преисториска Винча III, стр. 134.

⁹) М. Васиќ, *op. cit.* стр. 28 сл. 179.

¹⁰) М. Garašanin, *Hronologija vinčanske grupe*, Ljubljana 1951, стр. 41.

¹¹) М. Garašanin, *op. cit.* стр. 61—64.

¹²) N. Tasić, *Završna istraživanja kod Vlača*, GMKM Priština, IV—V, стр. 34.

¹³) R. Galović, *Predionica*, Priština 1959, стр. 28.

¹⁴) М. Grbić, *Porodin*, Bitolj 1960, Т. XXXIX.

која е нешто поретка во погорните слоеви. Главата од сл. 2 е најдена со керамика што е предимно украсена со врежани орнаменти. На тоа ниво се констатирани и два керамични фрагмента, украсени со ленти исполнети со убоди.

И од авторите на ова ископување¹⁵, на неолитскиот локалитет „Рук Баир“,

¹⁵) Arheološki pregled 3, 1961 godina, str. 16 — 17.

констатирани се два културни хоризонта. Тоа се гледа донекаде и по пластичните претстави.

По објавувањето на целокупниот материјал од ова наоѓалиште од страна на неговите автори, ќе се добие конечна слика за стилската и хронолошката детерминација на трите пластични примери.

Адреса: Археолошки музеј — Скопје
пошт. фах. 151

Adresa: Musée archéologique — Skopje
Jugoslavija, cas. post. № 151

Печатено во Графичкиот завод „Гоце Делчев“ —
Скопје

Порачка бр. 1999 тираж 700 примерка

И С П Р А В К И

На страна	ред	стои	треба да стои
3 I колона	42	главата	ногата
5 II „	56	III B	III C
7 I „	19	Така	Тука
19 II „	36	занаестичко	занаестичско
20 II „	фуснота 8	kultuel	cultuel
21 I „	16	epoca	epoca;
21 II „	фуснота 13 (крај)	600.	600, 6248
28 I „	30 (бр. 50)	тетрадрахма	тетрадрахма
28 I „	55 (бр. 53)	KN.	K H.
30 I „	1	Ba	BA
31 I „	3	ΑΡΑΣ	ΑΓΙΑΣ
31 II „	4	ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ	ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ
39 II „	фуснота 7 (крај)	II (увод)	LII (увод)
40 I „	20	стопанските	стопските
42 II „	фуснота 20 (крај)	Мушмав	Мушмовъ
45 II „	7	Κικη	Νικη
47 I „	12	VESPASIANS	VESPASIANVS
48 II „	47	IULA	IULIA
50 I „	40	(мала со	(голема и мала со
59 I „	фуснота 1 (ред 3)	sectov	sector
59 I „	фуснота 2	Μακεδονικη προσωπογραφια Κανατσούλη αρ.	Μακεδονική προσωπογραφία Κανατσούλη αρ.
59 II КОЛ.	9	inscriptioins	inscriptions
60 I „	23	θρεψάη/σο	θρεψάση/σοι
60 I „	28	ἐνδημίτα and τη	ἐνδημία and τη
60 I „	30	θρεψά η	θρεψάση
60 I „	30	Ohe	The
60 II „	12	Κα ιανός	Κασιανός
65 II „	30	Εὐάγ ελος	Εὐάγγελος
78 I „	24	КВВА	ЦЪРКВА
90 I „	13	Βαρβαρсі	Βαρβαραсі
103 I „	19	(N)	(AN)
103 I „	43	— Lianus	— ianus
103 II „	48	Кулија,	Кулица
104 I „	сл. 6	е поставена наопаку	
115 I „	20	досега	додека